

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кривцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету.

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, доцент юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, перший проректор Сумського національного аграрного університету;

Логвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи сворегіональної економіки ім. Альїде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 9 від 29.03.2021 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2021
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2021

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Патlachук В.Н.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права

Національного університету державної фіскальної служби України

УДК 340.15:342.565(438)''1832''

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.1>

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ ОРГАНІЧНОГО СТАТУТУ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО 1832 Р.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що в сучасних українських умовах конституційного реформування виникла нагальна потреба у дослідженнях конституціоналізму. Інтерес до цієї проблеми пов'язаний із реальною здатністю конституційних норм впливати на забезпечення прав та свобод громадян, суспільні відносини, державне будівництво. Нині в Україні накопичена значна кількість проблем, пов'язаних із внесенням змін до Конституції, пошуком виходу з конституційної кризи, необхідності підвищення рівня законодавчих актів. Із метою вирішення цього завдання необхідно звернутися до досвіду, накопиченому у цій сфері в країнах світу в різні історичні часи. Враховуючи багатоміліардну спільну історію України та Польщі, доцільно звернутися до польського конституціоналізму, в якій значне місце посідає Органічний статут Царства Польського 1832 р. Інтерес до цього акта є не випадковим, адже частина науковців уважають його Конституцією, а інша група зараховує акт до законів. Зважаючи на це, доцільно розкрити зміст та основні положення цього документа.

Аналіз публікацій показує, що цьому питанню в історико-правовій літературі не було приділено достатньої уваги. Серед дореволюційних авторів, які розглядали це питання, необхідно назвати Ш. Аскеназі, О. Корнілова, І. Нікотіна та ін. Ґрунтовне дослідження змісту цього документа було здійснено М. Любавським у монографії «Історія західних слов'ян», у якій науковець розглянув органи управління, систему правовідносин, повноваження гілок влади та причини ухвалення Органічного статуту. У вітчизняній історико-правовій науці положення Органічного статуту 1832 р. фрагментарно розглядалися у працях І. Бойка, В. Кульчицького, М. Орзіха, Б. Тищика, І. Яценка та ін. Серед сучасних білоруських та російських дослідників, у полі

зору яких перебувають питання законодавчого врегулювання перебування польських земель у складі Російської імперії у першій половині XIX ст., слід виділити Т. Андрєєву, Е. Епштейна, Є. Луферчика, І. Ружицьку та ін. Водночас розгляду цього нормативно-правового акта присвячена значна кількість публікацій польських науковців: В. Вітковського, Т. Демідовського, Ф. Конечного, А. Коробовича, М. Осецької, Л. Мазевського, Фр. Скарбека, З. Станкевича, Р. Ястшембски та ін. На нинішньому етапі розвитку юридичної науки характерною рисою досліджень цієї пам'ятки права є фрагментарний характер та її розгляд у контексті вивчення більш загальних проблем. Незважаючи на наявність розробок, ця проблема не отримала свого системного дослідження, тому потребує подальшого вивчення.

Метою роботи є розгляд причин ухвалення Органічного статуту Царства Польського 1832 р. та аналіз його основних положень із застосуванням методики кількісних показників.

Виклад матеріалів дослідження передбачає групування інформації про Органічний статут Царства Польського 1832 р. за: 1) передумовами ухвалення; 2) юридичною природою документа; 3) основними положеннями; 4) наслідками ухвалення.

1. Передумови ухвалення Органічного статуту Царства Польського 1832 р. На початку 30-х років XIX ст. революційні події охопили значну кількість держав європейського континенту. Так, у 1821–1830 рр. у результаті визвольної війни греків проти Османської імперії з'явилася нова держава – Греція. У липні 1830 р. відбувалася революція у Франції, яка ліквідувала політичне панування дворянської аристократії та привела до влади буржуазію, а у серпні-вересні революційні події охопили Фландрію, яка розділилася на протестантську

Голландію та католицьку Бельгію. Цілком зрозуміло, що в Польщі з'явилися революційні групи, метою яких було відродження Речі Посполитої, при цьому їх лідери дотримувалися досить різних позицій щодо процесу державотворення. Інтерес викликає та обставина, що польська революція була сприйнята Миколою I як продовження революційного процесу, який розпочався у Франції та Бельгії. Як указує Т. Андрєєва, імператор щодо цього писав: «Раз удар был нанесен, пример дан, трудно предположить, что во времена смуты и всеобщего брожения эти превратные представления не будут и далее давать ростки, несмотря на имеющийся опыт заблуждений и их гибельные последствия» [1, с. 737].

Російська окупація Польщі мала значну кількість негативних наслідків у вигляді того, що верховна влада належала наміснику Костянтину Павловичу – члену імператорської родини, який постійно порушував Конституцію 1815 р. Росіяни не бажали дотримуватися навіть формальних вимог Конституції 1815 р., підтвердження чого є відмова Миколи I у 1825 р. коронуватися у Варшаві.

Формальним приводом до повстання став план російської влади щодо відправки польської армії на придушення революції у Франції. Повстання почалося 29 листопада 1830 р. з невдалого замаху на намісника Костянтина Павловича у Варшаві, після чого повстанцям вдалося захопити більшу частину польських земель та оголосити мобілізацію населення. Лідери повстанців звернулися до Миколи I з пропозицією почати перемовини щодо відновлення миру та порядку, але російська влада відмовилася від них та вимагала капітуляції та складення зброї. У відповідь на таку позицію 25 січня 1831 р. Сейм проголосив «низложение» царя та утворив польський Національний уряд, до складу якого ввійшли представники різних політичних течій, які не могли запропонувати модель державного устрою Речі Посполитої та домовитися про спільну позицію на перемовинах із росіянами.

У Вільні був створений повстанський комітет, який почав збір зброї та створення загонів добровольців. У відповідь на це уряд Миколи I 1 грудня 1830 р. запровадив воєнний стан на території Великого князівства Литовського з метою недопущення поширення повстання на землі Волині, деяких районів сучасної Білорусії та Литви. На придушення повстання були направлені російські військові частини під керівництвом графа І. Дибича-Забалканського,

який не зміг захопити Варшаву. Наступним головнокомандувачем був призначений граф І. Паскевич, який зміг у вересні 1831 р. взяти штурмом Варшаву, а пізніше придушити революційний рух на території Царства Польського, за що йому було надано статус Намісника Царства Польського. Період його намісництва характеризується посиленою русифікацією, політичними репресіями та жорсткими методами управління. Припинення військових дій було ознаменовано відповідним Маніфестом Миколи I від 6 жовтня 1831 р. «Про припинення військових дій на території Польщі».

За даними, які містяться у дослідженнях, присвячених перебуванню польських земель під владою Російської імперії, зазначається, що негативним результатом російської окупації стало переселення майже 80 тис. людей із Царства Польського та західних губерній до Сибіру. Значна кількість представників дрібної шляхти втратили цей статус та були переведені до селянського стану. Із метою ослаблення польської армії значна кількість їх підрозділів була переведена на Кавказ, де відбувалася чеченська війна, а також до інших віддалених районів Російської імперії [2; 3]. М. Любавський наводить відомості щодо переселення 45 тис. сімей дрібної польської шляхти до «чорноморських, бессарабських, приволзьких та прикубанських степів під приводом поліпшення їх матеріального стану» [4, с. 401].

Маєток майже 3 тис. представників шляхти за підозрою в участі у повстанні та його підтримку були конфісковані та передані росіянам. Польське повстання 1830–1831 рр. дало поштовх до розроблення законодавства про конфіскацію майна російською імперською владою, що знайшло відображення в імператорському Указі від 21 грудня 1830 р. Так, у тексті цього документа вказувалося, що конфіскації підлягає майно «явних неприятелей Российского государства», але документ не роз'яснював ознак цієї категорії громадян. Тобто ухвалити рішення стосовно конфіскації мали право російський Головнокомандувач, Міністр внутрішніх справ, керівники регіонів. До системи заходів, направлених на виконання цього акта, зараховано: 1) майно осіб, стосовно яких відомо, що вони перебувають на території Царства Польського; 2) накладання арешту на майно осіб, які підтримували революцію, але не брали в ній участі особисто; 3) російська влада відмінила всі акти польського уряду, які ухвалювалися в часи революційних заворушень; 4) на управителів чи

орендаторів майна, яке належало учасникам революційних подій, накладався обов'язок не висилати гроші чи окремі речі на прохання власників [5, с. 64–65].

Значних утисків зазнало римсько-католицьке духовенство: шлюби між православними та католиками вважалися недійсними, якщо вони не були укладені у православних церквах, а діти від цих шлюбів обов'язково (під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності) мали виховуватися відповідно до православних традицій [4, с. 401].

Відповідно до імператорського Указу від 1 січня 1831 р. території Російської імперії, які мали особливий статус і де мешкали поляки, зокрема й Могильовська та Вітебська губернії, були позбавлені цього статусу (скасовувалася дія Литовського статуту на території всієї Білорусі) [5, с. 21].

2. Юридична природа Органічного статуту 1832 р. Наслідком подій 1830–1831 рр. стало те, що російське панування у Царстві Польському отримало нове юридичне оформлення, що призвело до припинення дії Конституції 1815 р. та ухвалення Органічного статуту Царства Польського, який був уведений у дію Маніфестом імператора Миколи I «Про новий порядок управління та утворення Царства Польського» від 14 лютого 1832 р. [6]. Головним завданням цього документа було недопущення листопадових подій 1830 р. Як зазначають польські дослідники, зокрема Л. Маєвський, новий конституційний акт щодо врегулювання правового статусу польських земель у складі Російської імперії після подій 1830–1831 рр. мав форму «органічного статуту» а не конституції, зважаючи на те, що це дозволяло імператорові вносити до нього зміни на власний розсуд й у спрощеному вигляді, а не так, як це передбачалося за умов унесення змін до конституції» [7].

Поняття органічних законів пов'язано з французькою конституційною доктриною, згідно з якою парламенти ухвалюють три види законів: конституційні, тобто ті, що змінюють конституцію; органічні, відповідно до вказаних у конституції питань; звичайні. На необхідність визначення змісту конституційних законів звертав увагу відомий німецький юрист Г. Єллінек, який стверджував, що органічний закон є актом, який розвиває та доповнює конституцію, вносить до неї певні нормативні новели та затверджується з дотримання процедурних формальностей [8, с. 20]. Такий підхід у трансформованому вигляді знайшов відображення

у сучасній конституційно-правовій доктрині, яка, на думку Д. Васильєва, повинна також поділяти закони на конституційні, органічні та звичайні [9].

Як зазначає С. Кодан, особливий внесок у розробку доктринальних положень стосовно розвитку правових засад державного устрою Російської імперії вніс М. Сперанський, який систематизував законодавство [11, с. 225]. Під час розгляду юридичної природи конституційних актів доцільно звернути увагу на класифікацію законів, запропоновану М. Сперанським, який виділяв чотири види законів регулятивного характеру: 1) основні; 2) установчі; 3) державні; 4) про стани. Відповідно до такого підходу Органічний статут 1832 р. належить до основних державних законів, у яких викладаються правові положення щодо організації вищої державної влади та її функцій на території Царства Польського. Інтерес викликає та обставина, що М. Сперанським був підготовлений Маніфест Олександра I від 15 березня 1809 р. стосовно надання особливого статусу мешканцям Великого князівства Фінляндського, де зазначалася необхідність збереження релігії, законів, прав та привілеїв, які мали кожен зі станів цієї країни. З огляду на це, можна припустити, що назва «Органічний статут» пов'язана з доктринальними поглядами М. Сперанського на устрій та правову систему Царства Польського.

3. Основні положення Органічного статуту Царства Польського 1832 р. Правовою основою введення Органічного статуту було ухвалення Маніфесту Російського імператора Миколи I «О новом порядке управления и образования Царства Польского» від 14 лютого 1832 р. У тексті цього документа польські революціонери називалися зловмисниками, які хотіли відокремити Польську державу від Російської імперії, а також містилися лицемірні фрази про введення в Царстві постійного і твердого порядку. Польських революціонерів звинувачували в кровопролитті та усобиці, бажанні зруйнувати єдину державу [6]. У заключній частині Органічного статуту зазначалося, що російська влада принесе населенню Польщі «благоденствие», повагу прав, особисту безпеку, а також гарантувалася свобода совісті, проголошувалася єдність російського та польського братських народів. Ця теза за своєю риторикою нагадує обґрунтування нинішньої Росією необхідності приєднання України до її складу, тільки замість польського згадується «братський» український народ.

Розгляд змісту Органічного статуту показує, що документ складався з 69 статей: преамбули; розділу I «Загальні положення» (статті 1–21); розділу II «Про головні та місцеві ради» (статті 22–41); розділу III «Про дворянські збори, окружні (муниципальні) збори та про воєводські ради» (статті 42–52); розділу IV «Про збори Провінційних штатів» (ст. 53–54); розділу V «Про судовий порядок (ст. 55–67)»; заключні положення (статті 68–69).

Задля кількісної оцінки цього документа використана методика кількісних показників, запропонована О. Копиленко та Б. Кіндюком [11, с. 6]. Згідно з проведеними розрахунками доведено, що найбільша кількість знаків міститься в розділі II (6610 зн., або 29,2%), на другому місці перебуває розділ I (6442 зн., або 28,4%), на третьому – розділ III (3580 зн., або 15,7%). Таким чином, найбільша увага в цьому документі зосереджена на главі II, яка регламентує питання управління, повноваження органів державної влади, державних комісій, воєводських та міських органів влади Царства Польського (табл. 1).

Розділ I був присвячений загальним положенням, згідно з якими Царство Польське назавжди приєднувалося до Російської імперії та становило невід'ємну його частину. При цьому в ст. 1 вказувалося, що цьому утворенню надавалося особливе управління, а цивільним та кримінальним законодавством зберігалися норми звичаєвого права. Як вказувалося у ст. 2, корона Царства Польського повинна належати спадкоємцям Російського імператорського дому, згідно з установленим в імперії порядком престолонаслідування. Згідно зі ст. 5 в Царстві Польському гарантувалася свобода віросповідання для будь-яких релігійних концесій та лицемірно вказувалося, що римсько-католицька церква завжди матиме особливі права та привілеї. Водночас (згідно з цим документом) російська влада підпоряд-

кувала собі вибір кандидатів на місця архієпископів, єпископів та інших вищих ієрархів, що раніше було виключною прерогативою Папи Римського. На практиці ці положення ст. 5 постійно порушувалися російською владою, яка втручалася в діяльність католицького кліру та передавала костьоли та монастирі до ведення московського патріархату. Прикладом такої політики є зміна правового статусу Почаївської Лаври, яка до 25 жовтня 1831 р. належала римо-католикам, а потім була передана православної церкві. Питання прав та свобод населення Царства Польського регламентувалося ст. ст. 7–10, у яких вказувалося, що особиста свобода кожного підданого охороняється Російською державою. Затримання будь-якої особи та передання до суду можливе було лише згідно з нормами чинного законодавства, а кожній такій людині необхідно було вручити письмове повідомлення про причини таких дій. Згідно із законом такий документ повинен бути наданий протягом трьох днів, але в деяких випадках, установлених законом, звинувачений міг бути звільнений на підставі поруки. Як вказується у ст. 11, право власності визнається священним та недоторканим, а кожен підданий Царства Польського мав право на переселення та купівлю власності.

Органічний статут обмежив Царство Польське роллю однієї з провінцій імперії, оскільки у ст. 1 зазначив, що «Королівство Польське назавжди приєднане до Російської держави та є його невіддільною частиною» [6]. Документ скасував окрему коронацію російських імператорів як польських королів, дозволивши лише участь делегатів від Царства в таких церемоніях у Москві (ст. 3). Органічний статут установив спільне регентство для Російської імперії та Царства, скасувавши конституційну присягу імператорів як королів Польщі, тим самим звільняючи їх від обов'язку враховувати інтереси польського суспільства [12].

Таблиця 1

Кількісні показники Органічного статуту Царства Польського 1832 р.

№	Назва розділу	Статті	Кількість знаків	%
1	Преамбула		3 497	15,3
2	Розділ I «Загальні положення»	статті 1–21	6 442	28,4
3	Розділ II «Про головні та місцеві ради»	статті 22–41	6 610	29,2
4	Розділ III «Про дворянські збори, окружні (муниципальні) збори та про воєводські ради»	статті 42–52	3 580	15,7
5	Розділ IV «Про збори Провінційних штатів»	статті 53–54	313	1,3
6	Розділ V «Про судовий порядок	статті 55–67	2 022	9,5
7	Заключні положення	статті 68–69	298	1,3

Документ визначав те, що військо польське, яке було символом автономії, включалося до скалу російської армії без чіткого визначення його кількості, при цьому встановлювалися витрати та його утримання, які передавалися російському військовому командуванню. Із точки зору функціонування фінансової системи ст. 18 регламентувала діяльність Польського банку та Товариства земельних кредитів, які мали право надавати позики населенню. Інтерес становить та обставина, що ст. 1 підтверджувала дію на території Царства попередніх Цивільного та Кримінального кодексів.

Розділ II Органічного статуту 1832 р. мав назву «Про головні та місцеві ради» та містив 22 статті. Згідно зі ст. 22 управління Царством Польським доручалося Раді Управління, яка складалася з Намісника, що призначався імператором, Головних директорів, голів комісій та Генерального контролера. Як указувалося у ст. 28, в Царстві Польському була створена Державна Рада, Головою якої був Намісник, а до її складу входили вищі посадові особи, які мали звання державних радників, генеральний контролер та інші особи, які призначалися Намісником. Згідно зі ст. 29 до повноважень державної влади належали: законотворча діяльність; розгляд звернень воєводств, місцевих органів влади; затвердження кошторису, який готується Радою управління та генеральним контролером; розгляд звітів управлінь та воєводств; ухвалення рішень стосовно передання до суду чиновників, які скоїли злочини.

Ст. 31 регламентувала створення Департаменту Царства Польського при Державній раді Російської імперії, на який покладался обов'язок розгляду бюджету, його прибуткової та витратної частин. Водночас ст. 32 визначала порядок того, що будь-які законодавчі акти, які належали до Царства Польського, повинні були передаватися на підпис імператорові за погодженням із Намісником. Інтерес становить та обставина, що акти державної влади та судочинство в Царстві Польському (відповідно до ст. 34) проводилося польською мовою, при цьому в українських губерніях Російської імперії під час розв'язання аналогічних питань використовувалася лише російська.

Відповідно до ст. 35 для управління Царством Польським було створено три комісії: а) внутрішніх справ; б) народної просвіти та церковних справ; в) фінансів та казначейства. Кожну з комісій очолював генеральний директор, а контроль за рахунками, доходами і витра-

тами покладался на Генерального контролера. Як указувалося у ст. 39 цього документа, в Царстві зберігався територіальний поділ, який існував до подій 1829–1830 рр.: воєводства, повіти, міські та сільські округи. Із метою встановлення державної вертикалі управління Царством ст. 40 регламентувала створення воєводських комісій, які склалися з Голови та комісарів, завданням яких було виконання доручень центральної влади.

Розділ III Органічного статуту 1832 р. був присвячений питанням проведення зборів шляхти та воєводських рад, які склалися з дворян та створювалися в Царстві Польському в усіх регіонах, містах та селах. Згідно зі ст. 43 мали право входити до таких рад лише ті представники шляхти, які володіли нерухомим майном та були вписані в дворянську книгу. До того ж ст. 44 вказує, що загальне зібрання шляхти Царства Польського може проводитися лише на підставі наказу Намісника, який визначає день, місце, час та коло питань. Стаття 45 встановлювала чіткі обмеження участі шляхти в зібраннях, зважаючи на те, що представники цієї верстви мали бути вписаними в дворянську книгу повіту, мати громадянські права, досягти 21-річного віку та володіти нерухомим майном.

У ст. 47 указувалося, що воєводські збори скликаються за наказом Намісника та призначеного ним маршала, а також мають право ухвалювати рішення на заміщення вакантних посад в органах управління. Інтерес становить та обставина, що згідно зі ст. 48 право участі у воєводських зібраннях дворянства мали також ті особи, які не входили до представників шляхти, але мали нерухому власність та платили з неї податки. До того ж таке право належало священникам, настоятелям, вікаріям, єпископам, професорам та вчителям, які викладали в навчальних закладах, що належали державі. Питання судочинства регламентувалося у ст. ст. 51, 52, у яких вказувалося, що в кожному воєводстві створюється Рада, яка складається з представників, що обираються зібраннями шляхти. Ця Рада мала право вибирати суддів до судів перших двох інстанцій, складати списки кандидатів на посади вищих судів Царства Польського.

Порядок скликання та функціонування воєводських зборів шляхти регламентувався ст. ст. 53–54 розділу IV, у яких вказувалося, що склад та порядок дії цих зібрань буде встановлений окремим нормативно-правовим актом.

Розділ V Органічного статуту 1832 р. (ст. ст. 55–67) розглядав питання судочинства,

основною засадою якого було те, що судова влада дарується Царству Польському російським імператором, який має право амністії, пом'якшення покарань (ст. 55). Інтерес становить та обставина, що згідно зі ст. 56 судді Царства Польського ділилися на дві категорії: 1) призначені російською владою; 2) обрані воєводськими зібраннями. Як указувалося у ст. 57, перша категорія суддів обиралася на цю посаду на термін, який визначався російською владою, а друга – на встановлений воєводськими зібраннями термін. За порушення законодавства та зловживання, згідно зі ст. 58, суддів відстороняли від посади лише за вироком вищої судової інстанції.

Органічний статут регламентує створення цивільних, комерційних та поліцейських судів, а для перегляду рішень, винесених ними, згідно зі ст. 66, запроваджувалися апеляційні суди, а у Варшаві – Вища Палата Суду, яка ухвалювала остаточне рішення у справах. Згідно зі ст. 69 усі інші постанови стосовно судів, затверджені до введення Органічного статуту, відмінялися, а дія раніше запроваджених судів припинялася.

4. Наслідки ухвалення. Наслідком ухвалення Органічного статуту 1832 р. стала інкорпорація Царства Польського до Російської імперії. Як зазначає І. Яценко, «сейм та Сенат були ліквідовані, суди були включені у російську систему судочинства, була залишена тільки Державна Рада та місцеві органи виконавчої влади, які мали обмежене коло повноважень» [13, с. 115].

Поступово окремі центральні та місцеві органи влади були модифіковані, назви «воєводства» змінені на «губернії», «округи» – на «повіти». При цьому, як зазначають польські дослідники, канцелярські функції все ще виконували поляки [14, с. 24]. Як указує польський історик М. Яновський, правотворчий досвід часів Царства Польського є «продовження конституційного досвіду польського суспільства» [15, с. 167, 223].

Практичне введення в дію Органічного статуту покладалося на Голову Департаменту справ Царства Польського І. Паскевича, а з 1835 р. до складу цього органу увійшов М. Сперанський, на якого було покладено завдання зі створення Зводу Законів Польських.

Поступово Царство Польське втрачало свою автономію шляхом ліквідації його митного кордону з Росією, введенням російських грошей, російських загальних стандартів та одиниць вимірювання.

Висновки. 1. Показано, що Органічний статут 1832 р. мав перехідний характер, оскільки встановлював законодавчі засади інкорпорації польських земель до складу Російської імперії. 2. Зміст Органічного статуту характеризується значною нерівномірністю викладення матеріалу, з огляду на те, що в перших трьох розділах зосереджено 2/3 матеріалу. Кількість знаків в окремих статтях акта також значно коливалася, що свідчить про недоліки юридичної техніки документа. 3. Найбільша кількість актового матеріалу Органічного статуту 1832 р. міститься у розділі II, що регламентує питання управління, повноваження органів державної влади, державних комісій, воєводських та міських органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Т.В. Трансформация имперской политики в Польше от конституционализма до бюрократической централизации. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. История.* 2020. Т. 65, вып. 3. С. 721–748.
2. Носов Б.В. Политика царского правительства в Королевстве Польском времени наместничества И.Ф. Паскевича. *Меж двух восстаний. Королевство Польское и Россия в 30-е -50-е годы XIX в.* Москва : Индрик, 2016. С. 89–199.
3. Рольф М. Польские земли под властью Петербурга. От Венского Конгресса до Первой мировой / пер. с нем. К. Левинсона. Москва : НЛЮ, 2020. 576 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=91501&p=23 (дата звернення: 10.01.2021).
4. Любавский М.К. История западных славян (прибалтийских, чехов и поляков). Москва : Тов-во скоропечатни А.А. Левенсон, 1917. 473 с.
5. Никотин И.А. Столетний период (1772–1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство об евреях (1649–1876) : в 2 т. Вильна : Тип. В. С. Сыркина, 1886. Т. 1. 380 с.
6. Органический Статут Царства Польского : введен в действие Манифестом Императора Николая I «О новом порядке управления и образования Царства Польского» от 14 февраля 1832 г. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Санкт-Петербург, 1833. Т. 7: 1832. С. 83–90.
7. *Królestwo Polskie w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza 1832–1856 / pod redakcją Lecha Mażewskiego.* Radzymin : Wydawnictwo von borowiecku, 2015. 370 p.
8. Еллинек Г. Общее учение о государстве / пер. с нем. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1903. 532 с.
9. Васильев Д.В. Юридическая природа органических законов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ярославль, 2003 190 с.
10. Кодан С.В., Владимирова Г.Е. Юридическая природа Основных государственных законов Российской империи 1832–1892 гг. издания в оценке российских правоведов. *Социодинамика.* 2013. № 6. С. 218–253. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.6.765 URL:

https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=765 (дата звернення: 10.01.2021).

11. Копиленко О.Л., Кіндюк Б.В. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права. *Юридична Україна*. 2016. № 7/8. С. 4–12.

12. Demidowicz Tomasz. Statut Organiczny Królestwa Polskiego w latach 1832–1856. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2010, Z. 1. P. 135–165. URL: <http://hdl.handle.net/10593/1996> (дата звернення: 05.03.2021).

13. Яценко І.С. Ідейно-теоретичні засади реалізації принципу поділу влади на прикладі Республіки Поль-

ща: історико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. за спец. : 12.00.01. Київ, 2018. 243 с.

14. Osiecka Małgorzata. System kancelaryjny i archiwalny komisji rządowych w Królestwie Polskim w latach 1815–1867 : praca doktorska napisana. Warszawa 2014. 325 p. URL: <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/1143/Praca%20doktorska%20M.Osiecka.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.01.2021)

15. Яновський М. Сироти Речі Посполитої. Від станового суспільства до сучасних націй 1795–1918. *Польща – нариси історії* / за ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича. Варшава, 2015. С. 193–224.

Патlachuk V.N. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ ОРГАНІЧНОГО СТАТУТУ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО 1832 Р.

У статті розглянуто суспільно-політичні умови та причини ухвалення Органічного статуту 1832 р. Царства Польського. Досліджено кількісні показники цього нормативно-правового акта та доведено, що найбільшу увагу приділено розділу 2, в якому регламентуються питання управління цими територіями, при цьому в ньому зосереджено третину загального обсягу матеріалу.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що в сучасних українських умовах конституційного реформування виникла нагальна потреба у дослідженнях конституціоналізму. Враховуючи багатовікову спільну історію України та Польщі, доцільно звернутися до польського конституціоналізму, де чільне місце посідає Органічний статут Царства Польського 1832 р.

Метою статті є розгляд причин ухвалення Органічного статуту Царства Польського 1832 р. та аналіз його основних положень із застосування методики кількісних показників. Передумовами ухвалення Органічного статуту Царства Польського 1832 р. стали революційні події початку 30-х років XIX ст., які охопили значну кількість держав європейського континенту. Цілком зрозуміло, що в Польщі з'явилися революційні групи, метою яких було відродження Речі Посполитої, при цьому їх лідери дотримувалися досить різних позицій щодо процесу державотворення. Формальним приводом до повстання став план російської влади щодо відправки польської армії на придушення революції у Франції. Лідери повстанців звернулися до Миколи I з пропозицією почати перемовини щодо відновлення миру та порядку, але російська влада відмовилася від них та вимагала капітуляції та складення зброї. Припинення військових дій ознаменовано Маніфестом Миколи I від 6 жовтня 1831 р., згідно з яким із метою ослаблення польської армії значна кількість їх підрозділів була переведена на Кавказ, де відбувалися чеченська війна, а також до інших віддалених районів Російської імперії.

Правовою основою введення Органічного статуту було ухвалення Маніфесту Російського імператора Миколи I від 14 лютого 1832 р., в якому польські революціонери називалися зловмисниками, що хотіли відокремити Польську державу від Російської імперії. Також у тексті цього документа містилися лицемірні фрази про введення в Царстві постійного і твердого порядку. У заключній частині Органічного статуту зазначалося, що російська влада принесе населенню Польщі «благоденствие», повагу прав, особисту безпеку, також гарантувалася свобода совісті, проголошувалася єдність російського та польського братських народів. Ця теза за своєю риторикою нагадує обґрунтування нинішньої Росією необхідності приєднання України до її складу, тільки замість польського згадується «братський» український народ.

Розгляд змісту Органічного статуту показав, що він складався із 69 статей, об'єднаних у п'ять розділів. Згідно з проведеними розрахунками доведено, що найбільша кількість знаків міститься в розділі II, на другому місці перебуває розділ I, на третьому – розділ III, тому найбільша увага приділена розділу, який регламентував питання управління, повноваження органів державної влади, державних комісій, воєводських та міських органів влади Царства Польського. Зміст Органічного статуту характеризується значною нерівномірністю викладення матеріалу, зважаючи на те, що в перших трьох розділах зосереджено 2/3 матеріалу. Кількість знаків в окремих статтях акта також значно коливалася, що свідчить про недоліки юридичної техніки документа. Показано, що Органічний статут 1832 р. мав перехідний характер, оскільки встановлював законодавчі засади інкорпорації польських земель до складу Російської імперії.

Ключові слова: польський конституціоналізм, Органічний статут 1832 р., Царство Польське, Російська імперія, нормативно-правовий акт, конституційний закон, Державна Рада.

Patlachuk V.N. BASIC PROVISIONS AND QUANTITATIVE INDICATORS ORGANIC STATUTE OF THE KINGDOM OF POLAND 1832

The urgency of the research topic is due to the fact that in the modern Ukrainian conditions of constitutional reform there is an urgent need for research on constitutionalism. Given the centuries-old common history of Ukraine and Poland, it is appropriate to turn to Polish constitutionalism, in which a significant place is occupied by the Organic Statute of the Kingdom of Poland in 1832.

The purpose of the article is to consider the reasons for the adoption of the Organic Statute of the Kingdom of Poland in 1832 and to analyze its main provisions on the application of the methodology of quantitative indicators. The preconditions for the adoption of the Organic Statute of the Kingdom of Poland in 1832 were the revolutionary events of the early 1930s, which covered a significant number of states on the European continent. It is quite clear that revolutionary groups appeared in Poland with the aim of reviving the Polish-Lithuanian Commonwealth, and their leaders took quite different positions on the process of state formation. The formal reason for the uprising was the plan of the Russian authorities to send the Polish army to suppress the revolution in France. The rebel leaders appealed to Nicholas I to begin negotiations to restore peace and order, but the Russian authorities refused to negotiate and demanded the surrender and surrender of weapons. The cessation of hostilities was marked by the Manifesto of Nicholas I of October 6, 1831, according to which in order to weaken the Polish army a large number of their units were transferred to the Caucasus, where the Chechen war took place, and to other remote areas of the Russian Empire.

The legal basis for the introduction of the Organic Statute was the adoption of the Manifesto of the Russian Emperor Nicholas I of February 14, 1832, in which Polish revolutionaries were called criminals who wanted to separate the Polish state from the Russian Empire. The text of this document also contained hypocritical phrases about the introduction of a permanent and firm order in the Kingdom. The final part of the Organic Statute stated that the Russian government would bring "prosperity" to the population of Poland, respect for rights, personal security, freedom of conscience was also guaranteed, and the unity of the Russian and Polish fraternal peoples was proclaimed. This thesis, in its rhetoric, resembles the justification by today's Russia of the need for Ukraine to join its membership, only instead of the Polish people, the "fraternal" Ukrainian people is mentioned.

Examination of the content of the Organic Statute showed that it consisted of 69 articles grouped into five sections. According to the calculations, it is proved that the largest number of signs falls on Section II, in the second place Section I, in the third place Section III, so the greatest attention is paid to the section regulating governance, powers of public authorities, state commissions, voivodship and city authorities. Kingdom of Poland. The content of the Organic Statute is characterized by a significant uneven presentation of the material, due to the fact that the first three sections contain two thirds of the material. The number of signs in some articles of the act also fluctuated significantly, which indicates the shortcomings of the legal technique of the document. It is shown that the Organic Statute of 1832 was transitional in nature, as it established the legal basis for the incorporation of Polish lands into the Russian Empire.

Key words: Polish constitutionalism, Organic Statute of 1832, Kingdom of Poland, Russian Empire, normative legal act, constitutional law, State Council.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Котвяковський Ю.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правосуддя

Сумського національного аграрного університету

Кулібаба О.О.,

аспірант

Сумського національного аграрного університету

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.2>ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ У ПРОЦЕДУРІ
ЗМІНИ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАЛЬНИКА ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СПОЖИВАЧА

Науково-технічний розвиток створив такі умови для існування людства, за яких невід'ємним складником життя кожної людини є необхідність у забезпеченні її електричною енергією. Споживання електроенергії людиною здійснюється опосередковано (шляхом використання матеріально-технічних засобів, для функціонування яких необхідна електрична енергія). У сучасних умовах важко уявити нормальне функціонування людства без використання електроенергії. З огляду на це, важливе місце у сфері утвердження та забезпечення прав і свобод людини посідає здатність споживача електричної енергії реалізувати своє право на вільний вибір електропостачальника.

Проблемні аспекти формування ринку електричної енергії були предметом наукових досліджень В.В. Вербинського, С.В. Казанського, О.В. Кириленка. Безпосередньо питанням правового регулювання у сфері електроенергетики присвячені праці Ю.В. Ващенко, В.В. Коробкіної, М.М. Кузьміної, В.В. Мушенка, Л.О. Панькової, В.О. Тімашова та інших.

Трансформаційні процеси та євроінтеграція нашої держави призводять до розширення меж її міжнародного енергетичного співробітництва та конвергенції.

Відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами – з іншого, сторони домовилися продовжувати та активізувати співробітництво у сфері енергетики з метою підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності та стабільності, що є необхідним для просування економічного зростання та досягнення прогресу в напрямі

ринкової інтеграції, зокрема й шляхом поступового зближення в енергетичному секторі та через участь у регіональних ініціативах щодо співробітництва у сфері енергетики [1, с. 106].

Україна на виконання зобов'язань щодо Третього енергетичного пакета Європейського Союзу запровадила нову модель ринку електричної енергії шляхом ухвалення Закону України «Про ринок електричної енергії». За цією моделлю ринок електричної енергії повинен функціонувати так: 1) ліквідується єдиний покупець та продавець електроенергії – Державне підприємство «ЕНЕРГОРИНОК»; 2) продаж електричної енергії відбувається як на підставі двосторонніх угод, так і на організованих сегментах ринку: ринку «на добу наперед», внутрішньодобовому ринку та балансувальному ринку; 3) запроваджені норми щодо питання поділу компаній за напрямками розподілу та передання електроенергії.

Таким чином, нова модель ринку електроенергії розподіляє компанії на такі, що генерують електроенергію, які її транспортують, а також продають безпосередньо споживачеві. Відокремлення діяльності з розподілу та постачання електроенергії означає, що відтепер обленерго не зможуть розподіляти електроенергію та постачати її споживачам. Постачання електроенергії виділяється в окремий бізнес. На думку аналітиків, це відповідає європейським стандартам та створює умови для конкуренції [2].

Закон України «Про ринок електричної енергії» (далі – Закон) визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, регулює відносини, пов'язані з виробництвом, переданням, розподілом, купівлею-продажем, постачанням електричної

енергії для забезпечення надійного та безпечно-го постачання електричної енергії споживачам з урахуванням їх інтересів, розвитку ринкових відносин, мінімізації витрат на постачання електричної енергії та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Підставою для постачання електричної енергії споживачеві є укладений між ним та електропостачальником договір, що визначає умови постачання електроенергії. При цьому обов'язковою умовою є дотримання електропостачальниками правил роздрібного ринку.

Функціонування ринку електричної енергії здійснюється на конкурентних засадах. Одним із ключових принципів функціонування ринку електричної енергії є вільний вибір електропостачальника споживачем.

Так, відповідно до пункту 2 частини 1 статті 58 Закону споживач має право змінювати електропостачальника на умовах, визначених цим Законом та правилами роздрібного ринку.

Стаття 59 Закону встановлює, що зміна електропостачальника здійснюється за ініціативою споживача на безоплатній основі у порядку, визначеному правилами роздрібного ринку, та має бути завершена у строк не більше трьох тижнів із дня повідомлення таким споживачем про намір змінити електропостачальника [3].

Правила роздрібного ринку електричної енергії затверджені постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), від 14.03.2018 № 312 (далі – Правила).

Пунктом 1.1.1. Правил урегульовуються взаємовідносини, які виникають під час купівлі-продажу електричної енергії між електропостачальником (електропостачальниками) та споживачем (для власного споживання), а також їх взаємовідносини з іншими учасниками роздрібного ринку електричної енергії. Такими учасниками є: електропостачальники, оператор системи передачі, оператори систем розподілу, зокрема й оператори малих систем розподілу, споживачі, основні споживачі, субспоживачі, виробники електричної енергії, які підпадають під визначення розподіленої генерації, та інші учасники ринку, які надають послуги, пов'язані з постачанням електричної енергії споживачеві з метою використання ним електричної енергії на власні потреби. Правила є обов'язковими для всіх учасників роздрібного ринку [4].

Розділом VI вказаних Правил регулюються питання порядку зміни електропостачальни-

ка. Так, визначено, що споживач реалізує своє право на зміну електропостачальника шляхом укладення нового договору про постачання електричної енергії споживачеві з новим електропостачальником.

Відповідно до пункту 6.1.3. Правил зміна електропостачальника за ініціативою споживача має бути завершена протягом періоду, що починається з дня повідомлення споживачем нового електропостачальника про наміри змінити попереднього електропостачальника, але у строк, що не перевищує 21 календарний день із дня вказаного повідомлення.

Днем повідомлення споживачем про намір змінити електропостачальника вважається дата зафіксованого звернення споживача до нового електропостачальника щодо наміру укласти з ним договір про постачання електричної енергії споживачеві [4].

Повідомлення споживача про намір укладення договору з новим електропостачальником надається у вигляді заяви-приєднання до договору про постачання електричної енергії споживачеві.

Датою початку процедури зміни електропостачальника вважається дата отримання всіх необхідних даних новим електропостачальником.

Протягом трьох робочих днів новий електропостачальник зобов'язаний надіслати запит до адміністратора комерційного обліку щодо зміни електропостачальника.

Пункт 6.1.10. Правил визначає, що адміністратор комерційного обліку не пізніше наступного дня з дня отримання запиту на зміну електропостачальника має сформулювати прогностичні обсяги споживання за точкою обліку електричної енергії на заплановану дату зміни електропостачальника та:

1) перевірити інформацію про споживача та його об'єкт (об'єкти);

2) повідомити нового електропостачальника про можливість (відсутність можливості) здійснення зміни електропостачальника;

3) повідомити попереднього електропостачальника споживача про отримання запиту на зміну електропостачальника, дату запланованої зміни електропостачальника та прогностичні обсяги споживання на цю дату [4].

Пунктом 6.1.12. Правил передбачено, що у разі підтвердження можливості зміни електропостачальника повідомлення адміністратора комерційного обліку повинні містити:

1) до нового електропостачальника:
– підтвердження дати зміни електропостачальника;

- інформацію про історію споживання електричної енергії споживачем за минулі періоди;
- 2) до попереднього електропостачальника:
 - повідомлення про зміну електропостачальника та дату такої зміни;
- 3) до оператора системи:
 - повідомлення про зміну електропостачальника та дату такої зміни;
 - прогностні обсяги споживання електричної енергії за точкою обліку на заплановану дату зміни та прогноз обсягу розподілу електричної енергії на наступний розрахунковий період.

Таким чином, і Закон, і Правила містять гарантію для споживача, що процедура зміни електропостачальника за його ініціативою відбуватиметься не більше 21-го календарного дня з дня повідомлення споживача про намір змінити електропостачальника.

На нашу думку, вказана гарантія містить негативний аспект для споживача, що полягає в такому.

Відповідно до пункту 1.1.2. Правил розрахунковий період – період часу, зазначений у договорі, за який визначається обсяг спожитої та/або розподіленої/переданої електричної енергії, величина потужності та здійснюються відповідні розрахунки.

Згідно з пунктом 2.3.13. Правил обсяги спожитої електричної енергії визначаються за розрахунковий період, який становить 1 календарний місяць.

Так, пункти 4.19., 4.20. Правил установлюють, що розрахунки споживача за електричну енергію здійснюються за розрахунковий період, який, як правило, становить календарний місяць відповідно до умов договору (обраної споживачем комерційної пропозиції).

Якщо укладено новий договір, то перший розрахунковий період починається з дня початку постачання електроенергії і закінчується в останній день відповідного календарного місяця. У разі припинення дії договору розрахунковий період для останнього платежу починається з першого дня останнього календарного місяця постачання електричної енергії та закінчується в останній день постачання електричної енергії [4].

Електропостачальник має право на отримання від споживача відшкодування збитків, пов'язаних із відхиленням споживача від договірних величин споживання електричної енергії за розрахунковий період (день, місяць), відповідно до актів законодавства та умов договору.

НКРЕКП постановою від 14.03.2018 № 312 затвердила примірний договір про постачання електричної енергії споживачу (далі – Примірний договір).

У пункті 5.5. Примірного договору передбачено, що розрахунковим періодом за цим Договором є календарний місяць [5].

Так, регулятор ринку електричної енергії шляхом прийняття пункту 4.19. Правил та визначення пункту 5.5. Примірного договору сформував практику, за якою розрахунковим періодом є календарний місяць.

Слід зазначити, що календарний місяць як розрахунковий період є зручним як для електропостачальника, так і для споживача, що має низку переваг: 1) електропостачальникові легше закуповувати електричну енергію для потреб споживача на цілий календарний місяць, а не окремо на кожен день; 2) електропостачальникові та споживачеві зручніше здійснювати прогнозування споживання електричної енергії; 3) електропостачальникові та споживачеві простіше виконувати приписи податкового законодавства.

Невід'ємним додатком до договору про постачання електричної енергії споживачеві є прогностичний обсяг споживання споживачем електричної енергії, в якому споживач визначає свої обсяги електричної енергії на кожен місяць протягом календарного року.

Якщо ж споживач достроково припинить договір про постачання йому електричної енергії шляхом обрання нового електропостачальника та якщо процедура зміни електропостачальника завершиться до закінчення календарного місяця (розрахункового періоду), то у попереднього електропостачальника можуть виникнути небаланси електричної енергії, що призведе до завдання останньому збитків. У такому разі попередній електропостачальник (із метою компенсації завданих збитків) скористається своїм правом на отримання від споживача відшкодування збитків, пов'язаних з ухиленням споживача від договірних величин споживання електричної енергії за розрахунковий період (календарний місяць).

Як зазначалось вище, Закон України «Про ринок електричної енергії» та Правила чітко регламентують, що процедура зміни електропостачальника за ініціативою споживача має відбуватись не більше 21-го календарного дня з дня повідомлення споживача про намір змінити електропостачальника.

На нашу думку, вказана норма обмежує право споживача на вільне укладення договору про

постачання електричної енергії, оскільки споживач не зможе укласти такий договір із відтермінуванням його дії у строк більше 21-го календарного дня. Вказане обмеження має такі негативні наслідки: 1) споживач позбавляється можливості довгострокового планування під час вибору електропостачальника; 2) під час здійснення процедури зміни електропостачальника споживач не контролює таку процедуру та ризикує відхиленням від договірних величин споживання електричної енергії за розрахунковий період згідно з договором із попереднім постачальником.

Ураховуючи вищевказане, вважаємо доцільним здійснити таке:

1) внести зміни до частини 2 статті 59 Закону України «Про ринок електричної енергії» та викласти її в такій редакції: «Зміна електропостачальника здійснюється за ініціативою споживача на безоплатній основі у порядку, визначеному правилами роздрібного ринку, та має бути завершена у строк не більше трьох тижнів із дня повідомлення таким споживачем про намір змінити електропостачальника, якщо споживач не повідомить у повідомленні про намір змінити електропостачальника більший строк»;

2) внести зміни в абзац 1 пункту 6.1.3. Правил роздрібного ринку електричної енергії та викласти його в такій редакції: «Зміна електропостачальника за ініціативою споживача має бути завершена протягом періоду, що починається з дня повідомлення споживачем нового

електропостачальника про намір змінити попереднього електропостачальника, у строк, що не перевищує 21 календарний день із дня вказаного повідомлення, якщо споживачем у повідомленні про намір змінити електропостачальника не передбачено більший строк».

На нашу думку, вказані зміни матимуть позитивний вплив на розвиток ринку електричної енергії загалом та повністю забезпечать споживачам електричної енергії право на вільне укладення договору про постачання електричної енергії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Панькова Л.О. Господарсько-правовий аспект укладення договору про постачання електричної енергії. *Право і суспільство*. № 1/2016. 2016. С. 106–111.
2. Зарубицька В. Нова модель ринку електроенергії: як це вплине на конкуренцію? *Юридична газета*. № 4 (710). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/antimonopolne-konkurentne-pravo/nova-model-rinku-elektroenergiyi-yak-ce-vpline-na-konkurenciyu.html> (станом на 19.10.2020).
3. Про ринок електричної енергії : Закон України. *Урядовий кур'єр*. 10.06.2017. № 104–105.
4. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії : постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 № 312. *Урядовий кур'єр*. 18.04.2018. № 75.
5. Примірний договір про постачання електричної енергії споживачу, затверджений постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 14.03.2018 № 312. *Урядовий кур'єр*. 18.04.2018. № 75.

Котвяковський Ю.О., Кулібаба О.О. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ У ПРОЦЕДУРІ ЗМІНИ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАЛЬНИКА ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СПОЖИВАЧА

У статті проаналізовано норми чинного законодавства України, які регулюють питання проведення процедури зміни електропостачальника за ініціативою споживача.

Актуальність теми зумовлена тим, що трансформаційні процеси та євроінтеграція нашої держави призводять до розширення меж її міжнародного енергетичного співробітництва та конвергенції.

Відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами – з іншого, сторони домовилися продовжувати та активізувати співробітництво у сфері енергетики з метою підвищення енергетичної безпеки, конкурентоспроможності та стабільності, що є необхідним для просування економічного зростання та досягнення прогресу в напрямі ринкової інтеграції, зокрема й шляхом поступового зближення в енергетичному секторі та через участь у регіональних ініціативах щодо співробітництва у сфері енергетики.

Україна на виконання зобов'язань щодо Третього енергетичного пакета Європейського Союзу запровадила нову модель ринку електричної енергії шляхом ухвалення Закону України «Про ринок електричної енергії».

Так, із 01 січня 2019 року в Україні почав функціонувати Новий ринок електричної енергії. Функціонування ринку електричної енергії здійснюється на конкурентних засадах. Одним із ключових принципів функціонування ринку електричної енергії є вільний вибір електропостачальника споживачем.

За результатами аналізу норм чинного законодавства України, які регулюють питання проведення процедури зміни електропостачальника за ініціативою споживача, авторами статті виявлено законодавчі прогалини в окресленому питанні та запропоновано внести зміни в Закон України «Про ринок електричної енергії» і Правила роздрібного ринку електричної енергії.

Ключові слова: електрична енергія, електропостачальник, споживач електричної енергії, договір про постачання електричної енергії споживачеві, строки, процедура зміни електропостачальника.

Kotvyakovsky Yu.O., Kulibaba O.O. CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF TERMS IN THE PROCEDURE OF CHANGING THE ELECTRICITY SUPPLIER AT THE INITIATIVE OF THE CONSUMER

The article analyzes the norms of the current legislation of Ukraine, which regulate the procedure of changing the electricity supplier at the initiative of the consumer.

The urgency of the topic “Certain aspects of the application of terms in the procedure of changing the electricity supplier at the initiative of the consumer” is due to the fact that the transformation processes and the European integration of our country lead to expanding its international energy cooperation and convergence.

According to the provisions of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, the Parties agree to continue and intensify existing energy cooperation to enhance energy security, competitiveness and stability, which is necessary to promote economic growth and progress towards market integration, including through gradual convergence in the energy sector and through participation in regional energy cooperation initiatives.

In order to fulfill its obligations under the European Union’s Third Energy Package, Ukraine has introduced a new model of the electricity market through the adoption of the Law of Ukraine “On the Electricity Market”.

Thus, on January 1, 2019, the New Electricity Market began to operate in Ukraine. The functioning of the electricity market is carried out on a competitive basis. One of the key principles of the electricity market is the free choice of the electricity supplier by the consumer.

Based on the analysis of the current legislation of Ukraine governing the procedure of changing the electricity supplier at the initiative of the consumer, the authors of the article identified legislative gaps on this issue and proposed amendments to the Law of Ukraine “On Electricity Market” and Retail Electricity Market Rules.

Key words: electricity, electricity supplier, electricity consumer, contract for the supply of electricity to the consumer, terms, procedure for changing the electricity supplier.

УДК 347.951

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.3>

СУДОВІ АКТИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Судова система України, подолавши складний шлях становлення та розвитку і перебуваючи в стані постійного реформування, виявила, крім багатьох проблем, пов'язаних із посиленням та вдосконаленням судової влади, і необхідність забезпечення ясності й доступності мови правосуддя. Це повинно досягатися не тільки через застосування організаційних заходів, але й через відповідність судових актів тим лінгвістичним вимогам, які до них висувуються. Йдеться про правильність, чіткість і чистоту мовлення, доступність стилю актів судової влади.

Проте, незважаючи на наявність численних нормативних документів, що регламентують діловодство, зокрема й судове (Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закон України «Про засади державної мовної політики», Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді, Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України, Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС) України тощо), проблема мовної нормативності судових актів залишається вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мови і стилю викладу актів судової влади були предметом наукової уваги таких українських і зарубіжних дослідників, як Е.К. Арутюнов, Н.О. Батуріна, Т.В. Губаєва, Д.А. Керімов, А.В. Красницька, О.В. Кот, О.В. Малишкін, В.Д. Найфлейш, С.В. Полєніна, О.Г. Решенкін, Є.А. Таликін, Ф.В. Фетюков, О.М. Шиманович та ін.

Проте низка проблем, пов'язаних з уніфікацією термінології та вимогами до судового акта з погляду його правової культури і мови викладу, потребують додаткового вивчення.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашого дослідження є визначення мовних особливостей текстів судових актів та шляхів подолання мовних помилок у зазначених документах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У чинному законодавстві термін «судове рішення», з одного боку, вживається як узагальнювальне поняття для всіх актів правосуддя, які ухвалюються судом у порядку цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, з іншого – як процесуальний документ, яким завершується розгляд справи та вирішується матеріально-правовий спір між сторонами судового процесу в порядку позовного провадження або питання, поставлене перед судом у порядку окремого провадження. Згідно зі ст. 258 ЦПК України ухвали, рішення, постанови та судові накази об'єднуються родовим поняттям «судові рішення» [1]. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в ст. 241 КАС, у якій під судовими рішеннями розуміються ухвали, рішення, постанови суду [2]. Ідентичні види судових рішень визначені й у ст. 232 Господарського процесуального кодексу України.

Судове рішення визнається в науці одним із найбільш важливих текстів, створених у процесі судочинства. Безперечно, розгляд справи можна вважати вдалим за умови наявності юридично правильного, аргументованого, логічного, чітко викладеного відповідно до правових та лінгвістичних норм рішення. Незважаючи на те, що тексти зазначених видів документів дещо відрізняються за формою залежно від галузей судочинства, за словесними технологіями, як зазначають дослідники, вони характеризуються спільними ознаками [3]. Проте аналіз чинного законодавства засвідчує відсутність єдиної термінології, яка б позначала в узагальненому вигляді всі судові рішення, які ухвалюються судами першої інстанції незалежно від категорії справи і виду судочинства.

З огляду на це, ми вважаємо справедливою думку О.В. Кота, який на підставі аналізу процесуальних актів і наукової літератури пропонує замість термінів «судове рішення», «ухвала», «наказ» вживати термін «судовий акт», який дозволить уніфікувати визначення родового поняття всіх актів органів судової влади незалежно від форми судочинства (конституційного, ад-

міністративного, господарського, цивільного чи кримінального) [4, с. 9]. Під судовим актом ми пропонуємо розуміти процесуальний документ, у якому відображаються результати судової діяльності під час розгляду і вирішення справи по суті, а також вирішення процедурних питань, які супроводжують діяльність щодо здійснення правосуддя.

Без сумніву, тільки судовий акт є доказом об'єктивного, повного і справедливого розгляду справи. З огляду на це, він має бути укладений із дотриманням норм процесуального та матеріального права. Процесуальні вимоги до судових актів сформульовані у відповідних галузевих нормативно-правових документах і регламентують їх форму і зміст. Дотримання цих вимог – основна умова законності актів судової влади. Проте якість судового акта залежить не тільки від неухильного дотримання норм права, але й від ступеня дотримання мовних норм, оскільки кожний судовий акт є текстом, створеним з урахуванням як загальних закономірностей організації письмового мовлення, так і особливих правил, які встановлюються на підставі процесуальних норм. Очевидно, що для судді під час ухвалення акта судової влади важливіше дотримуватися норм матеріального і процесуального права, ніж лінгвістичних правил викладу, оскільки від кількості скасованих судових актів залежить показник ефективності діяльності судді.

Проте, крім правових вимог, кожен акт судової влади повинен відповідати також стандартам діловодства, а його текст – нормам сучасної української літературної мови як державної (ст. 10 Конституції України). Підтверджує цю тезу і ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики»: «судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою... Професійний суддя повинен володіти державною мовою... Слідчі і судові документи складаються державною мовою...» [5].

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про функціонування державної мови» застосування української мови повинно здійснюватися відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови. Не допускається вживання іншомовних слів замість українських, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, вживання вульгаризмів та суржику [6]. Не можна не погодитися з думкою С.К. Загайнової, яка стверджує: «Якщо судовий акт складний для розуміння, містить орфогра-

фічні, стилістичні, пунктуаційні помилки, то навряд чи можна сказати, що судовий акт є актом судового захисту» [7, с. 9].

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що кожне відхилення від норм сучасної української літературної мови під час складання судових актів є прямим порушенням Конституції України та законів України. Слід зауважити, що особливу актуальність питання дотримання мовних норм у судових актах отримало після набуття чинності Законом України «Про доступ до судових рішень» [8], згідно з яким текст будь-якого судового рішення (крім деяких) став доступним кожному на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень. Здійснений нами аналіз понад 100 судових актів, ухвалених судами різної територіальної і юрисдикційної підсудності протягом 2004–2019 років, засвідчив наявність у них численних мовних помилок.

Як відомо, судовий акт складається зі вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Завданням вступної частини є ідентифікація конкретного судового документа серед інших, ухвалених судом, у зв'язку з чим вона містить низку постійних реквізитів, а саме: дату і місце його ухвалення; найменування суду; прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів; прізвище та ініціали секретаря судового засідання; номер справи; ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи; вимоги позивача; прізвища та ініціали представників учасників справи. З огляду на це, можемо констатувати, що вступна частина є найбільш стандартизованою, тобто містить незначний і постійний склад реквізитів.

Найбільша кількість мовних помилок фіксується в описовій та мотивувальній частинах судових актів. Описова частина має на меті найбільш повно і точно викласти факти та відобразити суть спору. Ця частина документа містить стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача; заяви, клопотання; інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, ужиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо). При цьому слід зазначити: незважаючи на те, що описова частина складається не за суворими правилами, містить опис і міркування, відхилення від норм офіційно-ділового стилю не дозволяються.

Найбільшою за обсягом і найбільш складною для сприйняття є мотивувальна частина судового акта. У ній мають бути зазначені фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних

правовідносин, докази, мотивована оцінка кожного аргументу, норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування чи незастосування. Мотивувальна частина судових актів здебільшого починається однією з таких фраз чи їх варіацій: «Суд, вислухавши сторони, дослідивши матеріали справи, вважає, що позов підлягає задоволенню»; «Суд, перевіrivши в судовому засіданні матеріали справи, вважає, що позов слід задовольнити»; «Вивчивши та перевіrivши матеріали справи, обставини справи, зміст судового рішення, апеляційної скарги та заперечення на апеляційну скаргу колегія суддів вважає, що», «Дослідивши та оцінивши представлені по справі докази в їх сукупності, суд прийшов до висновку, що», «Дослідивши матеріали справи, оцінивши докази в їх сукупності, суд приходить до висновку, що». Ці стандартизовані фрази дозволяють читачеві безпомилково визначити межу між частинами документа і готують читача до сприйняття його аналітичної частини.

Мотивувальна частина судового акта вимагає посиленої уваги, оскільки покликана переконати адресата в правильному вирішенні справи. Мотивувальна частина є найбільш складною і з мовного погляду. Саме в описовій і мотивувальній частинах судового акта фіксується найбільша кількість мовних відхилень. Так, ідеться про неправильну побудову словосполучень: *у відповідності до ст. 384, 385 КК України; посилення позивача про те, що; неправильне вживання прийменників: забезпечення судового процесу у Козівському районному суді в користь; слухати справу у відсутності їх представника; позов підлягає до задоволення; порушення правил узгодження: посилення позивача на висновок № 1887/09/СК автотоварознавчого дослідження спеціаліста від 10 вересня 2007 року не може бути прийнятий до уваги, оскільки це дослідження проведено у його відсутність; після його смерті залишилося спадкове майно у вигляді житлового будинку, яка розташована на території Борівської сільської ради Чернівецького району тощо.* Значна частина помилок у судових актах має лексичний характер. Це переважно росіянізми, пов'язані, напевне, з радянським минулим, коли судочинство здійснювалося російською мовою: *обустроєння благоустрою; скриті дефекти; на неодноразові просьби; не може бути прийнятий до уваги, дійсно являвся рідним; за діючим на той час законодавством; з слідуєчих підстав.*

Незнання укладачами судових актів правил пунктуації зумовлює значну кількість синтаксичних помилок, зокрема й відсутність розділових знаків або їх надлишковість: *Керуючись ч. 1 ст. 73, ч. 3 ст. 294 ЦПК України, судова колегія, -УХВАЛИЛА; строки для прийняття спадщини передбачені ст. ст. 1270, 1272 ЦК України; визначити, ОСОБА_1 додатковий строк тощо.* Крім того, в описовій і мотивувальній частинах зафіксовано помилки орфографічного характеру, причиною появи яких є недостатній рівень володіння правописними нормами: *визнаний винуватим у пред'явленому йому обвинуваченні; в тому числі на об'єкті; вище зазначеними суб'єктами, у продовж 2018-2019 рр.* тощо.

Значна кількість помилок зумовлена неуважністю до виконуваної роботи, браком часу на укладання документа, оскільки (згідно зі ст. 268 ЦПК) рішення суду проголошується в судовому засіданні, яким завершується розгляд справи, або справді недостатньою мовною компетентністю працівників суду: *Позовні вимоги Відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський ОСОБА_2» в особі відділення № 5 Відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський ОСОБА_2 банк» задовольнити; зокрема не зазначені скриті дефекти автомобіля після аварії, встановлені при автотовароведческому дослідженні тощо.*

Отже, саме описова і мотивувальна частини судового акта надають авторові найбільше можливостей для вибору мовних засобів, що може викликати певні труднощі. Останні стосуються, як бачимо, вибору лексичних і граматичних ресурсів для адекватного передання сутності справи.

Резолютивна частина містить висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної із заявлених вимог; інформацію про розподіл судових витрат; строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження. Текст заключної частини повинен відрізнятися лаконізмом, чіткістю та імперативністю форми: *У задоволенні позову відмовити. Постанова Житомирського окружного адміністративного суду набирає законної сили в строки, встановлені ст. 254 КАС України. Постанова може бути оскаржена до Київського апеляційного адміністративного суду шляхом подання заяви про апеляційне оскарження протягом 10 днів з дня її проголошення і подання апеляційної скарги протягом 20 днів після подання заяви*

про апеляційне оскарження. Резолютивна частина, як і вступна, характеризується стандартністю і обмеженим набором мовних засобів, що, без сумніву, зумовлює зменшення кількості мовних помилок.

Незважаючи на те, що друкарські і граматичні помилки здебільшого не спотворюють текст судового рішення, не призводять до його неправильного сприйняття (крім помилок у власних назвах), зокрема й неправильне розташування розділових знаків, неправильні відмінки слів, неправильне написання слів, застосування російнізмів та діалектизмів, слід завжди враховувати той факт, що до судових актів висуваються особливі вимоги. На нашу думку, навіть якщо судовий акт є законним і обґрунтованим, але за формою не відповідає загальноприйнятим вимогам до документів загалом (незрозумілий, неналежно оформлений, із помилками, виправленнями тощо), він не має виховного і превентивного значення, крім того, не додає авторитету судді й судовій системі в цілому. Підтверджують цю тезу і слова О.В. Кудрявцевої та Л.А. Прокудіної: «Будь-яка стилістична неточність, граматична помилка, не виправлена друкарська помилка, інша недбалість миттєво надають читачеві рішення інформацію про рівень відповідальності, грамотність (не тільки юридичну) і культуру судді, який готував і підписав цей документ» [9, с. 25].

Отже, судовий акт має характеризуватися максимальною правильністю. Лексичний рівень тексту повинен відповідати правилам уживання юридичних термінів, стилістично доречних слів і словосполук, граматичний рівень – правилам побудови словосполучень і речень, які мають узгоджуватися із законами формальної логіки (логічний рівень). Не можна перевантажувати тексти судових актів складними граматичними конструкціями: дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами, складнопідрядними реченнями з великою кількістю підрядних частин тощо. Графічний рівень тексту судового акта повинен відповідати вимогам графічних стандартів оформлення документів.

Із метою зменшення кількості помилок у судових актах С.К. Загайнова доречно пропонує створити і закріпити в галузевих кодексах єдині зразки процесуальних документів. Запровадження єдиних бланків, на думку дослідниці, не тільки дозволить уникати можливих мовних помилок, але і сприятиме виконанню такого завдання судочинства (як своєчасний розгляд

і вирішення справи), а тому й сприятиме підвищенню авторитету судової влади [7, с. 9–10].

До того ж, на нашу думку, корисним у цьому питанні є досвід Російської Федерації. Для підвищення грамотності судових документів в окремих судах була створена посада консультанта-філолога. Так, із 2007 року в Челябінському обласному суді працює спеціаліст із російської мови, що істотно підвищило грамотність судових актів, ухвалених у цьому суді [10]. При цьому запровадження такої посади не має на меті виявлення відсутності достатніх для працівника суду мовних знань. Спеціаліст-філолог потрібен як консультант, помічник, основною метою діяльності якого є допомога судді у грамотному складанні документа.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що судовий акт – це один із небагатьох документів, який ухвалюється державою щодо конкретної особи, тому його грамотний виклад і правильне оформлення є показником рівня культури судді і поваги до учасників процесу, а також усіх громадян, які можуть цей документ прочитати. Недоліки судового акта знижують авторитет судової влади і створюють враження про відсутність належної кваліфікації в суддів.

Мовні помилки, наявні в судових актах, перешкоджають правильному розумінню сутності спору про право і позиції судді, тим самим знижуючи рівень правової ефективності актів судової влади. З огляду на це, працівникам судової системи необхідно більш ретельно опановувати норми сучасної мови з урахуванням професійної специфіки і застосовувати їх під час укладання актів судової влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 40–41, 42. ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 14.01.2021)
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36, № 37. ст.446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.01.2021).
3. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. Москва : Норма, 2004. 160с. URL: <http://lib.lawinstitut.ru/ru/virtualexposition/newbooks/93-373825.pdf> (дата звернення 14.01.2021)
4. Кот О. В. Судові акти в господарському процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.04). Київ, 2011. 23 с.
5. Про засади державної мовної політики : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 23. Ст. 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 14.01.2021).

6. Про забезпечення функціонування української мови як державної Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 14.01.2021).

7. Загайнова С.К. О мерах повышения культуры изложения судебных документов в гражданском и арбитражном процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2007. № 7.

8. Про доступ до судових рішень : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2006. № 15. Ст. 128.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 14.01.2021).

9. Кудрявцева Е.В., Прокудина Л.А. Как написать судебное решение. Москва : Издательство Юрайт, 2017. 265 с. URL: <https://static.my-shop.ru/product/pdf/245/2444668.pdf> (дата звернення: 14.01.2021).

10. Сеница С.В. Из опыта работы филолога в суде. Грамотно написанный документ – не только показатель профессионализма URL: http://morgaushsky.chv.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=4&did=15 (дата звернення: 14.01.2021).

Шестакова С.О. СУДОВІ АКТИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

У статті досліджуються судові акти, ухвалені судами різної юрисдикції, на предмет дотримання норм сучасної української літературної мови. Розглядається можливість уживання уніфікованого терміна «судовий акт» замість термінів «судове рішення», «постанова», «ухвала». Стверджується, що до судових актів висуваються як правові, так і лінгвістичні вимоги. Із мовного погляду акт судової влади повинен бути логічним, зрозумілим і доступним для сприйняття. Здійснений аналіз дозволив виокремити помилки редакційно-технічного і власне мовного характеру, а також друкарські помилки, зумовлені неухважною і недбалістю ставленням до укладання судових документів. Найбільше мовних помилок зафіксовано в описовій та мотивувальній частинах судового акта, що зумовлено необхідністю повно і точно викласти факти, відобразити суть спору та переконати адресата у правильному вирішенні справи. Найпоширенішими визнаються мовні помилки граматичного характеру, пов'язані з творенням слів та їх форм, вживанням слів, словосполучень, речень. Вступна і резолютивна частини характеризуються стандартністю, наявністю постійних реквізитів, клішованих мовних зворотів, що зумовлює значно меншу кількість мовних помилок. Стверджується: навіть якщо судовий акт є законним і обґрунтованим, але за формою не відповідає загальноприйнятим вимогам до документів загалом (незрозумілий, неналежно оформлений, з помилками, виправленнями тощо), він не має виховного і превентивного значення, ускладнює правову комунікацію, крім того, не додає авторитету судді й судовій системі в цілому.

Ключові слова: судовий акт, мова процесуальних актів, процесуальний документ, судове рішення, мовні помилки.

Shestakova S.O. JUDICIAL ACTS IN THE ASPECTS OF SPEECH CULTURE

In the article the author researches judicial acts adopted by the different jurisdictions for compliance with the norms of modern Ukrainian literary language. The possibility of unified term “legal act” instead of terms “court decision”, “regulation”, “resolution” by which we propose to understand the procedural document, which reflects the results of judicial activities during the consideration and resolution of the case on the merits, as well as the resolution of procedural issues that accompany the activities for the administration of justice is considered.

It is affirmed as for the judicial acts offer as legal so as lingual demands. From a linguistic perspective, a court document must be logical, understandable and easy to perceive. The analysis made it possible to distinguish mistake language mistakes, in editorial and technical language and the linguistic nature of it, as well as cliches caused by negligence and careless attitude to the conclusion of court documents.

Most linguistic errors were fixed in the descriptive and motivating parts of the court act, which is due to the need to fully and accurately state the facts, reflect the essence of the dispute and convince the addressee of the correct resolution of the case. It is proved that the incorrect spelling words, words-combinations, inconsistency of case endings, lack of necessary punctuation marks or their incorrect application, lexical and stylistic errors complicate the comprehensibility of the text of the legal document.

The introductory and resolute parts are characterized by standardity, the presence of permanent details, cliched speech and established language structures with strictly established rules for their interpretation.

It is affirmed that even the judicial act is a legal and reasonable one but by the form does not reply the general documents demands (non-understandable, improperly executed, with mistakes, correction, etc.) it does not have educational and preventive value, complicates legal communication, in addition, does not add credibility to the judge and the judiciary as a whole.

It is perceived that the ways of solving problems are 1) introduction in courts the position of philologist-consultant; 2) creation and consolidation in industry codes of uniform samples of procedural documents. The introduction of common blank forms will not only avoid possible linguistic errors, but will also help to fulfill such a task of the judiciary as the timely consideration and resolution of the case, and thus help increase the authority of the judiciary.

Key words: judicial acts, the procedural acts language, procedural document, court resolution, lingual mistakes.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бойко В.Б.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.4>СПІВВІДНОШЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ
ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. Конституція України зобов'язує нашу державу захищати права і свободи людини та громадянина, але в складній економічній ситуації працівники далеко не завжди ризикують захищати гарантовані законодавством трудові права та вступати в конфлікт із роботодавцем, бо працівник перебуває в безпосередній залежності від нього. Проблема надійного забезпечення захисту трудових прав працівників надзвичайно загострилася в умовах сьогодення, а тому потребує наукової розробки, оскільки саме в цій сфері спостерігається велика кількість різноманітних порушень, що провокує трудові спори, плинність кадрів та трудову міграцію. В умовах розвитку ринкової економіки захист трудових прав працівників є основою належного розвитку економіки в державі, оскільки трудова діяльність і трудова сфера є рушійними чинниками розвитку суспільства загалом. Досягнення максимальної захищеності трудових прав працівників можливе лише у разі наявності ефективного функціонування відповідного юридичного механізму, який повинен відображати загальнолюдські цінності, враховувати досвід світової цивілізації, спиратися на політичні, економічні, національні та культурні особливості і традиції нашої країни, чим сприяти її становленню як демократичної, соціальної та правової держави. Забезпечення належного дотримання положень Конвенції про захист прав людини, її основоположних свобод безпосередньо пов'язане з трудовим правом, із правовим регулюванням трудових прав і обов'язків, а також із їх соціально-правовим захистом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання захисту трудових прав працівників та його юридичних форм свого часу були предметом досліджень Н.Б. Болотіної, В.Я. Бурака, С.Я. Вавженчука, Г.С. Гончарової, С.О. Іванова, І.Я. Кисельова, Р.І. Кондратьєва, В.В. Лазор,

Л.І. Лазор, О.А. Лукашевої, М.В. Лушнікової, А.Р. Мацюка, Ю.П. Орловського, П.Д. Пилипенка, П.М. Рабіновича, В.Г. Ротаня, О.Ф. Скакун, В.М. Скобелкіна, О.В. Смирнова, О.Є. Соніна, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої та інших учених.

Ринкові реформи та відповідні зміни, що відбулися у сфері організації праці за роки незалежності України, дали поштовх для поступового оновлення трудового законодавства. Останнє, відображаючи потреби власників підприємств та працівників, досягнення науки і практики, буде сприяти демократизації суспільного життя, розширювати можливості договірних засад в організації праці, встановлювати соціальну справедливість у суспільстві. Однак навіть повна адаптація українського законодавства до міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти у сфері праці, ще не означатиме, що такі права реалізуються на практиці, адже таке закріплення трудових прав у законодавстві є лише сходинкою в загальному механізмі їх забезпечення.

Мета статті – на підставі аналізу наукової літератури (з урахуванням досягнень науки трудового права, узагальнення правозастосовної практики) з'ясувати основні проблеми судового захисту трудових прав працівників, визначити правові аспекти вдосконалення цього захисту, виробити пропозиції щодо усунення суперечностей, заповнення прогалин, зміцнення гарантій та поліпшення правового статусу суб'єктів трудових правовідносин. Об'єкт дослідження становлять соціально-трудова відносина, пов'язані з потребою в захисті трудових прав працівників в умовах реформування трудового законодавства і приведення його у відповідність до європейських стандартів. Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми правових засад судового захисту трудових прав працівників відповідно до національного та міжнародного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У системі прав людини одне з найважливіших місць посідають трудові права, тобто можливості людини реалізовувати свої здібності, задовольняти власні потреби шляхом розпорядження своєю здатністю до праці, забезпечувати собі життя на гідному рівні. Виникнення та реалізація трудових прав опосередковується наявністю певних трудових правовідносин. Трудові правовідносини включають багатогранний комплекс трудових прав і обов'язків як працівника, так і роботодавця, що вможливає порушення їх трудових прав. Ці порушення можуть бути із боку як роботодавця, так і працівника.

Спираючись на положення загальної теорії права, досліджувати питання правового регулювання захисту трудових прав працівників можливо, якщо провести їх аналіз системно, глибоко та всебічно, звернувшись до проблеми механізму правового регулювання. Правове регулювання – це дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, зокрема й норм трудового права. Саме держава повинна максимально захистити трудові права працівників. Це безпосередньо витікає зі змісту Конституції України [1], яка значною мірою їх поширила, привівши у відповідність до міжнародних принципів, норм та стандартів.

Проблема реалізації та охорони трудових прав працівників стає досить гострою, тому необхідно знайти більш ефективні форми і засоби захисту трудових прав. Як зазначає В.С. Венедіктов, у країні продовжують мати місце непоодинокі випадки порушення трудових прав громадян (незаконне звільнення працівників, несвоєчасна виплата заробітної плати, надання неоплачуваної відпустки). На деяких підприємствах недержавної форми власності трудові відносини не оформлюються згідно з чинним законодавством: працівників приймають на роботу без укладання трудового договору та відповідного запису в трудовій книжці; умови трудових договорів значно погіршують становище працівників порівняно з нормами законодавства про працю. «Поширення порушень прав працівників різко знижує рівень їх мотивації, заважає активізації трудового потенціалу країни в цілому, примушує найбільш активних громадян України шукати перспективи щодо працевлаштування за кордоном» [2, с. 8].

О.Ф. Скакун, розглядаючи систему гарантій прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в демократичній державі, під гарантіями розуміє систему соціально-економічних, мо-

ральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Соціально-правовий механізм забезпечення (реалізації, охорони та захисту) прав і свобод людини – це система засобів і чинників (способів), що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Механізм реалізації прав людини включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини; механізм охорони – заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи; механізм захисту – заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення. Формами правового захисту громадян від неправомірних дій органів виконавчої влади та їх службовців є такі: загальносудова, адміністративна, адміністративно-судова (остання характерна для країн Європи і полягає у створенні спеціальних судів з адміністративних прав) [3, с. 187–196]. У поняття захисту суб'єктивних трудових прав включається і діяльність уповноважених державних органів із попередження і припинення порушених трудових прав [4, с. 522].

У теорії права суб'єктивне право визначається як передбачена для вповноваженої особи в цілях задоволення її інтересів міра можливої поведінки, забезпечена юридичними обов'язками інших осіб [5, с. 341]. Ознаками суб'єктивного права є: а) свобода поведінки в межах, установлених нормою права; б) можливість для особи користуватися певним соціальним благом; в) повноваження виконувати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб; г) можливість звернутися до суду для захисту порушеного права [6, с. 35].

Людина, громадянин, індивід мають бути найважливішими цінностями суспільства, тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Лише за таких обставин можливий подальший розвиток людської цивілізації. Тому важливим аспектом у цьому процесі є надійна правова охорона та захист прав і свобод людини.

Уважаємо, що правова охорона і захист – це різні за змістом поняття. Під охороною прав прийнято розуміти всю сукупність правового забезпечення певних відносин; це правове регулювання відносин, які складаються в процесі діяльності, починаючи з виникнення цих відносин і завершуючи їх припиненням. Захистом же

будь-яких суб'єктивних прав є правове забезпечення недоторканості, їх непорушності, а в разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав.

Суб'єктивні трудові права працівників – це матеріально зумовлені та забезпечені державою і правом можливості працівників працювати з метою володіння соціальними благами, що передбачені законодавством про працю. Вони в процесі свого існування проходять стадії володіння і реалізації. На цих стадіях їм властива єдина структура суб'єктивного права, яка в загальній теорії права визначається сукупністю таких можливостей, як визначена поведінка суб'єктів права; користування визначеним соціальним благом; вимоги визначеної поведінки від зобов'язаних осіб; звернення за захистом до примусової сили держави у разі порушення права.

Б.Ю. Тихонова зазначає, що охорона прав – це сукупність різноманітних заходів, ужитих органами державної влади і громадськими об'єднаннями і спрямованих на попередження порушень прав людини або усунення перешкод, які не є правопорушеннями, на шляху до реалізації її прав. Інакше кажучи, охорона прав діє до моменту й під час їх реалізації, але до їх порушення. У такий спосіб держава попереджує порушення прав людини й охороняє їх від останнього, створює умови для превентивного усунення перешкод у їх здійсненні. Захист прав, на відміну від охорони, спрямований на відновлення вже порушеного права, адже стосовно зобов'язаної особи це примусовий, але законний засіб відновлення порушеного права людини вповноваженими особами або правозастосовними органами [7, с. 11, 15].

Поняття «захист прав» і «охорона прав» мають і різне наповнення у відповідних нормативних актах, а також їх по-різному трактують фахівці теорії права. Тому в аналізі їх співвідношення треба виходити з практичної спрямованості інституту захисту трудових прав людини та створення дієвих механізмів їх реалізації. Ще в 1972 році Б.К. Бегічев звернув увагу на те, що правоохоронна діяльність держави пов'язана із застосуванням як засобів відповідальності за скоєне правопорушення, так і засобів захисту, які не є засобами відповідальності. З огляду на це, у юридичній літературі поряд з інститутом відповідальності виділяється ще один інститут, спрямований на охорону суспільних відносин, – захисту [8, с. 222].

Реформування трудового законодавства має забезпечити захист не тільки прав і свобод пра-

цівника і роботодавця, а й інших законних інтересів. Сьогодні вони відображені в об'єктивному праві або витікають із загального змісту юридичних приписів. О.Ф. Скакун розглядає механізм правового регулювання як складний процес, який складається з певних стадій. Перша стадія визначає загальну дію юридичних норм, які регламентують умови виникнення прав та обов'язків, повноважень та відповідальності суб'єктів. Друга стадія пов'язана з виникненням конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, тобто з виникненням правовідносин. Необхідною умовою цієї стадії, як уважає автор, стає юридичний факт (система фактів), із яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків. Третя стадія виникає у разі неправомірної поведінки суб'єкта. «Правовою підставою цієї стадії є правопорушення, а також норми права, що встановлюють санкції за скоєні правопорушення, які визначають порядок застосування відповідальності. Державні органи і посадові особи реалізують свою компетенцію шляхом розслідування обставин скоєння правопорушення, встановлення і покарання винних, а інша сторона – правопорушники – повинна зазнати позбавлення державно-владного характеру за скоєнні правопорушення» [9, с. 546].

Отже, ми погоджуємося з наявною науковою думкою про те, що перша (найважливіша) стадія механізму правового регулювання пов'язана з правовою регламентацією правового статусу суб'єкта захисту трудових прав. Це етап, на якому проходить розроблення, формулювання юридичних норм як загально-обов'язкових правил поведінки на певній стадії трудових правовідносин, визначається правове положення суб'єктів трудового права. На другій стадії на підставі норм права та за наявності юридичних фактів виникають суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів трудових правовідносин. Тобто загальні приписи правових норм трансформуються в конкретну модель поведінки конкретних суб'єктів. Як правило, стадія виникає з моменту виникнення трудових правовідносин. Третьою стадією є реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. На цьому етапі правове регулювання досягає своєї цілі, тобто дозволяє використати права та виконати обов'язки. На думку В.В. Лазарева, вказана стадія вже виходить за межі правового регулювання (яке обмежується забезпеченням механізму дії права засобами регулювання поведінки) й охоплюється іншим поняттям – правореалізацією [10, с. 151].

В.В. Копейчиков вважає, що у поняття «охорона прав» слід включати сукупність різноманітних заходів, що спрямовані на попередження порушення прав, ліквідацію причин і умов, що сприяють здійсненню порушень прав, а також усунення перешкод у реалізації прав [11, с. 187]. В.Ю. Тихонова наголошує на тому, що основним методом охорони прав є метод переконання, а для захисту прав – метод примусу [7, с. 12]. С.С. Алексєєв у поняття «захист прав» включає державно-попереджувальну діяльність, спрямовану на «відновлення порушеного права, забезпечення використання юридичного обов'язку» [12, с. 18]. Про захист прав як діяльність відповідних органів, яка спрямована на відновлення порушених чи оспорюваних (оскаржуваних) суб'єктивних прав та інтересів, що охороняються законом, звертає увагу А.Н. Завадська [13, с. 187]. С.А. Чернишов зазначає, що «правова охорона як найбільш широке поняття охоплює і правовий захист, який є можливістю відновлення порушеного права, а також застосування заходів державного примусу до осіб, які посягають на право громадянина» [14, с. 67]. На думку М.В. Вітрука, різниця між поняттями «захист прав» і «охорона прав» полягає в тому, що охорона права охоплює профілактичні заходи, які застосовуються після правопорушення. «Такий підхід позитивний у тому сенсі, що він спрямований на відокремлення профілактичних заходів від власне охоронних. В іншому зміст охорони і захисту прав і свобод громадян збігається» [15, с. 12]. Т.В. Іванкіна під захистом трудових прав працівників розуміє сукупність матеріально-правових заходів, організацію та поновлення порушених трудових прав громадян, а також відшкодування спричиненої такими порушеннями шкоди [16, с. 523].

Під захистом, на нашу думку, слід розуміти передбачений законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправних дій, із метою поновлення порушеного чи невизнаного права. Види захисту можна розглядати залежно від способів захисту, форм та суб'єктів здійснення такої діяльності.

Забезпечення прав та законних інтересів можна також розглядати і як нормативне їх закріплення, і як створення відповідного механізму для їх реалізації, і як саму реалізацію. Захист тут виглядає як поновлення порушеного права. Так, В.І. Щербина, досліджуючи функції трудового права, зазначає, що «проблема розмежування охоронної та захисної функцій трудово-

го права полягає у різному тлумаченні термінів «охорона» і «захист». Особливо різноманітним є використання у законодавстві та міжнародно-правових актах терміна «захист». Далі науковець зазначає, що «в умовах визнання України демократичною, соціальною і правовою державою цю проблему треба розглядати дещо ширше. Уявляється, що захисна функція трудового права – це нормативно-гарантований захист інтересів людини в процесі праці в широкому розумінні цього терміна. Дослідження захисної функції трудового права в нових соціально-економічних умовах дає підстави говорити про таке. Захисна функція виражається у правовому впливі на ті групи відносин, які пов'язані із забезпеченням належного соціального середовища для людини, що перебуває у трудових відносинах, захистом здоров'я працівника, підтриманням його фізичних і моральних сил, установами високого рівня умов праці та вирішенням його соціальних проблем. Формування захисних норм трудового права починається саме з Конституції України. Саме конституційні норми окреслюють спектр дії захисної функції трудового права. Зміст захисної функції трудового права не обмежується межами захисту прав та інтересів працівників державними органами чи громадськими організаціями. Це значно звужує розуміння значення захисної функції трудового права. Зміст її є значно ширшим і впливає зі змісту конституційної норми про людину як найвищу соціальну цінність, із гарантованості її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки» [17, с. 169–170].

На думку П.М. Мартинова, правовідносини в механізмі правового регулювання захисту трудових прав працівників виконують такі функції: а) закріплюють коло суб'єктів захисту, на яких поширюється дія юридичних норм; б) закріплюють конкретну поведінку суб'єктів трудових правовідносин, якої вони повинні або можуть дотримуватись; в) уможливають приведення в дію спеціальних засобів забезпечення юридичних обов'язків, а у разі необхідності – застосування заходів державного примусу з метою захисту трудових прав [18, с. 282].

І.П. Лаврінчук щодо цього зазначає: «Якщо механізм правового регулювання визначається в цілому як система всіх державно-правових (юридичних) засобів владного впливу на суспільні відносини, то під захистом прав розуміють застосування примусових заходів впливу вповноваженою особою або компетентними державними органами та громадськими орга-

нізаціями щодо здійснення (забезпечення реалізації) порушених прав і зараховують його до останнього стану механізму праворегулювання» [19, с. 22].

Висновки і перспективи. Підсумовуючи позиції науковців у питанні співвідношення понять охорони і захисту трудових прав працівників, можна стверджувати, що правова охорона і захист – це різні за змістом поняття. Охорона прав – це сукупність правового забезпечення певних відносин, їх правове регулювання, починаючи з виникнення цих відносин і завершуючи їх припиненням. Захистом же будь-яких суб'єктивних прав є правове забезпечення недоторканості, їх непорушності, а в разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав.

Перспективи інституту захисту трудових прав, його законодавчого закріплення слід пов'язувати з формуванням відповідної глави у майбутньому Трудовому кодексі України. У ній може бути використано як досвід Трудового кодексу Російської Федерації, де в одній главі вміщено нормативний матеріал про захист трудових прав працівників, вирішення трудових спорів та відповідальність за порушення трудового законодавства, так і досвід вітчизняного Цивільного кодексу, в якому чітко визначено і право на захист прав й інтересів, і форми його здійснення, а також закріплено відповідні механізми (залежно від суб'єктів захисту, якими є суди, органи влади та самоврядування, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, самозахист) і правові наслідки поновлення прав.

Досягнення максимальної захищеності трудових прав працівників можливе лише за умов ефективного функціонування відповідного юридичного механізму. Саме за його допомогою досягається системність і взаємодія різних способів, засобів та форм, покликаних забезпечити захист трудових прав працівників. Подальший розвиток суспільних відносин та ефективність їх правового регулювання в умовах ринкової економіки не є можливим без здійснення відповідної правової реформи в аспекті гармонізації трудового законодавства України із законодавством європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Венедіктов В.С. Проблеми науки і практики трудового права України в сучасних умовах ринкової економіки. *Актуальні проблеми науки трудового права в*

сучасних умовах ринкової економіки: матеріали наук.–практ. конф. (Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна, 19–20 травня 2003 р.) Харків : НУВС, 2003. С. 6–14.

3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Трудовое право России: учебник / под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. Москва : Юристь, 2003. 560 с.
5. Корельский В.М. Теория государства и права : учеб. пособие для вузов. Москва : НОРМА – ИНФРА, 1998. 570 с.
6. Лукашева Е.А. Общая теория прав человека. Москва, 1996. 520 с.
7. Тихонова Б.Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1972. 22 с.
8. Бегичев Б.К. Трудовая правосубъектность советских граждан. Москва : Юрид. лит-ра, 1972. 248 с.
9. Скакун О.Ф. Теория государства и права: ученик. Харьков : Консум, 2000. 704 с.
10. Лазарев В.В. Общая теория права и государства : учебник. Москва : Юристь, 1999. 520 с.
11. Копейчиков В.В. Роль и функции советского государства в создании благоприятных условий для реализации прав граждан в условиях развитого социализма. Москва : Юрид. лит-ра, 1983. 187 с.
12. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва : Юрид. лит-ра, 1981. 360 с.
13. Завадская А.Н. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. Москва : Юрид. лит-ра, 1983. 222 с.
14. Пристанский Л.И. Социалистический образ жизни, права и право-сознание личности. *Охрана прав личности в социалистическом обществе: сборник Труды моск. высш. шк. милиции.* Москва : МВСМ, 1977. № 1. С. 9–13.
15. Мерзин Б.Н. Категория охраны прав граждан. Тарту, 1977. 34 с.
16. Чернышев С.А. Гражданско-правовая защита авторских прав. *Советское государство и право.* 1984. № 2. С. 67.
17. Витрук Н.В. Обеспечение и охрана советской милицией конституционных прав и свобод граждан. Москва : Академия МВС СССР, 1988. 117 с.
18. Маврин С.П., Хохлов Е.Б. Трудовое право России: учебник. Москва : Юристь, 2002. 560 с.
19. Скобелкин В.Н. Обеспечение трудовых прав в СССР. Москва : Юрид. лит-ра, 1987. 208 с.
20. Щербина В.І. Розмежування охоронної та захисної функцій трудового права. *Трудове право України в контексті європейської інтеграції: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 25–27 травня 2006 р.)*. Харків : Українська асоціація фахівців трудового права, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. С. 506.
21. Мартинов П.М. Механізм правового регулювання захисту трудових прав працівників. *Форум права.* 2010. № 2. С. 283–288.
22. Лаврінчук І.П. Засоби юридичного захисту трудових прав. *Захист соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення: матеріали наук.–практ. конф. (Київ, 30 січня 2003 р.)*. Київ : МП Леся, 2003. С. 18–23.

Бойко В.Б. СПІВВІДНОШЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розглядаються зміст та співвідношення понять охорони та захисту трудових прав працівників. Наводяться підходи науковців різних галузей права та країн до вивчення цих понять, проводиться аналіз чинного законодавства України. Формулюються рекомендації щодо внесення змін до трудового законодавства.

Так, автором обґрунтовується, що захист та охорона трудових прав працівників належать як до головних категорій, так і до головних завдань трудового права. Наразі питання змісту і співвідношення цих понять є дискусійними та такими, що не мають чіткого визначення. Сформувався декілька груп поглядів на поняття охорони та захисту трудових прав працівників, висловлюються інколи діаметрально протилежні думки: від тієї, що ці поняття є схожими до думки про те, що одне зі згаданих понять є ширшим та, відповідно, охоплює інше.

Сучасні тлумачні словники та словники синонімів нерідко розглядають ці поняття саме як синоніми, тобто взаємозамінювані терміни.

Цю проблему поглиблює і те, що в чинному законодавстві терміни «охорона» та «захист» нерідко вживаються разом. Як приклад можна навести Конституцію України, Цивільний кодекс України, закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону культурної спадщини» тощо. Відсутність єдиного підходу до визначення згаданих термінів, розуміння цих термінів негативно впливає на правозастосування, обрання суб'єктами трудових правовідносин ефективних форм та способів захисту своїх прав та інтересів, потребує тлумачення норм права.

Автор статті доводить, що правова охорона і захист – це різні за змістом поняття. На його думку, охорона прав – це сукупність правового забезпечення певних відносин, їх правове регулювання, починаючи з виникнення цих відносин і завершуючи їх припиненням. Захистом же будь-яких суб'єктивних прав є правове забезпечення недоторканості, їх непорушності, а в разі порушення – застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав.

Перспективи інституту захисту трудових прав, його законодавчого закріплення слід пов'язувати з формуванням відповідної глави у майбутньому Трудовому кодексі України. У його проекті проглядається застосування лише терміна «захист».

Пропонується також використати досвід Трудового кодексу Російської Федерації, а також досвід вітчизняного Цивільного кодексу, в якому чітко визначено і право на захист прав і інтересів, і форми його здійснення, а також закріплено відповідні механізми залежно від суб'єктів захисту, правові наслідки поновлення прав.

Ключові слова: трудові права, право на захист, охорона трудових прав, захист трудових прав.

Boiko V.B. CORRELATION OF AND DIFFERENCE BETWEEN THE CONCEPTS OF “GUARDING” AND “PROTECTING” THE EMPLOYEES’ LABOUR RIGHTS

The article deals with the content and correlation of the concept of “guarding” and “protecting” the employees’ labor rights. It provides scientists’ points of view on these concepts who work in various branches of law in different countries. Besides, the article carries out an analysis of the current legislation of Ukraine. Furthermore, recommendations for the introduction of amendments to the labor legislation are formulated.

In particular, the author substantiates that the protection and guarding the employees’ labor rights relate to the main categories as well as the main objectives of labor law. Currently, the content of these concepts, as well as their correlation are debatable and do not have a clear definition. Several groups of views have been formed on the concept of “protection” and “guarding” the employees’ labor rights, sometimes diametrically opposite opinions are expressed: from the fact that these concepts are similar to the idea that one of the mentioned concepts is broader and, accordingly, covers the other. Modern dictionaries and dictionaries of synonyms often consider these concepts as synonyms, i.e. interchangeable terms.

This problem is aggravated by the fact that in the current legislation the terms “protection” and “guarding” are sometimes used side by side. Examples include the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the laws “On Environmental Protection”, “On Protection of Cultural Heritage”, etc. Consequently, the lack of a unified approach to the definition of these terms, the understanding of these terms negatively affects law enforcement, the choice of effective forms and methods of protection of their rights and interests by the subjects of labor relations requires the interpretation of the rule of law.

The author of the article argues that legal guarding and protection are different concepts. In his opinion, the guarding of rights is a set of legal support for certain relations, their legal regulation, including the emergence of these relations and their termination. Protection of any subjective rights is the legal provision of their inviolability, and in case of violation – coercive measures aimed at restoring these rights must be applied.

The prospects for the institution of labor rights protection, its legislative consolidation should be connected with the formation of the corresponding chapter in the future Labor Code of Ukraine. Its draft considers the use of the only term “protection”. It is also proposed to use the experience of the Labor Code of the Russian Federation, as well as the experience of the domestic Civil Code, which clearly defines the right to protection of rights and interests and forms of its implementation, establishes appropriate mechanisms depending on the subjects of protection as well as legal consequences of rights restoration.

The author notes that achieving maximum protection of workers' labor rights is possible only if the relevant legal mechanism functions effectively. It is with its help that the system and interaction of various methods and forms designed to ensure the protection of workers' labor rights is achieved. Further development of public relations and the effectiveness of their legal regulation under the conditions of market economy is impossible without the implementation of legal reform, harmonization of labor legislation of Ukraine with the legislation of European countries.

The legal mechanism of protection of employees' labor rights is a dynamic organism of a society's legal system. For its effective functioning and ensuring the rights and freedoms of every employee, it is necessary to legislate the basic human rights norms of the conventions and recommendations of the International Labor Organization, to ensure the compliance of national legislation with the norms of international law. There is a need to intensify the activities of bodies responsible for control and supervision of compliance with labor legislation, as well as law enforcement agencies that must protect the employees' legal rights and interests in labor relations. The legal tool for solving the relevant human rights problems is an objective law, expressing the social value of labor law as a regulator of labor relations.

Key words: labor rights, right of defense, protection of labor rights, defense of labor rights.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Краснова Ю.А.,

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Бузунко О.А.,

*аспірантка
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

УДК 349.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.5>

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

Для успішного втілення закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина потрібні сприятливі обставини, які складаються з багатьох суб'єктивних і об'єктивних факторів, покликаних забезпечити сприятливі умови для реалізації прав і свобод. Слід зазначити, що гарантії прав і свобод людини і громадянина взаємопов'язані й взаємозумовлені, утворюють загальну систему та у своїй сукупності забезпечують їх надійну реалізацію, всебічну охорону і захист [1, с. 182].

Питання конституційних прав громадян на судовий захист екологічних у різний час були предметом дослідження таких науковців, як В. Андрейцев, Г. Балюк, М. Бринчук, А. Гетьман, В. Костицький, М. Краснова, Ю. Краснова, Н. Малишева, В. Носік, Ю. Шемшученко та ін. Проте залишається потреба в дослідженні особливостей гарантій реалізації права громадян на судовий захист, що і є метою цієї статті.

Забезпечення екологічних гарантій покладає на державу та вповноважені нею органи реалізацію функцій держави, де процесуально-правові гарантії захисту екологічних прав спрямовані на реалізацію окремих прав громадян у сфері екологічних правовідносин, закріплених у Конституції України, вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах, що гарантують реалізацію суб'єктивного права громадян на судовий захист їх прав і законних інтересів.

Екологічні права громадян розглядають як забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізовувати у передбачених законодавством формах надані повноваження

в галузі екології. Такі можливості впливають із мети та завдань екологічного законодавства. Екологічні інтереси – це природні і соціально зумовлені потреби осіб у відповідній галузі, які впливають зі змісту норм екологічного законодавства [2, с. 39]. Із такого погляду зазначений процес описує В. Андрейцев, який зазначає, що екологічні інтереси задовольняються в процесі реалізації сукупності екологічних заходів (організаційних, технічних, економічних, превентивних) та в процесі забезпечення екологічного порядку [3, с. 33].

Варто зазначити, що термін «забезпечення» дуже часто використовується науковцями з різних галузей права. Слід погодитися з обґрунтованою позицією Є. Харитонова, який виходить із того, що «забезпечення» в його повсякденному значенні – це створення надійних умов для здійснення чого-небудь. Відповідно, правове забезпечення – це створення правовими (юридичними) засобами надійних умов для здійснення чого-небудь, вирішення якихось завдань, що становлять інтерес для суспільства (держави) [4, с. 37].

В умовах сьогодення людина не завжди може безперешкодно реалізовувати свої права та свободи. Так, на шляху реалізації екологічних прав і свобод, зважаючи на відсутність реального впливу громадянського суспільства на прийняття екологічно значущих рішень, людині досить часто доводиться стикатись із таким негативним явищем, як еколого-правовий нігілізм, незважаючи на те, що у ч. 2 ст. 3 Конституції України зазначено, що «права і свободи людини

та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Отже, лише ефективна система гарантій реалізації екологічних прав громадян здатна подолати зазначені перешкоди [5, с. 55].

Наведене свідчить про те, що забезпечення прав та інтересів громадян та суспільства, зокрема і в галузі екологічних правовідносин, гарантовані державою. У структурі механізму забезпечення реалізації права громадян на захист екологічних прав важливу роль відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування. Місцеві органи влади видають нормативно-правові акти, які ухвалені в межах визначеної законодавством компетенції та які є обов'язковими для виконання в межах адміністративно-територіальних одиниць.

Незважаючи на те, що сьогодні в нашій державі існує певна законодавча база практичної реалізації громадянами наданого їм Конституцією України права на звернення до органів публічної влади та їх посадових осіб, зокрема й права оскаржувати рішення, дії чи їх бездіяльність, держава не спроможна всебічно забезпечити демократичну спрямованість публічної влади – служити інтересам людини. Адже сучасний стан органів державного та самоврядного управління, діяльність їх посадових осіб не відповідає потребам суспільства у забезпеченні дотримання екологічних прав та обов'язків громадянами [6, с. 57].

Закріплення екологічних прав у законодавстві вимагає істотних зусиль із боку і держави, і суспільства щодо забезпечення їх неухильної реалізації, впровадження певної системи захисту екологічних прав людини, яка включає юридичну відповідальність за порушення екологічних прав людини, заходи відновлення порушеного екологічного права, процесуальні гарантії захисту екологічних прав. Останні розуміються як система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища [7, с. 12].

Реалізуючи надані вітчизняним і міжнародним законодавством гарантії звернення до суду, слід урахувати рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп, який вирішив, що частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному

гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке (згідно зі статтею 64 Конституції України) не може бути обмежене. Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [8].

Отже, системоутворювальним актом судового захисту прав і свобод людини і громадянина є Конституція України, відповідно до якої кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Спеціальні юридичні гарантії права громадян на судовий захист екологічних прав закріплені в ст. 16 Конституції України [9] та інших законодавчих актах.

Наведені в Конституції, Законі України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII та інших законодавчих актах юридичні гарантії особи на судовий захист передбачають, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону (незалежно від предмета спору). Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Для реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав в Україні діють місцеві й апеляційні суди та Верховний Суд. Судовий захист може здійснюватися в порядку цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [10]. Правові гарантії, процедуру реалізації прав, процесуальні права та обов'язки визначають національне і міжнародне законодавство.

Виконуючи обов'язки щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків, суди здійснюють їх захист шляхом об'єктивного розгляду звернень громадян у разі їх порушення. Нормативне регулювання звернень грома-

дям щодо судового захисту своїх прав, свобод та обов'язків базується на закріпленні в законодавстві України норм, що безпосередньо надають можливість людині звертатися за захистом до суду. Законодавством установлюється порядок подання звернень до суду, порядок розгляду його та винесення і виконання рішень за зверненням [11, с. 115].

Варто зазначити, що в юридичній літературі існують різні погляди на сутність судового захисту, а саме: право на судовий захист полягає в тому, що за певних умов особа, яка має це право, може вимагати від конкретного суду винесення рішення про застосування одного зі способів захисту права, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту [12, с. 54].

Закріплені в Конституції України юридичні гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав знайшли своє закріплення у спеціальних галузевих законодавчих актах. Так, нормативно-правовим актом, який гарантує реалізацію права громадян на судовий захист екологічних прав, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ, згідно зі ст. 9 якого кожний громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище та оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом [13].

Незважаючи на те, що майже за тридцятирічне існування Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» багато положень цього Закону втратили свою актуальність, деякі з них є декларативними і не відповідають вимогам сьогодення, проте і досі науковці звертають свої погляди на цей законодавчий акт, а також сьогодні норми ст. 11 Закону визначають гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав. Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України [13].

Крім Конституції України як основного джерела права України, джерелом реалізації права

громадян на судовий захист екологічних прав є інші законодавчі акти. Залежно від специфіки призначення конкретних питань охорони навколишнього природного середовища норми таких законодавчих актів гарантують право громадян та юридичних осіб на звернення до суду.

Конституційні положення та законодавчі акти гарантують громадянам право на судовий захист екологічних прав і є специфічним правовим засобом практичного забезпечення реалізації суб'єктивних прав громадян.

Із метою захисту та відновлення порушених прав громадяни мають право звернутися до Конституційного Суду України, який розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який утратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності, вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [14].

Однією з таких гарантій є звернення громадян до Європейського суду з прав людини. Із метою захисту порушених екологічних прав громадяни мають право звертатись до міжнародних судів. На це вказують нормативно-правові акти. Так, частиною третьою ст. 9 Орхуської конвенції передбачено право громадян звертатися до судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища [15].

Сьогодні ЄСПЛ розглянув уже декілька справ проти України, які стосуються охорони довкілля, як-от у рішенні в справі «Дубецька та інші проти України». Заявниця та її односельці подали скаргу щодо забруднення води, просідання ґрунтів та частого затоплення території села, в якому вони проживають, унаслідок промислової діяльності фабрики та вугільнодобувної шахти. Основне питання, що досліджувалося судом, полягало у співвідношенні приватних та публічних інтересів. На думку суду, органи державної влади, здійснюючи політику, промислову діяльність, повинні встановити справедливий баланс між конкурентними інтересами осіб (тут – мешканців села), права яких було істотно порушено, та суспільства в цілому (у цій справі йдеться про економічне благопо-

луччя всього населення). Безсумнівно, промислове забруднення може негативно вплинути на здоров'я суспільства в цілому і погіршити якість життя особи [16].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки.

По-перше, забезпечення конституційних гарантій судового захисту екологічних прав громадян гарантовано вітчизняними та міжнародними нормативно-правовими актами.

По-друге, суб'єктивні права учасників екологічних правовідносин мають нормативне закріплення у процесуальному законодавстві, в якому визначаються права й обов'язки, деталізуються засоби їх реалізації та охорони.

По-третє, юридичною гарантією реалізації права на судовий захист екологічних прав є наявність системи судоустрою та законодавчо закріплених процесуальних механізмів, покликаних забезпечити реалізацію закріплених правовими нормами суб'єктивних прав особи.

По-четверте, реалізація та забезпечення права громадян на судовий захист екологічних прав належить до принципів правової держави, одним із яких є принцип верховенства права, який передбачає можливість звернення до суду за захистом екологічних прав, свобод та законних інтересів безпосередньо на підставі Конституції України, навіть за відсутності спеціального законодавства, яке регулює спірні правовідносини, або за його неповноти, неясності чи суперечливості [17, с. 267].

Інтерпретуючи наукові думки щодо певної сфери суспільних відносин та взявши за основу передумови виникнення та гарантії реалізації права громадян на судовий захист екологічних прав, під юридичними (правовими) гарантіями реалізації суб'єктивних прав громадян на судовий захист екологічних прав необхідно розуміти регламентоване вітчизняним і міжнародним законодавством право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 368 с.
2. Екологічне право України. Академічний курс : Підручник. Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Юридична думка», 2008. 720 с.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентури, 1996. 2008 с.

4. Харитонов Є.О. Концепт «правове забезпечення» в контексті правової адаптації до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 35–43.

5. Краснова Ю. Проблеми забезпечення права на екологічну безпеку в національних судах України та шляхи їх вирішення. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : Збірник матеріалів. Київ, 2019. С. 55–60.

6. Бузунко О.А. Судовий захист екологічних прав людини. П'ятдесят другі економіко-правові дискусії (юридичне спрямування): матер. міжнарод. науково-практ. інтернет-конф. Громадська організація «Наукова спільнота». Львів, 2020. С. 56–59.

7. Стороженко С.В. Адміністративно-правове забезпечення екологічних прав громадян : автор. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 21 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54> (дата звернення 12.12.2020).

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

11. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 180 с.

12. Полянский Н.Н., Строгович М.С., Савицкий В.М., Мельников А.А. Проблемы судебного права. Под ред. В.М. Савицкого. Москва : Наука. 1983. 223 с.

13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

14. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Орхус, 25.08.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k78#Text (дата звернення 22.11.2020).

16. Дубецька та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. Заява № 30499/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689 (дата звернення 22.11.2020).

17. Пліш М.А. Верховенство права як конституційна гарантія захисту екологічних прав Адміністративними судами України. *Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: матеріали «круглого столу»* (Харків, 4.12.2015 р.) / За ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2015. С. 265–267.

Краснова Ю.А., Бузунко О.А. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

У статті досліджується питання гарантій реалізації права громадян України на судовий захист екологічних прав. Закріплений у ст. 16 Конституції України імператив щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Це свідчить про те, що питання захисту екологічних прав громадян завжди перебуває в центрі уваги суспільства і держави. Положення Конституції України про охорону прав і свобод людини та гарантії екологічної безпеки розвивувалися в багатьох законодавчих актах, що є необхідним атрибутом сучасної цивілізованої держави, важливою гарантією реалізації права громадян на судовий захист, а також вони свідчать про верховенство права як одного з основоположних принципів держави, що закріплюються у вітчизняних та міжнародних законодавчих актах.

Проаналізувавши норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ, звертаємо увагу, що правові гарантії реалізації екологічних прав громадян забезпечуються: проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; обов'язком центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги під час планування, розміщення продуктивних сил, будівництва та експлуатації об'єктів економіки; участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Ключові слова: гарантії, екологічні права громадян, держава, судовий захист.

Krasnova Yu.A., Buzunko O.A. GUARANTEES OF REALIZATION OF THE RIGHT OF CITIZENS OF UKRAINE TO JUDICIAL PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS

The article examines the issue of guarantees for the realization of the right of citizens of Ukraine to judicial protection of environmental rights. Enshrined in Art. 16 of the Constitution of Ukraine imperative to ensure environmental security and maintain ecological balance in Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl disaster – a catastrophe on a global scale, preserving the gene pool of the Ukrainian people is the duty of the state, show that states. Provisions of the Constitution of Ukraine on protection of human rights and freedoms and guarantees of ecological safety have been developed in many legislative acts, which is a necessary attribute of a modern civilized state, an important guarantee of citizens' right to judicial protection, and testify to the rule of law. which are enshrined in domestic and international legislation. Based on the analysis of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" of 25.06.1991 № 1264-XII, attention is drawn to the fact that legal guarantees for the implementation of environmental rights of citizens are provided by: large-scale state measures to maintain, restore and improve the environment. environment; the duty of central executive bodies, enterprises, institutions, organizations to take technical and other measures to prevent the harmful effects of economic and other activities on the environment, to comply with environmental requirements in the planning, location of productive forces, construction and operation of economic facilities; participation of public organizations and citizens in activities related to environmental protection; implementation of state and public control over compliance with legislation on environmental protection; compensation in accordance with the established procedure for damage caused to the health and property of citizens as a result of violation of the legislation on environmental protection; the inevitability of liability for violation of environmental legislation; creation and functioning of the network of the national ecological automated information-analytical system of providing access to ecological information. It is emphasized that constitutional provisions and legislative acts, including international ones, guarantee citizens the right to judicial protection of environmental rights, which is a specific legal means of practical provision of citizens' realization of their subjective rights. On the basis of the generalized results of the conducted research the author's definition of legal guarantees of realization of subjective rights of citizens to judicial protection of ecological rights is given.

Key words: guarantees, ecological rights of citizens, state, judicial protection.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Замрига А.В.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємницького та корпоративного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

УДК 342.9:346.3/.7]:[616.98-036.21:578.834]](477:061.1ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.6>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Пандемія COVID-19 розпочалася досить неочікувано і сколихнула весь світ, ставши справжнім викликом для всіх сфер суспільного життя. Найбільше постраждала сфера бізнесу, адже велика кількість підприємств була змушена змінювати внутрішні процеси, скорочувати персонал, знаходити нові можливості для реалізації продукції та просто боротися за виживання. Найважливішим кроком у подоланні коронавірусної хвороби є запровадження дієвих заходів та обмежень у кожній країні. До боротьби з COVID-19 залучаються представники підприємництва за допомогою правового регулювання їх діяльності, що нині спрямовується на оперативне здійснення всіх можливих заходів задля зупинення та подолання коронавірусу. З огляду на це, набуває актуальності питання правового регулювання господарської діяльності, зокрема й підприємницької, в сучасних умовах пандемії COVID-19.

Основною теоретичною базою дослідження питань здійснення підприємницької діяльності в умовах карантину є низка законодавчих актів та наукові роботи Л.М. Попова, О.П. Бутенко, О.А. Долгого, О.М. Григоренко, О.В. Мікічурова, А.С. Колісника, М.М. Терещова, Ю.В. Пирожкова, К.В. Сидоренко.

Метою та завданням дослідження є розкриття особливостей адміністративно-правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів підприємництва та з'ясування заходів підтримки з боку держави у сфері бізнесу в умовах пандемії COVID-19.

Зважаючи на стрімке розповсюдження хвороби COVID-19, уряд України запровадив карантинні заходи з дванадцятого березня 2020 року, що продовжуються дотепер. Так,

карантин було знову продовжено до 28 лютого 2021 року.

Низка обмежень і заборон значно вплинули на функціонування великої кількості підприємств, адже відтоді на всій території нашої країни на період дії карантину запроваджуються заходи, які постійно змінюються та доповнюються залежно від епідеміологічної ситуації, що забороняють:

- перебувати в громадських місцях без правильно вдягнутих захисних масок;
- проведення масових заходів за участі більше двадцяти осіб із недотриманням дистанції в півтора метра;
- діяльність закладів культури та кінотеатрів із наповненістю більше ніж п'ятдесят відсотків місць в одному залі;
- розміщення осіб, що є повнолітніми, в кількості чотирьох відвідувачів за одним столом і відстанню між столами до двох метрів;
- роботу фітнес-центрів та спортивних залів із розрахунком на те, що на двадцять квадратних метрів буде перебувати більше однієї особи;
- роботу суб'єктів господарювання, де працівники не забезпечені захисними масками, де не нанесене маркування щодо дотримання дистанції в півтора метра між клієнтами, що не мають правильно вдягнутих захисних масок;
- роботу закладів громадського харчування з 23.00 до 7.00, а також проведення розрахункових операцій після 22.00, окрім замовлень і доставки навинос;
- перевезення пасажирів не в межах сидячих місць.

Тому потрібно зазначити, що життєдіяльність усієї країни в умовах карантину та обмежувальних протиепідемічних заходів значно змінилася [1, с. 175].

Карантинний режим, який склався сьогодні, вимагає додаткових заходів контролю, постійного відстеження епідеміологічної ситуації та оперативного реагування на найменші зміни в кількості нових випадків захворювання [2, с. 129].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11.03.2020 року № 211 зазначається, що органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування необхідно забезпечити організацію виконання протиепідеміологічних заходів і контроль за їх дотриманням, тому підприємствам надсилалися приписи, в яких указувалися вимоги, яких потрібно дотримуватися для зменшення ризиків поширення коронавірусу: наявність дозаторів з антисептиком для дезінфекції рук працівників і безпосередньо відвідувачів, щоденне прибирання із застосуванням засобів дезінфекції, провітрювання приміщень та зволоження повітря, якщо є така можливість.

Також Міністерство охорони здоров'я України розробило «Рекомендації для підприємств та роботодавців для запобігання поширенню COVID-19». У цьому документі вказується низка заходів, які направлені на подолання коронавірусної хвороби, зокрема й переведення працівників на дистанційну роботу, надання їм відпусток (основних, додаткових або інших оплачуваних), скорочення робочого дня тощо.

17.03.2020 року Верховна Рада України, зважаючи на пандемію COVID-19, ухвалила законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», відповідно до якого:

- медичним працівникам, що задіяні на роботі з ліквідацією коронавірусу, доплачувати до двохсот відсотків заробітної плати;
- здійснювати доплати окремим категоріям працівників, що забезпечують основні сфери життєдіяльності;
- спрощувати процедуру державних закупівель товарів для боротьби з коронавірусом;
- установлювати відповідальність за порушення санітарних норм під час поширення коронавірусної інфекції тощо.

За останніми даними, оприлюдненими Національною поліцією України, від початку карантину тільки адміністративних протоколів за статтею 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення правил

щодо карантину людей» було складено близько 28,7 тисяч [3, с. 134].

Згідно з епідеміологічною ситуацією уряд України запровадив поділ усіх регіонів країни на відповідні зони (зелену, жовту, помаранчеву та червону) залежно від рівня епідемічної небезпеки розповсюдження COVID-19. До кожної зони застосовується низка обмежень, наприклад: у помаранчевій зоні забороняється робота спортзалів, фітнес-центрів та закладів розміщення (туристичних баз, хостелів), окрім готелів, а у червоній – діяльність торгово-розважальних центрів, кінотеатрів, ресторанів, кафе.

Від фактичної зупинки економіки після запровадження тотального карантину значно постраждали підприємства, діяльність яких пов'язана з різними сферами.

Встановлюється, що в умовах карантину найбільше постраждали туристична та пов'язані з нею галузі, що безпосередньо задіяні у сферах формування туристичних продуктів та послуг, а також сфера «краси» (тобто надання різних косметологічних послуг) та сфера культури і розваг. У зоні підвищеного ризику перебувають і сфери, пов'язані з пасажирськими перевезеннями, будівництвом, страхуванням тощо [4, с. 41].

За даними експрес-опитування в межах проекту Unlimit Ukraine Європейської Бізнес Асоціації, сімдесят вісім відсотків компаній скаржаться на втрату до сімдесяти п'яти відсотків доходів. У такій ситуації останнім ударом, здатним зламати спину бізнесу, може стати все, що завгодно (податки, кредити, оренда). Карантин поставив малий і середній бізнес на межу виживання [5, с. 55].

Постановою Кабінету Міністрів України № 1236, що діє з 12 грудня 2020 року, затверджується перелік основних видів економічної діяльності (далі – КВЕД), щодо яких будуть здійснюватися обмежувальні протиепідемічні заходи та які матимуть право отримати відповідну підтримку з боку держави, а саме:

- допомога найманім працівникам та фізичним особам-підприємцям у розмірі 8 000 гривень;
- одноразова компенсація єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- скасування плати за оренду державного і комунального майна та продовження її строків.

Ці заходи щодо державної підтримки діють лише за умови введення жорсткого карантину і виключно для тих сфер діяльності, що підпа-

дають під заборону в затвердженому переліку КВЕД, який включає діяльність із роздрібною торгівлі деталями та приладами для автотранспортних засобів, комп'ютерами, залізними виробами, будівельними матеріалами, меблями, спортивним інвентарем, іграми та іграшками, а також діяльність ресторанів, спортивних клубів, концертну діяльність тощо.

Так, проблема сплати та строків орендної плати в карантинний період гостро стоїть не тільки в Україні, але й у країнах Європейського Союзу. Обмеження змусили підприємства, які займаються торгівлею та наданням послуг, перейти в інтернет-формат, щоб безповоротно не втратити свій бізнес.

Наприклад, навіть такі відомі на весь світ великі компанії, як "Adidas", "Puma", "H&M", заявили про рішення тимчасової несплати оренди за приміщення магазинів, що були зачинені в Німеччині. Тому в цій країні ухвалили закон, у якому зазначалося, що договір оренди приміщення не може бути розірваний лише на підставі невнесення орендної плати з першого квітня до тридцятого червня 2020 року через наслідки пандемії коронавірусу.

Відповідно до Закону України «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених із метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» в Україні від четвертого грудня цього року для підприємств, діяльність яких обмежувалася або заборонялася під час карантинних заходів, будуть продовжені строки дії договорів оренди комунального і державного майна, а також для підприємств, яким заборонялося провадити діяльність на період карантину, не буде нараховуватися орендна плата за оренду комунального і державного майна.

Із моменту впровадження карантину в Україні було затверджено низку послаблень у сфері податково-правового регулювання [6, с. 100]. На період дії карантину було введено:

– мораторій на податкові перевірки (окрім документальних перевірок правильності нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та позапланових перевірок платників податків, що задекларували про відшкодування більше ста тисяч гривень із податку на додану вартість);

– тимчасове скасування штрафів за порушення податкового законодавства, зокрема й за несвоєчасну сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та за несвоєчасне подання податкової звітності;

– податкові канікули (можливість зміни ставки місцевих податків і зборів органами місцевого самоврядування, як-от установлення нульової ставки);

– відтермінування застосування реєстраторів розрахункових операцій (із першого січня 2021 року обов'язково для фізичних осіб-підприємців, що провадять діяльність із продажу медикаментів і лікарських засобів, ювелірних виробів та складної побутової техніки, та з першого січня 2022 року для фізичних осіб-підприємців, що є платниками єдиного податку (окрім першої групи), і підприємців, які займаються продажем текстилю, онлайн-продажем, а також які здійснюють продаж запчастин та вживаних товарів готелям, ресторанам, туристичним агентствам тощо);

– часткове погашення податкового боргу платниками податків (за умови, якщо борг, що не є погашеним на перше листопада 2020 року, не перевищує 3 060 гривень);

– звільнення від сплати податків і зборів фізичних осіб-підприємців першої групи.

Ці зміни, що є державною підтримкою суб'єктів господарювання, дозволять знизити податковий тягар в умовах соціально-економічної кризи під час карантину.

Отож, держава різними способами намагається надати підтримку платникам податків у кризових умовах та пом'якшити умови задля подальшого розвитку підприємництва [7, с. 62].

Стрімке розповсюдження пандемії COVID-19 виявилось глобальним викликом для всього світу, зокрема й для країн Європейського Союзу.

Для того, щоб сповільнити та зупинити просування коронавірусної хвороби, країни Європейського Союзу також оперативним чином запроваджували жорсткі карантинні обмеження.

Наприклад, швидкість поширення COVID-19 в Італії змусила уряд запровадити найсуворіші в Європейському Союзі карантинні та ізоляційні заходи, починаючи з лютого 2020 року [8, с. 10]. Дванадцятого березня цього ж року відбулося повне зачинення магазинів, ресторанів і барів, призупинено більшість виробництв, окрім життєво необхідних, дозволялося працювати лише аптекам, продуктовим магазинам та комунальним службам із вивозу сміття. Для підтримки бізнесу уряд Італії вжив усіх можливих заходів

щодо підтримки кредитних пропозицій задля вивільнення ліквідності для підприємств та домогосподарств.

Якщо говорити про Німеччину, то нині уряд цієї країни для подолання коронавірусної хвороби ввів жорсткі заборони на проведення масових заходів, зібрання на вулиці більше ніж двох людей, які не є членами однієї сім'ї, ведення діяльності непродовольчих магазинів, салонів краси, фітнес-клубів, ресторанів та перукарень. Також держава запровадила значний стимуляційний пакет допомоги бізнесу задля підтримки економічної стабільності. Так, шістьсот мільярдів євро спрямовані на створення фонду для виділення кредитів та націоналізації великих підприємств, які особливо сильно постраждали від кризи, та сто п'ятдесят шість мільярдів євро – на допомогу малому бізнесу і громадянам [9, с. 17].

Словаччина ж відреагувала на поширення коронавірусу швидше та рішучіше за інші країни Європейського Союзу, ввівши надзвичайний стан на ранній стадії поширення вірусу [8, с. 24]. Працювати було дозволено лише продовольчим магазинам, аптекам, автозаправним станціям та поштовим відділенням виключно за умов дотримання всіх гігієнічних норм. Уряд також затвердив економічну програму, що спрямовувалася на підтримку підприємництва в умовах рецесії.

Якщо говорити про Польщу, то політика цієї країни була спрямована на чимшвидше зупинення просування коронавірусної хвороби: ще восьмого березня було введено в дію спеціальний закон, що спрямовувався на запобігання поширенню COVID-19 й уможлилював дистанційну роботу, звільнення мікрофірм (до дев'яти осіб) від внесків до соціального фонду на період із березня до травня 2020 року.

В Угорщині на початку пандемії ресторани та непродуктові магазини не були зачиненими, а лише мали обмежений час роботи, проведення масових заходів також було дозволено, проте за умови, що кількість відвідувачів не перевищувала 100 осіб. Але з часом держава посилила карантинні заходи. Для підтримки підприємництва уряд Угорщини запровадив економічну програму, що включає звільнення від сплати податків для малого та середнього бізнесу в окремих секторах, відстрочення стягнення податків, звільнення медіакомпаній від сплати податку на рекламу, відстрочення зі сплати відсотків за всіма кредитами для фізичних осіб та компаній.

Чехія ж вдалася до жорстких заходів і після початку поширення COVID-19 ввела повний «локдаун». Обов'язковим було носіння масок, пересування вулицею групою не більше двох людей та дотримання дистанції.

Більшість країн Європейського Союзу оперативно відреагували на пандемію COVID-19 і ввели жорсткі карантинні обмеження, що, на жаль, негативно вплинули на сферу бізнесу, яку нині з усіх сил намагаються врятувати запровадженням низки заходів для підтримки підприємництва, проте й досі обмежуючи діяльність підприємств задля подолання коронавірусної хвороби.

Ці заходи є цілком логічними адже зміщення акцентів фінансового плану держави на забезпечення основних потреб в умовах пандемії коронавірусу й збільшення соціальних видатків для бюджетних «пакетів допомоги», що використовуються Австрією, Італією, Іспанією, Німеччиною, Францією та іншими країнами Європейського Союзу, є найдоцільнішими в умовах сьогодення [10, с. 170].

Нині в усьому світі введено обмежувальні карантинні заходи, що з кожним днем стають усе жорсткішими. Пандемія COVID-19 негативно відбилась абсолютно на всіх сферах суспільного життя, проте найбільше постраждав малий та середній бізнес: підприємці постали перед необхідністю зменшення ділової активності або взагалі її припинення.

Із метою зупинення розповсюдження коронавірусної хвороби в Україні та в країнах Європейського Союзу запроваджуються обмежувальні заходи, які безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів господарювання.

Зрештою, сьогодні в Україні напрацьована доволі потужна нормативно-правова база, положення якої спрямовані на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, його захист від поширення коронавірусу.

У період, коли весь світ перебуває в кризових умовах, спричинених пандемією COVID-19, Україна та країни-члени Європейського Союзу намагаються певним чином пом'якшити негативні економічні наслідки. Для цього в кожній країні світу ухвалено рішення про впровадження певних податкових антикарантинних заходів. Отож, держави всіляко намагаються підтримати платників податків у період кризових явищ та пом'якшити умови для подальшого успішного розвитку підприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Попова Л.М. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. 1(89). С. 172–186.
2. Бутенко О.П., Гончарова А.С. Функціонування малого підприємництва в умовах пандемії COVID-19. *Управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 15 жовт. 2020 р. Харків, 2020. С. 128–130.
3. Долгий О.А. Правове підґрунтя безпечної підприємницької та іншої господарської діяльності в умовах протидії поширенню COVID-19. *Економічні перспективи підприємництва*: зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф. Ірпінь, 2020. С. 134–138.
4. Григоренко О.М., П'ятницька Г.Т. Соціально-відповідальне підприємництво в умовах локдауну. *Торговельне підприємництво та логістика*: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2020. С. 39–42.
5. Мікічурова О.В. Орендна плата для підприємців Країни у період пандемії COVID-19: правовий аспект. *Господарське право та процес*. 2020. № 1(6). С. 54–57.
6. Колісник А.С. Законодавчі нововведення для бізнес-середовища в Україні в умовах карантину. *Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах*: зб. наук. пр. за матеріалами III круглого столу. Харків, 2020. С. 99–105.
7. Колісник А.С. Деякі особливості правового регулювання податкових відносин в умовах карантину. *Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення*: зб. наук. пр. за матеріалами II круглого столу. Харків, 2020. С. 56–63.
8. Аналітична записка: Пандемія COVID-19 в ЄС: егоїзм, солідарність чи поширення впливу? / Вдови-

ченко В. та ін. Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2020. 55 с.

9. Трещов М.М. Державний фонд боротьби з пандемією: перспективи, недоліки, досвід ЄС. *Вдосконалення фінансово-кредитного механізму забезпечення інноваційного розвитку економіки*: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. 20 травн. 2020 р. Дубляни, 2020. С. 16–18.

10. Пирожкова Ю.В. Публічні фінанси: пошук оптимальної моделі правового регулювання в умовах подолання пандемії COVID-19. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 166–172.

11. Сидоренко К.В., Ващенко А.В. Сучасні антикризові стратегії розвинених країн світу. *Економічний простір*. 2020. № 159. С. 24–27.

12. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. *Відомості Верховної Ради України*.

13. Рекомендації для підприємств та роботодавців для запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Лист МОЗ № 11814/1/1-20 від 23.03.2020 р. *Прес-служба Профспілки працівників освіти і науки України*.

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.05.2020 р. 591-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2020, № 39, ст. 294.

Замрига А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Досліджено особливості правового регулювання діяльності суб'єктів підприємництва в умовах пандемії COVID-19. Проведено аналіз деяких законодавчих та інших нормативно-правових актів, що були ухвалені задля запобігання стрімкому поширенню коронавірусної хвороби в Україні. Акцентовано увагу на дослідженні заходів щодо подолання коронавірусу, аналізі правових основ звільнення підприємств від сплати орендної плати і введенні законодавчих обмежень на провадження підприємницької діяльності у зв'язку з поширенням COVID-19. Розглянуто специфічні зміни в правовому регулюванні податкових відносин в Україні та країнах Європейського Союзу, що були запроваджені під час карантину з метою стимулювання та підтримки підприємництва. Задля зупинення розповсюдження коронавірусної хвороби в Україні та країнах Європейського Союзу запроваджуються обмежувальні заходи, які безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів господарювання.

Нині у всьому світі вжито обмежувальних карантинних заходів, що з кожним днем стають усе жорсткішими. Пандемія COVID-19 негативно відбилась абсолютно на всіх сферах суспільного життя, проте найбільше постраждав малий та середній бізнес: підприємці постали перед необхідністю зменшення ділової активності або взагалі її припинення.

Зрештою, сьогодні в Україні напрацьована доволі потужна нормативно-правова база, положення якої спрямовані на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, його захист від поширення коронавірусу.

Ключові слова: запобігання поширенню COVID-19, карантинні заходи, обмеження, пандемія, діяльність суб'єктів підприємництва, постанова Кабінету Міністрів України, країни Європейського Союзу.

Zamryha A.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF ECONOMIC ACTIVITY: EXPERIENCE OF UKRAINE AND EU COUNTRIES IN THE CONDITION OF THE COVID-19 PANDEMIC

Features of legal regulation of business entities in the conditions of the COVID-19 pandemic have been studied. An analysis of some legislative and other regulations was adopted to prevent the rapid spread of coronavirus disease in Ukraine. Emphasis is placed on research on measures to combat the coronavirus, analysis of the legal basis for exemption from rent and the introduction of legal restrictions on doing business in connection with the spread of COVID-19. The specific changes in the legal regulation of tax relations in Ukraine and in the countries of the European Union, which were introduced during the quarantine in order to stimulate and support entrepreneurship, are considered.

The COVID-19 pandemic began quite unexpectedly and shook the whole world, becoming a real challenge for all spheres of public life. The business sector suffered the most, as a large number of companies were forced to change internal processes, reduce staff, find new opportunities to sell products and simply fight for survival. The most important step in overcoming coronavirus disease is the introduction of effective measures and restrictions in each country. Representatives of entrepreneurs are involved in the fight against COVID-19 through the legal regulation of their activities, which is now aimed at the prompt implementation of all possible measures to stop and overcome the coronavirus. In this regard, the issue of legal regulation of economic, in particular business activities in the current conditions of the COVID-19 pandemic becomes relevant. According to the epidemiological situation, the Government of Ukraine has introduced the division of all regions of the country into appropriate zones (green, yellow, orange and red) depending on the level of epidemic danger of the spread of COVID-19.

Restrictive quarantine measures are now being introduced around the world, which are becoming more stringent every day. The COVID-19 pandemic has had a negative impact on absolutely all spheres of public life, but small and medium-sized businesses suffered the most: entrepreneurs faced the need to reduce business activity or stop it altogether.

In order to stop the spread of coronavirus disease in Ukraine and in the European Union, restrictive measures are being introduced that directly affect the activities of economic entities.

Eventually, Ukraine has developed a fairly strong legal framework, the provisions of which are aimed at ensuring the sanitary and epidemiological well-being of the population, its protection against the spread of coronavirus today.

At a time when the whole world is in crisis caused by the COVID-19 pandemic, Ukraine and the member states of the European Union are trying to mitigate the negative economic consequences in some way: for this purpose, in each country of the world it was decided to introduce certain tax anti-quarantine measures. Thereby, states are trying to support taxpayers in times of crisis and mitigate the conditions for further successful business development.

Key words: prevention of COVID-19 spread, quarantine measures, restrictions, pandemic, activity of business entities, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, European Union countries.

Селіванова К.В.,

*аспірантка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.7>

СКАРГА ДО КОЛЕГІЙ ІЗ РОЗГЛЯДУ СКАРГ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Вступ. Скарга до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах є процесуальним документом (на кшталт позовної заяви до суду) із переліком обов'язкових, хронологічно впорядкованих реквізитів. Недотримання скаржником вимог щодо оформлення скарги, а саме відсутність у її тексті хоча б одного з обов'язкових реквізитів, є підставою для відмови в її задоволенні за формальною ознакою, тому з практичного боку корисним є детальне покрокове дослідження порядку подання та структури таких скарг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою досудового (позасудового) врегулювання спорів у загальному вигляді цікавилися такі вчені, як І.А. Балюк, В.Є. Беляневич, Є.А. Кобрусєва, В.А. Кройтор, В.В. Резнікова, К.В. Селіванова, О.М. Спектор, М.І. Титов, В.Д. Чернадчук. Тематика оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг, процедур була предметом наукового розгляду Д.О. Власенка, О.С. Духневич, О.Ю. Іващенко, С.А. Уханенка, О.В. Цельєва. Однак комплексний аналіз наукової та науково-публіцистичної літератури останніх років довів, що проблематиці правильного складання скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних реєстраторів, дії чи бездіяльність суб'єктів державної реєстрації прав не приділялося належної уваги на доктринальному рівні: в контексті дослідження структури та особливостей скарг до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах існують лише поодинокі рекомендації цих органів публічної влади та уніфіковані типові зразки таких скарг. Ураховуючи вищенаведене, ця стаття спрямована на заповнення цієї прогалини в науковому полі.

Метою статті є комплексне дослідження належного порядку підготовки, строків подання та обов'язкових реквізитів скарг на рішення, дії

чи бездіяльність державних реєстраторів, дії чи бездіяльність суб'єктів державної реєстрації прав на нерухоме майно до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах, яке має своїм емпіричним підґрунтям практику розгляду таких скарг відповідними колегіями.

Завдання: 1) дослідити інституційні передумови запровадження позасудового порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів, дій чи бездіяльності суб'єктів державної реєстрації прав на нерухоме майно; 2) виокремити сутнісні відмінності скарг, які подаються у порядку, затвердженому Законом України «Про звернення до громадян», та скарг, які подаються у порядку, викладеному в ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон); 3) детально, із наведенням практичних розгорнутих прикладів, послідовно проаналізувати обов'язкові реквізити, які має містити типова скарга до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації.

До 2016 року рішення, дії чи бездіяльність реєстратора можна було оскаржити лише в судовому порядку. Із 01.01.2016 р. виникла можливість позасудового оскарження протиправних рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів. З огляду на викладене, Міністерством юстиції України та Головними територіальними управліннями юстиції в областях (після ліквідації та реформування – міжрегіональними територіальними управліннями Міністерства юстиції України) [2] були утворені спеціальні колегіальні органи – колегії (до 09.01.2020 р. – комісії з питань розгляду скарг у сфері державної реєстрації), вповноважені розглядати скарги громадян на неправомірні рішення, дії або бездіяльність у сфері державної реєстрації. Задля уникнення дублювання повноважень між Мін'юстом та його територіальними органами в аспекті розгляду скарг предметну компетенцію цих органів було розмежовано у ст. 37 За-

кону. У Юридичній енциклопедії зазначається, що скарга – це один із видів звернень громадян із вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб [9]. Аналогічне визначення надається в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян». Однак зазначимо, що скарга, яка подається до відповідних колегій, є процесуальним документом із конкретними реквізитами, розгляд якого тягне ухвалення правозастосовного рішення індивідуального характеру щодо суб'єкта оскарження у формі наказу, тому вона розглядається в особливому порядку – на колегіальних засіданнях згідно із нормативними вимогами Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1128, а не в порядку, затвердженому Законом України «Про звернення громадян». По-перше, зазначимо, що «колегіальна» скарга за структурою, як і позов у будь-якій категорії судових справ, є виключно письмовим документом із зазначенням обов'язкових реквізитів та відомостей, перелік яких визначено у ч. 5 ст. 37 Закону. При цьому поняття «письмова форма» не позбавляє заявника права викласти свою правову позицію у спорі з державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав щодо оскарження протиправних реєстраційних дій, рішень чи бездіяльності будь-яким чином, окрім усного звернення під час особистого прийому чи телефонної розмови, тобто власноручно на папері будь-якого формату, за допомогою комп'ютера та навіть друкарської машинки. Розглянемо зі стислими коментарями реквізити, які є обов'язковими елементами такої скарги. По-перше, в абз. 1 ч. 5 ст. 37 Закону закріплено, що скарга подається особою, яка вважає, що її права порушено [6]. Вичерпний перелік заявників, тобто осіб, які наділені правом на подання документів для проведення державної реєстрації, закріплено у п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону. З огляду на викладене, поняття «належний скаргник» та «належний заявник» є тотожними, адже це завжди особи, які потенційно наділені правом власності чи іншими речовими правами на нерухоме майно. При цьому в скаргника таке право порушено, не є визнаним чи є оспорюваним через ухва-

лення державним реєстратором протиправного рішення, вчинення протиправної дії у процесі реєстраційної процедури чи невчинення дії, яку б державний реєстратор мав учинити за Законом (протиправна бездіяльність).

Практика роботи колегій демонструє, що правом на «колегіальне» оскарження наділені фізичні особи (іноземці, апатриди, біпатриди, особи без громадянства, чий майнові права на нерухомість було порушено, наприклад: колишній власник об'єкта нерухомого майна, який утратив право власності через протиправну реєстраційну дію з державної реєстрації переходу права власності на недобросовісного набувача; землекористувач, якого позбавлено права оренди земельної ділянки через державну реєстрацію розірвання договору оренди земельної ділянки та одночасну державну реєстрацію виникнення права оренди з новим орендарем; дійсний власник житлового будинку, який має достатній перелік оформлених згідно з вимогами чинного законодавства правовстановлювальних документів, щодо якого державним реєстратором було ухвалено рішення про відмову в державній реєстрації прав за відсутності підстав для такої відмови; юридичні особи публічного або приватного права в особі їх керівника (директора) або посадової особи, яка діє на підставі довіреності; органи публічної влади (державної влади або місцевого самоврядування) або органи/особи, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб. Так, відповідно до абз. 3 ч. 5 ст. 37 Закону, якщо скарга подається представником скаргника долучається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження такого представника, або копія документа, засвідчена в установленому порядку [6]. На відміну від судового провадження правом на подання скарг у сфері державної реєстрації та на подальшу участь у змагальних засіданнях колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації від імені та в інтересах скаргника наділені не лише захисники (адвокати), а й будь-які інші дієздатні фізичні особи або юридичні фірми (об'єднання) за умови, що довіреність/її копія/договір про надання правової допомоги чи юридичних послуг засвідчені чи оформлені в установленому законодавством порядку та містять положення про те, що обсяг представництва включає право на подання скарг до будь-яких органів публічної влади та право брати участь у судових засіданнях чи адміністративних провадженнях від імені та в інтересах довірителя/клієнта.

По-друге, у скарзі зазначається повне найменування (ім'я) скаржника, його місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) або місцезнаходження (для юридичних осіб), а також найменування (ім'я) представника скаржника, якщо скарга подається представником [6]. На відміну від обов'язкових реквізитів позовної заяви у скарзі необов'язково вказувати ПІН скаржника або суб'єкта оскарження, серію та номер паспорта, адже вказані дані суб'єкт розгляду скарги може отримати безпосередньо з відомостей сканкопій поданих документів, які містяться в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (далі – ДРРП) за вказаною заявою, або з відомостей реєстраційної/облікової справи, яка витребується від суб'єкта державної реєстрації прав/державного реєстратора після допущення скарги до розгляду по суті. Стосовно місця проживання/перебування фізичної особи-скаржника чи місцезнаходження юридичної особи-скаржника допускається зазначення у скарзі зручної для них адреси для листування, на яку гарантовано та вчасно надходить поштова кореспонденція. Дійсні електронні адреси, засоби зв'язку (номер мобільного, робочого, домашнього телефона) бажано зазначати у скарзі, однак у разі незазначення цих відомостей скаржником вони мають бути наявні у ДРРП, а саме у відомостях про заяву на проведення державної реєстрації (відповідно до пп. 8-1 п. 7 розділу «База даних заяв» Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1141) [4]. При цьому, не дивлячись на відсутність такого положення серед переліку обов'язкових реквізитів скарги, для юридичних осіб-скаржників бажаним та формально необхідним є зазначення у скарзі їх коду ЄДРПОУ згідно з відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР) задля їх правильної ідентифікації та виокремлення серед юридичних осіб з аналогічними чи подібними найменування. Додатково зазначаємо: якщо скарга подається від імені юридичної особи та підписана її директором (який за загальними положеннями законодавства про господарські товариства наділений правом діяти від імені та в інтересах юридичної особи без довіреності) чи іншим працівником, якого вповноважено на її подання, чинність та обсяг їх повноважень перевіряються працівниками відповідних відділів із забезпечення діяльно-

сті колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах шляхом звірення таких даних із відомостями ЄДР за кодом ЄДРПОУ юридичної особи-скаржника.

Наступним та обов'язковим елементом скарги є реквізити рішення державного реєстратора, яке оскаржується. Рішення у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно є документами у відповідній процедурній формі в електронному та/або паперовому вигляді. Вказані рішення оформлюються державними реєстраторами суворо згідно з Вимогами до оформлення рішень державними реєстраторами прав на нерухоме майно, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 21.11.2016 р. № 3276/5 (далі – Вимоги). Залежно від мети звернення заявника до державного реєстратора, достатності чи недостатності поданих документів, складника реєстраційної процедури (набуття, зміни чи припинення речових прав на нерухоме майно чи їх обтяжень) можна виокремити такі види рішень державного реєстратора, які можуть бути предметом «колегіального» оскарження: рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, рішення про відмову в державній реєстрації прав та їх обтяжень, рішення про зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, рішення про зупинення державної реєстрації прав, рішення про внесення змін до записів ДРРП (зокрема й про виправлення технічної помилки), рішення про відмову в скасуванні запису ДРРП тощо. Так, рішення державних реєстраторів прав на нерухоме майно (далі – рішення) оформлюються за допомогою програмних засобів ведення ДРРП, тобто їх процесуальна форма формується програмою автоматично та містить вичерпний перелік відомостей у хронологічній послідовності, перелік яких закріплено у п. 3 Вимог.

Відповідно до п. 5 Вимог рішення у випадках, передбачених законодавством, може бути оформлено у паперовій формі шляхом його друку за допомогою програмних засобів ведення ДРРП на аркушах паперу форматом А4 (210 x 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків, проставлення підпису та печатки державного реєстратора [1].

Так, Юридична енциклопедія термін «реквізити документа» визначає як сукупність обов'язкових даних чи відомостей, установлених нормативно-правовими актами або чинними правилами діловодства для відповідних документів (договір, довіреність, накладна, пла-

тіжне доручення, вексель та ін.), без яких вони не можуть бути підставою для обліку, здійснення певних операцій і не мають юридичної сили. Такими даними (відомостями), як правило, є: найменування і дата складання документа; назва, адреса та банк, реквізити підприємства, організації чи установи, які підготували документ; підстава, зміст і сторони (суб'єкти) здійснюваної операції; одиниця її виміру та обсяг (у натурі і вартісних показниках); підписи відповідальних осіб, скріплені печаткою (за необхідності) [10]. Зазначимо, що скаргникам у назві скарги достатньо вказати лише індексний номер та дату винесення оскаржуваного рішення, якщо предметом оскарження є саме рішення. Зазначення інших реквізитів оскаржуваного рішення не є обов'язковим, адже скаргник повинен долучити до скарги як додаток засвідчену належним чином копію оскаржуваного рішення, яку отримує «на руки» за результатом надання/неналежного надання/відмови у наданні адміністративної послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Крім того, під час розгляду скарги працівники відповідних відділів із забезпечення діяльності колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації, знаючи індексний номер та дату винесення оскаржуваного рішення, за допомогою технічних засобів ДРРП мають змогу безпосередньо ознайомитися з його текстом та з усім переліком його реквізитів (зокрема й дізнатися найменування суб'єкта державної реєстрації прав або найменування нотаріальної контори, назву нотаріального округу; ПІБ державного реєстратора, якщо скаргник не вказав його у тексті скарги). З огляду на викладене та враховуючи практику роботи колегій, у назві скарги необов'язково зазначати всі реквізити оскаржуваного рішення, однак обов'язковим є долучення засвідченої копії такого рішення як додатку до самої скарги.

Наступним кроком для скаргника є відтворення у скарзі змісту оскаржуваного рішення, дій чи бездіяльності та зазначення норм законодавства, які, на його думку, було порушено [6]. Так, державна реєстрація є суворою нормативно визначеною й комплексною процедурою, яка складається з низки послідовних стадій, перелік яких визначено у ч. 1 ст. 18 Закону. Так, у процесі розгляду заяви та документів, поданих для державної реєстрації прав, державний реєстратор може вчинити певні протиправні дії (як-от провести реєстраційну дію за неповним комплектом документів; зупинити розгляд за-

яви для подальшого подання заявником документа, який не є обов'язковим для проведення державної реєстрації; провести реєстраційну дію за наявності зареєстрованої у базі даних ДРРП ухвали суду про заборону вчинення будь-яких реєстраційних дій; порушити вимоги щодо строків пересилання та оформлення реєстраційних справ тощо), а також протиправну бездіяльність, прикладом якої можуть бути: невиконання електронних копій документів, поданих для державної реєстрації прав, шляхом їх сканування; невстановлення черговості розгляду заяв, зареєстрованих у базі даних заяв; безпідставне неприйняття рішення у сфері державної реєстрації прав протягом установленого законодавством строку, неформування рішення в електронній формі. Так, учинення державним реєстратором свідомих чи необачних дій/бездіяльності із порушенням порядку державної реєстрації може мати наслідком ухвалення рішень (про державну реєстрацію прав, зупинення розгляду заяви, зупинення державної реєстрації прав чи відмову в проведенні державної реєстрації прав), які суперечать вимогам чинного законодавства та (у разі виявлення факту порушення вищезазначеної процедури) підлягають скасуванню як такі, що порушують речові права заявника. Таким чином, зміст – це внутрішня сутність предмета оскарження та ті негативні наслідки, які потягнули для скаргника спірні рішення, дії чи бездіяльність державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав. Розглянемо зразок стислого викладу змісту оскаржуваного рішення на прикладі оскарження рішення про відмову у державній реєстрації прав та їх обтяжень.

«Державним реєстратором (назва суб'єкта державної реєстрації прав або нотаріальної контори, ПІБ приватного нотаріуса чи державного, приватного виконавця) Іваненком І.І. було ухвалено рішення про відмову в державній реєстрації прав та їх обтяжень № 11111111 від 20.10.2020 р., яким було відмовлено у державній реєстрації права приватної власності квартиру, що розташована за адресою: N область, м. N, вул. N, буд. N, кв. N, на підставі того, що подані документи не відповідають вимогам, установленим законом, а саме: технічний паспорт на квартиру № N у житловому будинку № N на вул. N у м. N, виготовлений ФОП NNN станом на 11.11.2011 р., оформлений із недотриманням вимог додатків 7-7.12 Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, затвердженої наказом Дер-

жавного комітету будівництва, архітектури та житлової політики від 24.05.2001 р. № 127». Як бачимо, для правильного написання скарги в контексті викладу змісту оскаржуваного рішення, дії чи бездіяльності скаржникові потрібно зазначити наслідки проведення/непроведення/неналежного проведення реєстраційної процедури державним реєстратором та ідентифікаційні характеристики спірного об'єкта нерухомості, а також продублювати ті недоліки в поданих правостановлювальних документах/інших документах чи будь-які інші причини для відмови/зупинення державної реєстрації/зупинення розгляду заяви, які зазначені державним реєстратором у тексті оскаржуваного рішення.

Стосовно зазначення норм чинного законодавства, які порушені, на думку скаржника, зауважимо таке. Питання визначення достатності у конкретній скарзі юридичних посилань на норми чинного законодавства, якими порушено майнові права скаржника, покладається на членів відповідних колегій. Достатність – це завжди оціночне поняття. Однак законодавець не вимагає надмірного обсягу таких посилань або фахової юридичної освіти для скаржників, адже нормативна розгорнута оцінка відповідності оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта оскарження вимогам чинного законодавства з посиланнями на спеціальні норми галузевого законодавства у сфері державної реєстрації здійснюється членами колегій у підсумковому процесуальному документі – висновку колегії, який на кшталт судового рішення, має умовні вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Достатніми, обґрунтованими та доречними залежно від ситуації можуть уважатися посилання скаржника на норми галузевого законодавства у сфері державної реєстрації, які порушено, на його думку, а саме: норми Закону, Порядку № 1141, Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 553). Зауважимо, що сьогодні (відповідно до пп. 2.3 ч. 1 ст. 6, пп. 2.3 ч. 1 ст. 10 Закону) державну реєстрацію прав уповноважені здійснювати державні реєстратори виконавчих органів сільських, селищних та міських рад, Київської, Севастопольської міської, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, державні та приватні нотаріуси, а також (у деяких випадках)

державні та приватні виконавці. Отже, залежно від правового статусу суб'єкта державної реєстрації прав, учинення ним протиправних дій, бездіяльності або прийняття спірних рішень скаржникові рекомендовано посилатися також на норми законів України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII, «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. № 898-IV, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 (якщо реєстраційні дії, дії чи бездіяльність були вчинені нотаріусом як державним реєстратором під час або у зв'язку із вчиненням нотаріальної дії щодо об'єкта нерухомого майна), Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII, «Про іпотеку», Порядку реалізації арештованого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 29.09.2016 р. № 2831/5 (у разі проведення державними та приватними виконавцями спірної державної реєстрації обтяжень, накладених під час примусового виконання рішень, а також у разі державної реєстрації припинення іпотеки у зв'язку з придбанням (переданням) за результатом прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки). Додатково можна посилатися на норми Конституції України (як-от на універсальну ст. 19), Цивільного, Земельного, Господарського кодексів України. Окремо акцентуємо увагу, що недоречними вважаються посилання скаржника на ймовірне порушення державним реєстратором службової дисципліни, норм етичної поведінки із заявниками (як-от грубість, нецензурна лайка, некоректні висловлювання, будь-який прояв недбалості, байдужості, інші прояви неетичної поведінки як із загальнолюдського аспекту, так і з точки зору етики службовця або особи, яка надає публічні послуги) або непідтверджені голослівні судження скаржника про вимагання державним реєстратором хабаря або обіцянки надати адміністративну послугу за певних незаконних умов. Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Діючи на підставі відповідних положень, Міністерство юстиції України та його територіальні органи не наділені повноваженнями надавати оцінку рішенням, діям або бездіяльності державних реєстраторів, окрім як у контексті розгляду скарг на такі рішення, дії або

бездіяльність, визначеному ст. 37 Закону, а також надавати оцінку рішенням, діям чи бездіяльності державних реєстраторів на предмет їх законності, оскільки це є виключно компетенцією суду та правоохоронних органів. Так, питання невиконання або неналежного виконання державними реєстраторами службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, що заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян, а також питання додержання чи недодержання антикорупційного законодавства вирішується в межах службового розслідування, рішення про проведення якого ухвалюється керівником органу, в якому працює особа, вповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або особа, яка прирівнюється до особи, вповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [5].

По-друге, зазначимо, що найголовнішим у підготовці скарги є належне обґрунтування скаржником своїх вимог. Суб'єкт права на подання відповідної скарги повинен навести переконливі докази на підтвердження протиправного характеру рішення, дії або бездіяльності державного реєстратора, дії або бездіяльності суб'єкта державної реєстрації прав. Таким чином, не вважається належним обґрунтуванням лише посилання на статті законів і відтворення їх змісту без чіткої вказівки на те, в чому саме полягає порушення вимог законодавства, вчинене державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав.

Звертаємо увагу, що строк подання скарг складає 60 календарних днів із дня ухвалення державним реєстратором рішення, яке оскаржується, або з дня, коли скаржник дізнався про порушення його прав через неправомірні діяння державних реєстраторів [6]. Дотримання строку подання скарги є дуже важливим. Якщо скаржники пропустили цей строк, то, відповідно, така скарга не буде братися до розгляду по суті, тобто на стадії попереднього дослідження скарги на предмет дотримання вимог щодо оформлення скарги та строків оскарження колегами буде ухвалено рішення про відмову у задоволенні скарги без її подальшого розгляду по суті, що унеможливить дослідження членами колегій фабули (суті) самої справи. У контексті визначення дотримання чи недотримання скаржником строків оскарження членами відповідних колегій (за наявності обґрунтованих припущень щодо пропуску цього строку, наприклад, якщо скарж-

ник зазначає, що про прийняте спірне рішення, дію чи бездіяльність державного реєстратора він дізнався в межах строку оскарження, а предмет оскарження мав місце у минулому, позаминулому році) ретельно перевіряються всі гіпотетичні можливості скаржника дізнатися про оскаржуване рішення, дію, бездіяльність раніше (шляхом використання відомостей ДРПІ, вилучення копій реєстраційної або облікової справи від суб'єкта оскарження, пояснень від відповідного центру адміністративних послуг, дослідження бланка оскаржуваного рішення на наявність або відсутність підпису скаржника та дати отримання ним примірника оскаржуваного рішення нарочно тощо).

Наступним обов'язковим реквізитами скарги є відомості про наявність чи відсутність судового спору з порушеного у скарзі питання, що може мати наслідком скасування оскаржуваного рішення державного реєстратора та/або внесення відомостей до ДРПІ [6]. У контексті цього пункту необхідно зазначити, що законодавцем передбачено виключно альтернативний судовому спосіб оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора, а не одночасний захист порушених, невизнаних чи оспорюваних речових прав на нерухоме майно в судовому та позасудовому порядку. Так, відповідно до п. 3–4 ч. 8 ст. 37 Закону за наявності інформації про судові рішення або ухвалу про відмову позивача від позову з того самого предмета спору, про визнання позову відповідачем або затвердження мирової угоди сторін, а також про судові провадження у зв'язку зі спором між тими самими сторонами, з тих самих предметів і підстав Міністерство юстиції України та його територіальні органи відмовляють у задоволенні скарги [6]. При цьому задля уникнення дублювання повноважень у сфері захисту майнових прав між судами загальної юрисдикції та колегами з розгляду скарг у сфері державної реєстрації і для запобігання одночасному ухваленню ними однакових чи взаємовиключних правовстановлювальних рішень, ця інформація на стадії попереднього розгляду скарги ретельно перевіряється членами колегій шляхом дослідження відомостей Єдиного державного реєстру судових рішень. Якщо вимога про «неодночасність» використання судового та позасудового способу захисту майнових прав була дотримана скаржником, то у скарзі до колегії достатньо зазначити, наприклад, так: «Повідомляю, що позов до суду з аналогічного предмета та підстав не подавався/на момент

подання скарги відсутнє судове провадження з аналогічного предмета оскарження».

Згідно з п. 6 ч. 5 ст. 37 Закону текст скарги скріплюється підписом скаржника або його представника із зазначенням дати складання скарги [6].

Також важливо зауважити, що відповідно до ч. 6 ст. 37 Закону до скарги додаються засвідчені в установленому порядку копії документів, що підтверджують факт порушення прав скаржника у результаті ухвалення рішення державним реєстратором (за наявності) [6]. Нерідко конструкція «засвідчені в установленому порядку копії документів» викликає у потенційних скаржників багато запитань, наприклад: чи потрібно звертатися до органів чи посадових осіб за отриманням дублікатів або засвідчених копій правовстановлювальних документів; чи потрібно звертатися до нотаріусів для засвідчення правильності копій документів, які будуть долучені до майбутньої скарги? Звертаємо увагу, що до «колегіальної» скарги необов'язково залучати нотаріально засвідчені копії документів, які подавалися заявником для проведення реєстраційних дій, або спеціально отримувати їх дублікати (цілком достатнім є долучення звичайних ксерокопій тих документів, які можуть підтвердити факт порушення державним реєстратором процедури державної реєстрації, засвідчених власноручним підписом скаржника із датою такого засвідчення та з приміткою «Копія вірна» або «Згідно з оригіналом»). Це спрощення порядку долучення до скарги копій документів пояснюється тим, що з оригіналами правовстановлювальних та інших (обов'язкових у певних випадках) документів (технічний паспорт, декларація про готовність об'єкта до експлуатації, акт приймання-передання тощо), що подавалися для державної реєстрації прав, члени колегій можуть ознайомитися безпосередньо, шляхом використання відомостей ДРРП, адже нормативна процедура державної реєстрації передбачає попереднє виготовлення державним реєстратором чи адміністратором відповідного центру надання адміністративних послуг копій оригіналів документів шляхом її сканування у кольоровому чи чорно-білому вигляді у форматі PDF із подальшою можливістю їх перегляду та друку. Такі сканкопії містяться у відомостях про подану заявником заяву про державну реєстрацію прав за її індексним номером.

За результатами звернення до колегій вимоги скаржника можуть бути задоволені Міністерством юстиції України або територіальними

органами (залежно від їх компетенції) повністю або частково шляхом ухвалення рішень, які відновлюють права скаржника, наприклад: скасування рішення про відмову у державній реєстрації та її проведення, застосування передбачених Законами України санкцій до державного реєстратора або суб'єкта державної реєстрації прав (у вигляді тимчасового блокування ключів доступу до ДРРП, анулювання такого доступу, складання протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 166-11, 166-23 Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших превентивних й компенсаторних заходів, перелік яких визначений у ч. 6 ст. 37 Закону) [7, с. 132]

Додатково зазначимо, що задля спрощення для пересічних громадян процедури складання скарг на рішення, дії чи бездіяльність державних реєстраторів, дії чи бездіяльність суб'єктів державної реєстрації прав у червні 2017 року керівництвом Управління державної реєстрації Головного територіального управління юстиції у Дніпропетровській області спільно з IT-спеціалістами волонтерського порталу державних послуг «iGov» було презентовано електронну безкоштовну послугу «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів у режимі онлайн», що було першою інноваційною спробою дніпровських фахівців максимально спростити процедуру позасудового оскарження для потенційних скаржників. Сьогодні на порталі державних послуг «iGov» доступна електронна послуга «Скарга до Міністерства юстиції України на рішення державного реєстратора або територіального органу юстиції», яка дозволяє безпомилково, не відходячи від комп'ютера чи мобільного телефона, скласти відповідну скаргу за допомогою зрозумілого інтерфейсу та покроковій «дорожній карті» [8].

Висновки. Скарга до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації – це альтернативний спосіб захисту та поновлення невизнаних, оспорюваних речових прав на нерухоме майно, що застосовується як досудовий чи позасудовий інструментарій досягнення певної правової мети у спорах із державними реєстраторами прав на нерухоме майно, суб'єктами державної реєстрації чи територіальними органами юстиції. Як демонструє вказане дослідження та позитивні наслідки комплексного реформування системи надання адміністративних послуг, сьогодні для складання «колегіальних» скарг скаржникам необов'язково звертатися до фахівців у сфері права, адвокатів, адже для

спрощення процедури оскарження розроблено велику кількість зразків типових скарг, а також передбачена можливість їх подання в режимі онлайн шляхом покрокового заповнення скажником низки обов'язкових «вікон». Прикладна цінність цього дослідження полягає в тому, що воно могло б у перспективі виступати уніфікованою покроковою інструкцією для правильного складання «колегіальних» скарг потенційними скажниками, саме тому важливим є подальше емпіричне дослідження цієї тематики юристами-практиками, зокрема й співробітниками відповідних відділів із забезпечення діяльності колегій при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вимоги до оформлення рішень державними реєстраторами прав на нерухоме майно : наказ Міністерства юстиції України від 21.11.2016 р. № 3276/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 91. Ст. 424.
2. Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 р. № 870. *Офіційний вісник України*. 2019. № 84. Ст. 252.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.02.2021).
4. Порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1141. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 113 (зі змінами).
5. Порядок проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та осіб, які для цілей Закону України «Про запобігання корупції» прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2000 р. № 950 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 691). *Офіційний вісник України*. 2000. № 24. Ст. 146.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
7. Селіванова К.В. Колегії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації як альтернатива судовому оскарженню рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів. Матеріали XII міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (09–10 жовтня 2020 року) / За заг. ред. М.В. Полякова та О.Л. Соколенко. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2020. С. 130–133.
8. Скарга до Міністерства юстиції України на рішення державного реєстратора або територіального органу юстиції. URL: <https://igov.gov.ua/service/333/general> (дата звернення: 02.02.2021).
9. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т.2: Д – Й. 744 с. ISBN 966-7492-00-8. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1040/58/1/5/#10262>
10. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П. 736 с. ISBN 966-7492-05-2.

Селіванова К.В. СКАРГА ДО КОЛЕГІЙ ІЗ РОЗГЛЯДУ СКАРГ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Актуальність статті полягає у важливості проведення ґрунтовного дослідження структури та порядку підготовки скарг до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України та його територіальних органах, що буде сприяти їх правильній безпомилковій підготовці потенційними скажникам. Наголошено, що стаття спрямована на заповнення наявних прогалин у вивченні структури «колегіальних» скарг на науковому рівні із врахуванням досвіду роботи колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації та з виокремленням розповсюджених помилок, яких припускаються скажники під час написання таких скарг. Досліджено нормативну основу запровадження позасудового порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів, дій чи бездіяльності суб'єктів державної реєстрації прав на нерухоме майно. Наведено наявні наукові та нормативні визначення терміна «скарга», виокремлено сутнісні відмінності скарг, поданих у порядку Закону України «Про звернення до громадян», та скарг, поданих у порядку статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». У хронологічному порядку проаналізовано обов'язкові реквізити, які має містити типова скарга до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації, наведено розгорнуті практичні приклади заповнення певних граф та пояснення щодо відомостей, які обов'язково повинна містити скарга до колегій. Акцентовано увагу на спрощенні та інноваційному вдосконаленні процедури позасудового оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів, дій чи бездіяльності суб'єктів державної реєстрації прав на нерухоме майно для пересічних громадян завдяки можливості його здійснення в режимі онлайн. Зроблено висновок про ефективність позасудового способу захисту та поновлення невизнаних, оспорюваних речових прав на нерухоме майно через подання скарг до відповідних колегій.

Ключові слова: адміністративне оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів, позасудове оскарження, скарга до колегій із розгляду скарг у сфері державної реєстрації, реквізити скарги, альтернативний захист речових прав на нерухоме майно.

Selivanova K.V. COMPLAINT TO BOARDS FOR CONSIDERATION OF COMPLAINTS IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION AS AN OUT-OF-COURT METHOD OF PROTECTION OF TENURE

The relevance of the article is explained by the need to conduct a thorough study of the structure and procedure for preparing complaints to special boards for complaints in the field of state registration of the Ministry of Justice of Ukraine and its territorial bodies, so this will facilitate proper preparation of complaints to potential complainants. A complaint to the State Registration Complaints Board at the Ministry of Justice of Ukraine and its territorial bodies is a procedural document (such as a statement of claim to the court) with a list of mandatory, chronologically arranged details. Failure of the complainant to comply with the requirements for filing a complaint, namely the absence in its text of at least one of the mandatory details, is grounds for refusal to satisfy it on a formal basis. The author emphasizes that the scientific article aims to fill some gaps in the study of the structure of “collegial” complaints at the scientific level based on the experience of boards for complaints in the field of state registration with highlighting some common mistakes made by complainants while writing such complaints. The author also examines the legal basis for the introduction of an out-of-court appealing procedure against decisions, actions or omissions of state registrars, actions or omissions of subjects of state registration of real estate rights. The author provides some scientific and normative definitions of the “complaint” term and highlights the essential differences between complaints filed under the Citizens’ Communications Act, and complaints considered under the article 37 of the Law of Ukraine which is called “About State Registration of Real Property Rights and Encumbrances”. The author analyzed the mandatory details of a standard complaint to the state registration complaints board in chronological order, also gave detailed practical examples of filling in certain columns and provided some explanations about the information that a complaint to the boards must contain. The researcher emphasizes the simplification and innovative improvement of the out-of-court procedure for appealing against decisions, actions or inaction of state registrars, actions or inaction of subjects of state registration of real estate rights for ordinary citizens due to the possibility of its implementation online. As a result, the effectiveness of the out-of-court method of protection and restoration of unrecognized, disputed real property rights, which includes the possibility of filing complaints to the relevant boards, has been proven.

Key words: administrative appeal procedure against decisions, actions or inaction of state registrars, an out-of-court appeal, complaint to the boards for consideration of complaints in the field of state registration, details of the complaint, alternative protection of tenure.

Смокович М.І.,
доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
суддя
Верховного Суду,
голова
Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

УДК 351.74:342.922

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.8>

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ДОСТУПНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Конституцією України задекларовано ідею про те, що людина є найвищою соціальною цінністю суспільства, а діяльність держави спрямовується на реалізацію та захист її законних прав, свобод та інтересів. Так, статтею 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Європейський правовий простір, до якого прагне наша держава, зобов'язує не лише до встановлення світових стандартів демократичного розвитку суспільства, проголошення прав і свобод людини, але й до створення системи їх надійної реалізації, охорони та захисту. Безумовно, за останні роки зміни в суспільній свідомості значно вплинули на вимоги громадян до діяльності держави (згідно з Конституцією України), до утвердження і забезпечення їх прав і свобод (ч. 2 ст. 3).

Так, на думку судді Федерального адміністративного суду Мартіна Штайнкюлера, держава повинна і покликана активно захищати права людини: «Така точка зору набуває в нинішні часи, за яких ринки опановуються приватними монополіями та олігополіями, все більшої актуальності. Як правило, той, хто має владу – чи завдяки приналежності до панівної більшості, чи з огляду на те, що йому вдається реалізувати свої інтереси всупереч інтересам більшості (наприклад, завдяки фізичній або економічній перевазі), – не потребує прав людини. Тому права людини переважно діють на захист та на користь меншості та/або слабких. Вони спрямовуються проти тих сил, які внаслідок їх правового та/або фактичного владного становища спроможні визначати умови життя окремої особи (також проти її бажання)» [1, с. 34].

У ст. 1 Загальної декларації прав людини зазначається, що «всі люди народжуються вільни-

ми і рівними у своїй гідності і правах». Однак при цьому на конституційному рівні в Україні закріплено наявність у певних категорій осіб виняткових гарантій захисту прав; ідеться про принцип недоторканності посадових осіб як своєрідний узаконений виняток із загального принципу рівності прав і свобод громадян.

Доцільно вказати, що національне законодавство про права та свободи людини і громадянина відповідає високим міжнародно-правовим стандартам. У ньому закладена демократична концепція взаємовідносин людини і держави, за якої людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю, змінюються співвідношення і роль структурних елементів правового статусу громадянина, оскільки на перший план виходять не його обов'язки, а права і свободи.

Проте сьогодні сучасному правовому статусу громадян України притаманна слабка соціально-правова захищеність, недостатня гарантованість прав і свобод, відсутність необхідних забезпечувальних механізмів, тому гостро постає питання реальності здійснення та захисту прав людини та громадянина.

У п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод установлено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи з урахуванням принципів розумності строків вирішення наявного спору на засадах незалежності та неупередженості суддів національної судової системи.

Побудова України як правової й демократичної держави та входження її до Європейського Союзу передбачають наявність ефективного механізму захисту прав і свобод людини, одним з елементів якого є дійова й відповідальна система надійного судового захисту фізичних та юридичних осіб від порушень їх прав і законних інтересів, зокрема й із боку суб'єктів владних повноважень у сфері публічно-правових відносин.

До того ж забезпечення гарантій прав громадян у відносинах з адміністративними органами є обов'язком правової держави. Саме це й зумовило свого часу потребу у створенні адміністративної юстиції в Україні, яка, з одного боку, повинна захищати індивідуальні права, а з іншого – за допомогою єдиної судової практики забезпечувати законність діяльності органів публічної влади і сприяти зміцненню правопорядку в державі.

Якщо звернутися до історії, можна простежити, що в більшості країн адміністративна юстиція почала виникати ще в другій половині ХІХ століття. Звісно, у різних державах вона формувалася індивідуально (з урахуванням наявних соціальних умов і традицій), зазначаючи впливу усталених у той період теоретичних поглядів.

У нашій державі адміністративна юстиція є особливою галуззю правосуддя. Ознака «адміністративна» вказує як на наявність адміністративного елементу і в організації адміністративної юстиції (з погляду кадрового складу), і в порядку її функціонування (елементи адміністративного процесу), так і на характер справ, що вирішуються органами адміністративної юстиції (публічні спори).

Сам термін «адміністративна юстиція» є багатозначним, що зумовлено особливостями формування відповідного інституту в певних правових системах, де увагу акцентовано як на окремих ознаках цього явища, які є загальними для нього, так і на деяких особливостях, пов'язаних із характером правових систем.

Сутність адміністративної юстиції у її сучасному розумінні нерозривно пов'язана з філологічним тлумаченням складників цього феномену. Прикметник «адміністративна» (від лат. *administration* – «управління») означає певну належність до організаційної діяльності в галузі управління, тоді як «юстиція» (лат. *justitia* – «справедливість») є не чим іншим, як правосуддям; системою судових установ, їх діяльністю щодо здійснення правосуддя. Тобто в буквальному розумінні «адміністративна юстиція» – це «правосуддя, яке належить до управління».

У спеціальній літературі за юридичною природою та цільовим призначенням адміністративну юстицію розглядають як засіб: захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб від протиправних рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень; забезпечення верховенства права; забезпечення законності у сфері реалізації функцій виконавчої влади і місцевого

самоврядування; судового контролю законності актів органів публічної влади; вирішення специфічних спорів адміністративного характеру між громадянами і органами, що реалізують публічно-владні повноваження [2, с. 24].

Традиційно виділяють три основні тенденції в розумінні адміністративної юстиції. Перша – адміністративна юстиція – особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими спеціально вповноваженими державними органами [3, с. 47; 4, с. 218]. Вказаним терміном «адміністративна юстиція» охоплюється не лише судовий порядок розгляду адміністративно-правових спорів, а й адміністративний. Друга тенденція позиціонує адміністративну юстицію як самостійну галузь правосуддя, метою якого є вирішення судами спорів між громадянином і органом управління або між органами управління (так зване «адміністративне судочинство») [5, с. 27]. Третя тенденція розглядає адміністративну юстицію не тільки як особливий вид судочинства, а і як систему спеціалізованих судів (судових підрозділів), які здійснюють адміністративне судочинство [6]. Спільними для цих визначень є кілька загальних рис, які зводяться до такого. По-перше, для адміністративної юстиції характерне зарахування до її відання спорів, що виникають у сфері управління між фізичними чи юридичними особами, з одного боку, і адміністративними органами – з іншого. По-друге, юрисдикційним органом є орган, спеціально вповноважений на вирішення такої категорії спорів. В одних країнах цю роль відіграють цілком незалежні від органів виконавчої влади суди загальної юрисдикції, які поряд з адміністративними спорами вирішують й інші суперечки, в інших державах функції з розгляду адміністративних спорів покладаються на спеціальні адміністративні суди. Крім того, можливе використання як юрисдикційних органів спеціальних «квазісудів», що вирішують спори в межах конкретного відомства. По-третє, адміністративна юстиція припускає, що розгляд і вирішення адміністративних спорів відбувається з дотриманням судової процесуальної форми, причому може застосовуватися цивільно-процесуальна, адміністративно-процесуальна чи так звана «квазісудова» форми [7, с. 17].

Призначення адміністративної юстиції полягає в здійсненні тільки правового контролю, а не контролю за доцільністю управлінської діяльності. Адміністративно-правовий захист повинен бути судовим правовим, адже саме суди найбільше відповідають вимогам неза-

лежності та неупередженості, що ставляться перед правозахисними органами. Завдяки створенню адміністративної юстиції повинно не тільки бути гарантоване зміцнення правопорядку у сфері управлінської діяльності, а й надано можливість окремому громадянину реалізовувати свої права шляхом оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади.

Запровадження в Україні адміністративного судочинства й утворення адміністративних судів мало на меті гарантування права кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що дозволить забезпечити реалізацію конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною.

Метою запровадження в Україні адміністративного судочинства й утворення адміністративних судів було гарантування права кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що забезпечує реалізацію конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною.

Система судів адміністративного судочинства є унікальною гарантією реалізації захисту суб'єктивних публічних прав та інтересів фізичних осіб та юридичних осіб приватного та публічного права у їх взаємовідносинах та взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування, а також з іншими публічно-владними інституціями.

Саме тому забезпечення ефективності функціонування системи адміністративних судів в Україні є одним із першорядних завдань адміністративної реформи публічного адміністрування, що визначають критерії успішності реалізації євроінтеграційних процесів, активізованих у 2014 році у зв'язку з підписанням Угоди про асоційоване членство України у Європейському Союзі.

На сьогоднішньому етапі реформування судової системи загалом та адміністративної юстиції зокрема доцільно підкреслити, що сучасна модель побудови судоустрою характеризується низкою позитивних ознак у контексті її ефективного функціонування щодо досягнення мети адміністративного судочинства – оптимального захисту прав, свобод та інтересів особи у юридично нерівних відносинах із суб'єктами владних повноважень.

Так, під час судової реформи, що триває, в Україні запроваджують докорінні зміни в розумінні системи судоустрою, визначенні складників правосуб'єктності суддів та порядку розгляду і вирішення публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства. Зміни відбулися у правовому регулюванні принципів судоустрою держави, встановленні складників системи адміністративних судів та їх повноважень, порядку звернення до суду і процедур судового розгляду адміністративних справ, механізмі добору суддів, підставах і порядку застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності, системі забезпечення діяльності судів і засад суддівського самоврядування.

В умовах активного реформування судової системи України питання правового статусу адміністративного суду набуло особливого значення, адже дозволяє не лише окреслити його роль у суспільних відносинах зі здійснення правосуддя, а й виявити слабкі та сильні сторони у нормативному врегулюванні його правового статусу та діяльності, що дозволяє покращити ефективність механізму захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері вирішення публічно-правових спорів.

Крім того, наявний судовий механізм захисту, що здійснюється в межах адміністративного судочинства, дозволяє усувати та попереджати зловживання з боку публічної влади, зокрема й державної, забезпечити право кожного на відновлення порушених прав із боку владних структур та державних органів. Підкреслимо, що ефективність механізму захисту прав людини, зокрема й судового захисту, є гарантією досягнення певної соціальної справедливості, виявом подолання негативних соціальних наслідків порушень прав і свобод людини та громадянина, кінцевою метою якого є власне забезпечення реальності таких прав.

Досвід багатьох європейських країн свідчить про те, що адміністративні суди є доступним і ефективним інструментом захисту прав, свобод та інтересів людини від порушень із боку органів державної влади та місцевого самоврядування, незважаючи на те, як вирішується питання про місце адміністративної юстиції в судовій системі. Вирішується це питання по-різному, а варіант належності адміністративної юстиції до єдиної системи судів, у якій найвищий судовий орган – Верховний суд, у низці країн дійсно є.

Звісно, не у всіх країнах світу захист прав, свобод та інтересів особи здійснюється судовими органами адміністративної юстиції. Наразі є декілька варіантів класифікації моделей адміністративної юстиції, що виникли та функціонують у світі. Залежно від різних критеріїв традиційно виділяють континентальну й англо-американську моделі, оскільки інші є похідними від них. Класичними представниками вищенаведених моделей адміністративної юстиції є Франція, Німеччина, Великобританія й Сполучені Штати Америки.

Так, адміністративна юстиція Франції є континентальною моделлю адміністративної юстиції в світі; це самостійна гілка влади правосуддя, мета якої – регулювати конфлікти між громадянами й органами державного управління або між самими органами і відомствами, а також ухвалювати рішення, що базуються на нормах адміністративного права [8, с. 196].

Особливістю цієї моделі є функціонування всередині виконавчої влади. Незалежність адміністративних судів тут досягається їх відокремленням від органів, які беруть безпосередню участь у державному управлінні.

Утім у Франції функціонують спеціалізовані судові установи адміністративної юстиції, які іноді здійснюють управлінську діяльність у формі правосуддя та піднаглядні в касаційному порядку Державній раді. До спеціалізованих адміністративних судів належать: Рахункова палата; дисциплінарні суди (як усередині адміністративної системи, так і за її межами); суди з питань соціального забезпечення, що займаються пенсіями й іншими виплатами. Вони створюються для більш кваліфікованого вирішення питань, пов'язаних із вузькою спеціалізацією службовців адміністрації, а також із метою залучення представників громадськості до участі в їх діяльності [9, с. 7].

Німецька модель, на відміну від французької, позбавлена впливу з боку органів виконавчої влади [10, с. 24]. При цьому однією з основоположних особливостей адміністративної юстиції Німеччини є наявність механізму обов'язкового позасудового вирішення публічно-правового спору. Таким чином, перш ніж подати скаргу до адміністративного суду, особа повинна використувати можливість захисту свого права в порядку адміністративної ієрархії [10, с. 11].

Англо-американська модель адміністративної юстиції базується на рівності всіх посадових осіб перед судом і неприпустимості виведення чиновників із-під юрисдикції тих

самих судів, із якими мають справу й усі інші громадяни. Адміністративні спори між громадянами й органами публічного управління розглядають звичайні суди загальної юрисдикції. Водночас існують й органи, які виконують судові функції, хоч і мають вторинне (похідне) значення [11, с. 258].

Як слідує з назви вищенаведеної моделі адміністративної юстиції, її класичними представниками є Англія та США [9, с. 17–18]. Модель адміністративної юстиції США набагато складніша за англійську, хоч і схожа на неї, зважаючи на ще більшу кількість органів, які наділені повноваженнями у сфері вирішення публічно-правових спорів [11, с. 259].

На сучасному етапі розвитку нашої держави незалежність судової влади лише обростає реальними механізмами забезпечення. Безумовно, проблема охорони прав і свобод громадян від незаконних дій і рішень із боку суб'єктів владних повноважень завжди буде актуальною. Відносини, в яких одна сторона володіє владними повноваженнями, а інша – фізична або юридична особа, в основі мають певні суперечності, причиною яких є «перевага» на користь більш «сильної» сторони, яка має владні повноваження. Задля забезпечення рівності сторін у цьому разі потрібен особливий механізм захисту інтересів «слабшої» сторони правовідносин.

Одним із таких механізмів є адміністративне судочинство. Тому адміністративну юстицію варто розглядати як надзвичайно важливий процесуально-правовий інструмент у сфері повноцінного захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян.

За структурою модель адміністративної юстиції в Україні має відповідати німецькій моделі, за якою адміністративні суди становлять єдину (під'єднану до інших) судову систему, з касаційним судом, який не входить до складу Верховного Суду.

Доцільно нагадати, що свого часу виокремлення адміністративних судів із системи судів загальної юрисдикції мало істотне підґрунтя та спрямовувалося на вдосконалення вітчизняної системи судоустрою. Україна задекларувала своє прагнення до європейської інтеграції та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських норм і стандартів. На цьому наголошувала Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Висновку щодо запропонованих Конституційною комісією змін до Конституції України у сфері правосуддя від 26.10.2015 р.

№ CDL–AD(2015)27, коли підтримала свою попередню позицію, яка передбачає існування системи спеціалізованих адміністративних судів, указавши на доцільність автономії системи адміністративних судів.

Загалом, незалежність судової влади та її рівноправність з іншими гілками державної влади є ознакою правової держави, в якій кожний громадянин має право на захист своїх прав і свобод незалежним судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Штайнкюлер М. Захист прав людини та адміністративне судочинство. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю процесуальної діяльності адміністративних судів України (м. Київ, 1–2 жовтня 2015 року) / за заг. ред. О.М. Нечитайла. Київ : Ваіте, 2015.
2. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 208 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 1: А – Г. 672 с.
4. Стефанюк В.С. Адміністративна юстиція як провідна форма судового захисту прав громадян. *Виконавча влада і адміністративне право* / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Вид. дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
5. Брэбан Г. Французское административное право / пер. с фр. С.В. Боботова. Москва : Прогресс, 1988. 488 с.
6. Кіреєв Д.В. Адміністративна юстиція: сучасні підходи до визначення. *Форум права*. 2012. № 33. С. 287–291. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012_3/12kdvpdv.pdf.
7. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. *Настільна книга судді* : за заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
8. Ільков В.В. Розвиток системи адміністративного судочинства в Україні з урахуванням джерел права зарубіжних країн під час здійснення Конституційної реформи в Україні. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 194–198.
9. Салищева Н.Г., Хаманева Н.Ю. Адміністративна юстиція и административное судопроизводство в Российской Федерации / Акад. правовой ун-т при Ин-те государства и права РАН. Москва, 2001. 67 с.
10. Муза О. Концептуальні аспекти української моделі інституту адміністративної юстиції в контексті зарубіжного досвіду. *Юридична Україна*. 2008. № 8. С. 23–28.
11. Адміністративне судочинство : підручник. Вид. 2, перероб. і допов. / За заг. ред. Т.О. Коломєць. Київ : Істина, 2011. 304 с.

Смокович М.І. АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ДОСТУПНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано адміністративну юстицію як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. Вказано, що в умовах активного реформування судової системи України питання правового статусу адміністративного суду набуло особливого значення, адже дозволяє не лише окреслити його роль у суспільних відносинах зі здійснення правосуддя, а й виявити слабкі та сильні сторони у нормативному врегулюванні його правового статусу та діяльності, що дозволяє покращити ефективність механізму захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері вирішення публічно-правових спорів.

Підкреслено, що Конституцією України задекларовано ідею про те, що людина є найвищою соціальною цінністю суспільства, а діяльність держави спрямовується на реалізацію та захист її законних прав, свобод та інтересів. Так, ст. 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Європейський правовий простір, до якого прагне наша держава, зобов'язує не лише до встановлення світових стандартів демократичного розвитку суспільства, проголошення прав і свобод людини, а й до створення системи їх надійної реалізації, охорони та захисту. Безумовно, за останні роки зміни суспільної свідомості значно вплинули на вимоги громадян до діяльності держави (згідно з Конституцією України), до утвердження і забезпечення їх прав і свобод (ч. 2 ст. 3).

Крім того, наявний судовий механізм захисту, що здійснюється в межах адміністративного судочинства, дозволяє усувати та попереджати зловживання з боку публічної влади, зокрема й державної, забезпечити право кожного на відновлення порушених прав із боку владних структур та державних органів. Підкреслено, що ефективність механізму захисту прав людини, зокрема й судового захисту, є гарантією досягнення певної соціальної справедливості, виявом подолання негативних соціальних наслідків порушень прав і свобод людини та громадянина, кінцевою метою якого є забезпечення реальності таких прав.

Досвід багатьох європейських країн свідчить про те, що адміністративні суди є доступним і ефективним інструментом захисту прав, свобод та інтересів людини від порушень із боку органів державної влади та місцевого самоврядування, незважаючи на те, як вирішується питання про місце адміністративної юстиції в судовій системі. Вирішується це питання по-різному, а варіант належності адміністративної юстиції до єдиної системи судів, у якій найвищий судовий орган – Верховний суд, у низці країн дійсно є.

Констатовано, що, звісно, не у всіх країнах світу захист прав, свобод та інтересів особи здійснюється судовими органами адміністративної юстиції. Наразі є декілька варіантів класифікації моделей

адміністративної юстиції, що виникли та функціонують у світі. Залежно від різних критеріїв традиційно виділяють континентальну й англо-американську моделі, оскільки інші є похідними від них. Класичними представниками вищенаведених моделей адміністративної юстиції є Франція, Німеччина, Великобританія й Сполучені Штати Америки.

Ключові слова: адміністративна юстиція, права людини, соціальна цінність, правосуддя.

Smokovych M.I. ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN ACCESSIBLE AND EFFECTIVE TOOL FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

The article analyzes administrative justice as an accessible and effective tool for human rights protection in Ukraine. It is pointed out that in the conditions of active reform of the judicial system of Ukraine the issue of the legal status of the administrative court has become especially important, as it allows not only to outline its role in public relations of justice, but also to identify weaknesses and strengths in its legal status and activities. In turn, allows to improve the effectiveness of the mechanism of protection of the rights and legally protected interests of individuals and legal entities in the field of public law disputes.

It is emphasized that the Constitution of Ukraine declares the idea that man is the highest social value of society, and the activities of the state are aimed at the realization and protection of its legitimate rights, freedoms and interests. In particular, Article 3 of the Constitution of Ukraine stipulates that a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state.

The European legal space, to which our state aspires, obliges not only to establish world standards of democratic development of society, to proclaim human rights and freedoms, but also to create a system of their reliable implementation, protection and defense. Of course, in recent years, changes in public consciousness have significantly affected the demands of citizens to the activities of the state and, above all, in accordance with the Constitution of Ukraine, to establish and ensure their rights and freedoms (Part 2 of Article 3).

In addition, the existing judicial protection mechanism, which is carried out within the framework of administrative proceedings, allows to eliminate and prevent abuse by public authorities, in particular the state, to ensure the right of everyone to restore violated rights by government agencies and public authorities. It is emphasized that the effectiveness of the mechanism of human rights protection, including judicial protection, is a guarantee of achieving certain social justice, the manifestation of which is overcoming the negative social consequences of violations of human and civil rights and freedoms, the ultimate goal of which is to ensure the reality of such rights.

The experience of many European countries shows that administrative courts are an accessible and effective tool to protect human rights, freedoms and interests from violations by public authorities and local governments, regardless of how the issue of administrative justice in the judiciary is resolved. And this issue is resolved in different ways, and the option of administrative justice to belong to a single system of courts, in which the highest judicial body – the Supreme Court, in some countries does exist.

It is stated that, of course, not in all countries of the world the protection of the rights, freedoms and interests of the individual is carried out by the judicial bodies of administrative justice. Currently, there are several options for classifying the models of administrative justice that have emerged and function in the world. Depending on the different criteria, the continental and Anglo-American models are traditionally distinguished, as others are derived from them. The classic representatives of the above models of administrative justice are France, Germany, Great Britain and the United States of America.

Key words: administrative justice, human rights, social value, justice.

Чернадчук Т.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

УДК 342.951

DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.9

ДО ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Європейські прагнення і європейський вибір України покладає на неї зобов'язання розбудувати демократичну й економічно розвинуту сталу державу. Так, у країні впроваджуються політичні, соціально-економічні, правові та інституційні реформи, значне місце серед яких посідає розбудова інформаційного суспільства. Проведення реформи інформатизації надає широкі можливості для сучасної України в напрямі створення цифрової держави, зокрема й формування та реалізації державної політики у сфері цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування, розвитку інформаційного суспільства. Існування інформаційного суспільства тісно пов'язане з розвитком інформаційних технологій та використанням інтернет-мережі у всіх сферах життєдіяльності. За даними Організації Об'єднаних Націй, крадіжка інформації під час проведення фінансових операцій через інтернет-мережу є найпоширенішим злочином із використанням інформаційних технологій.

До того ж в умовах поширення організованої злочинності, що має транскордонний характер, виникає гостра потреба в належному забезпеченні інформаційної безпеки України – базового складника національної безпеки. Належний стан інформаційної безпеки вимагає вжиття дієвих заходів, що направлені на боротьбу з наявними та латентними загрозами, однією з яких є кіберзлочинність. Сьогодні в Україні, за інформацією Департаменту кіберполіції, кількість кіберзлочинів, які вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій та ІТ щороку зростає. Найбільш поширеним є розповсюдження комп'ютерних вірусів, крадіжки грошей із банківських рахунків, викрадення інформації, онлайн-торгівля наркотиками та зброєю, формування у дітей суїцидальної поведінки (смертельна гра «Синій кит» 2017 р.; «Зникнути на 24 години» – гра, під час якої зникали діти в різних країнах світу; нова гра 2020 р. «Виклик

стрибка», наслідком якої може стати струс мозку або й смерть). Варто також згадати про наслідки дії вірусу «Petya» («NotPetya»), у результаті чого була дестабілізована робота інформаційних систем Секретаріату Кабінету міністрів України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної фіскальної служби України, Національного банку України, підприємств «Укртелеком», «Епіцентр», «Київенерго», «WOG», «Нова пошта», «Ощадбанк», Чорнобильської атомної електростанції та багатьох інших [1], що, очевидно, призвело до мільярдних збитків і завдало шкоди національній економіці.

Відповідно, сьогодні існує проблема одночасного забезпечення інформаційної безпеки України та боротьби з кіберзлочинністю, яка загрожує інформаційній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом окремі аспекти проблеми кіберзлочинності як загрози інформаційній безпеці перебувають у сфері інтересів науковців і практиків. Вони знайшли своє відображення у працях таких учених, як М.В. Гуцалюк, М.О. Кравцова, В.В. Марков, Є.Д. Скулиш, О.В. Таволжанський та ін. Незважаючи на це, все ще існує потреба в її подальшому дослідженні, що, на наш погляд, дозволить надати цілісне уявлення щодо окресленої проблематики.

Мета статті – на підставі аналізу наукових праць, міжнародно-правових актів, національного законодавства розкрити сутність кіберзлочинності, яка становить загрозу інформаційній безпеці України, з подальшим визначенням оптимальних шляхів боротьби з цим негативним явищем.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку людського суспільства важливим стратегічним ресурсом, що потребує охорони, є інформація, яка містить надзвичайно широкий спектр зведень (від простих даних про громадян країни до стратегічних державних програм). Тому ці дані все частіше стають предметом зло-

чинних зазіхань. Комплексне і широкомасштабне використання інформаційних технологій на основі персональних комп'ютерів, інформаційно-обчислювальних мереж і комп'ютеризованих комунікаційних систем забезпечило людству вихід на новий етап свого розвитку – етап інформаційного суспільства. Наслідком цього є поява нового виду злочинності – комп'ютерної, або кіберзлочинності [2, с. 108].

За оперативною інформацією Держспецзв'язку щодо захисту державних інформаційних ресурсів, тільки за період із 30 грудня 2020 року до 05 січня 2021 року Система захищеного доступу державних органів до інтернет-мережі заблокувала 76 328 атак різних видів. Система кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інфраструктури за той же період на об'єктах моніторингу зафіксувала 5 055 047 підозрілих подій, більшість із яких стосуються спроб викрадення інформації (38%), мережевого сканування (27%), спроб отримання прав користувача (13%) та адміністратора (12%) [3]. Тому в умовах сьогодення боротьба з кіберзлочинністю – одна з найактуальніших проблем в усьому світі, де поряд із невинним розвитком і вдосконаленням інформаційно-комунікативних технологій створюються нові схеми та методи заволодіння чужими коштами та здійснюється доступ до певних персональних даних, що спричиняє виникнення чергових загроз інформаційній безпеці кожної країни.

Кіберзлочинність як загрозу інформаційній безпеці розглядають чимало вчених. Так, Ю.І. Хлапонін, С.В. Кондакова та інші під час дослідження тенденцій кіберзлочинності зазначають, що остання є загрозою інформаційній безпеці країни, де використання сучасних інформаційних технологій (і в державних структурах, і в суспільстві в цілому) включає вирішення проблем інформаційної безпеки до групи основних [4, с. 6]. Я.Я. Пушак й О.М. Марченко також розглядають кіберзлочинність як загрозу інформаційній безпеці, адже науково-технічний прогрес у сфері інформаційних технологій призводить до зростання небезпеки втрати та викрадення інформації через технічні засоби її обробки [5, с. 173].

Потреба в забезпеченні інформаційної безпеки зумовлюється такими факторами, як необхідність підтримки національної безпеки, створення надійного інформаційного простору, а також потреба в протидії будь-яким інформаційним загрозам, що можуть завдати шкоду як інтересам окремого суб'єкта, так і держави загалом.

Із зазначеного зрозуміло, що кіберзлочинність є однією із загроз інформаційній безпеці країни, яка є складником національної безпеки.

Про те, що кіберзлочинність є загрозою інформаційній безпеці, свідчить також низка міжнародних і національних актів законодавства, де серед міжнародних актів важливе місце посідає Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція). Її ухвалення обґрунтовувалося тим, що під час злочинної діяльності зловмисники все частіше вдаються до використання електронних систем обробки даних та впливають на їх роботу, тому потребує вирішення питання про злочини, вчинені проти і за допомогою електронних мереж. Указана Конвенція залишається найвпливовішою міжнародною угодою, що регулює питання порушення закону через інтернет-мережу або інші інформаційні мережі. Вона вимагає від сторін модернізації і гармонізації свого кримінального законодавства проти дій хакерів та інших порушень безпеки, включаючи порушення авторських прав, шахрайство за допомогою комп'ютера, дитячу порнографію та іншу протиправну кібердіяльність [6, с. 160–161]. Ця Конвенція була ратифікована Україною ще у 2005 році, що означає, що вже тоді держава розуміла потенційні загрози, які можуть виникати у результаті вчинення кіберзлочинів.

Правову основу вітчизняного законодавства у сфері кібернетичної безпеки становлять: Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про національну безпеку України», укази Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України», «Про Національний координаційний центр кібербезпеки», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року, «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Така кількість актів українського законодавства підтверджує важливість і необхідність боротьби з кіберзлочинністю.

Розглядаючи кіберзлочинність як загрозу інформаційній безпеці країни, зауважимо, що термін «кіберзлочинність» визначено та закріплено Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», згідно з яким кіберзлочинність – це сукупність кіберзлочинів. Водночас кіберзлочин (комп'ю-

терний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [7].

На доктринальному ж рівні у широкому значенні під кіберзлочинністю розуміють усі види злочинів, у яких використовуються сучасні телекомунікаційні мережі, в яких комп'ютери або комп'ютерні мережі використовуються для злочинної діяльності [8]. М.О. Кравцова та О.М. Литвинов визначають кіберзлочинність як соціально-правовий феномен, що виявляється в забороненій законом про кримінальну відповідальність предметній діяльності (кримінальній активності) частини населення з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку [9, с. 19].

Щодо видів кіберзлочинів, то їх умовно поділяють на 4 види (відповідно до Конвенції про кіберзлочинність):

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем;

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами;

3) правопорушення, пов'язані зі змістом (контентом), що полягає у здійсненні умисних незаконних дій щодо вироблення, пропонування або надання доступу, розповсюдження дитячої порнографії, а також володіння такими файлами у своїй системі;

4) умисні дії, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав, відповідно до вимог Бернської Конвенції про захист літературних і художніх творів, Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та Угоди Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, а також національного законодавства України [10].

Кіберзлочини, на противагу традиційним, мають низку характерних особливостей, серед яких виділяють такі:

1) місце вчинення кіберзлочину може перебувати в різних юрисдикціях: правопорушник активізує кібератаку, наприклад, з інтернет-кафе однієї країни, бот-мережа перебуває в другій, а атакована інформаційна система – у третій;

2) переважна кількість доказів кіберзлочинів існують в електронній формі (так звані «електронні» («цифрові») докази). Вони можуть швидко знищуватися чи модифікуватися;

3) внаслідок специфічної природи кіберпростору постраждалий не завжди обізнаний про вчинення кіберзлочину [11, с. 119];

4) злочини у сфері інформаційного права щодо використання комп'ютерних технологій та телекомунікацій належать до таких, склад яких (а іноді і сам факт скоєння) довести надзвичайно важко, тоді як подібні діяння можуть завдати значної шкоди як корпоративним, так і особистим майновим і немайновим інтересам [12, с. 90].

Водночас поширенню кіберзлочинності сприяють такі чинники: процеси глобалізації світової економіки; гіперпопит на різні види інформаційних послуг у розвинутих країнах світу; розвиток сучасних інформаційних технологій, особливо інтернет-ресурсів, що забезпечують майже неконтрольований процес формування спокус [13, с. 161]. Поширенню саме організованості кіберзлочинності в сучасних умовах сприяють два взаємопов'язані складники: по-перше, організована злочинність намагається використовувати кіберпростір у своїх цілях, по-друге, складний характер кіберзлочинів змушує осіб, які спеціалізуються на вчиненні злочинів у мережевому інформаційному просторі, координувати свої дії, об'єднуватися і створювати організовані кримінальні співтовариства [11, с. 120].

Ураховуючи вищезазначене, для України особливо актуальним є питання боротьби з кіберзлочинністю, відповідальність за яку передбачено в окремому розділі Кримінального кодексу України, що присвячений злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку (ст. 361 – 363-1). Також до групи кіберзлочинів належать ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав), ст. 190 (шахрайство) та ст. 301 (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів) [14].

Сьогодні окремими науковцями висловлюється думка щодо потреби в посиленні боротьби з кіберзлочинністю. Так, М.В. Гуцалюк пропонує посилити санкції за вчинення злочинів, передбачені статтями 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 Кримінального кодексу України, що дасть змогу перевести їх у розряд тяжких злочинів, посилить кримінальну відповідальність за їх вчинення, а також розширить перелік негласних слідчих (розшукових) заходів, що можуть бути проведені для їх припинення або документування [11, с. 127]. Ця пропозиція є цілком

слушною, зважаючи на наслідки, до яких може призводити кіберзлочинність.

Обґрунтовуючи доцільність посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини, звернемося до думки Є.Д. Скулиша, який причини посилення відповідальності вбачає в особливих рисах, що притаманні подібним злочинам, які й зумовлюють потребу в застосуванні до винних осіб більш суворих заходів впливу:

1) негативні наслідки кіберзлочинів найчастіше виявляються не одразу, а лише з часом (у процесі реалізації суспільних відносин);

2) особи, які скоюють кіберзлочини, характеризуються неординарними розумовими здібностями, які в поєднанні з девіантною поведінкою можуть призводити до появи нових негативних суспільних явищ, що несе в собі суттєві ризики для користувачів інформації;

3) об'єктом кіберзлочинів часто є специфічна інформація, яка стосується сфери національної інформаційної безпеки. Це може зумовлювати негативні наслідки кіберзлочинів уже не на корпоративному чи приватному, а на публічному державному рівні. Протиправне заволодіння такою інформацією та її подальше поширення призводить і до більш масштабних негативних наслідків – загрози національній безпеці держави [12, с. 95–96].

Водночас в Україні на законодавчому рівні вже були спроби посилити кримінальну відповідальність за кіберзлочини, що передбачалося законопроектами, один із яких було зареєстровано ще у 2015 році, а інший – у 2018 році. Так, останнім законопроектом за № 8304 [15] пропонувалося розмежувати підслідність кіберзлочинів і посилити відповідальність. Наприклад, несанкціоноване втручання в роботу об'єктів критичної інформаційної інфраструктури має становити 6–8 років, а не 2–5 років, а збут і розповсюдження шкідливих програм має каратися штрафом 3–5 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян замість 0,5–1 тисячі. Таке покарання є досить справедливим й співмірним із вчиненими діяннями та наслідками, до яких призвели такі діяння. Однак цей законопроект так і не був ухвалений, зважаючи на виявлені в ньому недоліки та висловлені зауваження.

Як засвідчує досвід інших держав, посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини є світовою тенденцією, що знайшла своє виправдання, адже досі жодна держава не переглянула питання щодо пом'якшення відповідальності за вказані злочини.

Наприклад, однією з перших країн, що вжила заходів щодо встановлення кримінальної відповідальності, стала Америка, санкції за шахрайство з використанням комп'ютерів, несанкціонований доступ до інформації урядового відомства та інші злочини за § 1030(a) Титулу 18 Зводу законів США становлять до 10 років тюремного ув'язнення, а у разі рецидиву – до 20 років [16]. Також за останні 3 роки питання про посилення кримінальної відповідальності розглядали Росія й Узбекистан.

Ураховуючи те, що в умовах глобалізації інформаційного обміну, широкого використання ІТ проблема безпеки у кіберпросторі стає однією з ключових, із метою гарантування високого рівня кібербезпеки у всіх сферах життєдіяльності суспільства спеціальні органи держави укладають між собою угоди. Так, наприклад, Національний координаційний центр кібербезпеки Ради національної безпеки і оборони України та Антимонопольний комітет України уклали Меморандум про взаємодію та співробітництво у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, «Укренерго» підписало меморандум із РНБО України в згаданій сфері та ін. На міжнародному рівні (відповідно до укладених двосторонніх і багатосторонніх договорів з іноземними державами, міжнародними організаціями) Україна здійснює співробітництво у сфері кібербезпеки. Прикладом може слугувати підписаний 12 вересня 2019 року Меморандум про взаємодію та співробітництво у сфері кібербезпеки та кіберзахисту між Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES)/IFES Україна та Державним центром кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Як зазначалося вище, найбільше від кіберзлочинності потерпає фінансовий сектор економіки держави, особливо банківська сфера. З метою протидії актуальним загрозам від кіберзлочинів на вимогу Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» в структурі Національного банку України був створений Центр кіберзахисту НБУ. У серпні 2019 року між ним і Державним центром кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації був підписаний Меморандум про взаємодію та співробітництво у сфері кібербезпеки та кіберзахисту, направлений на попередження, виявлення, своєчасне та ефективне реагування, протидію кіберзагрозам.

При цьому зазначимо: незважаючи на значні кроки у сфері протидії кіберзлочинності, загро-

за інформаційній безпеці держави і, відповідно, національній безпеці України залишається актуальною.

Висновки. Підсумовуючи наведені міркування, слід констатувати, що сьогодні кіберзлочинність є суттєвою загрозою інформаційній безпеці України. Кіберзагроза ж зумовлена розвитком і поширенням інформаційно-комунікаційних технологій і організованої злочинності. Особливостями кіберзлочинів є їх латентність, необмеженість у часі та просторі, можливість використання механізму шифрування даних, автоматизований режим, зважаючи на що, актуальним питанням є боротьба з кіберзлочинністю. Нагальним залишається посилення кримінальної відповідальності. Втім, на нашу думку, для комплексної боротьби з кіберзлочинністю нарівні зі змінами до кримінального законодавства потрібно: гармонізувати вітчизняне кримінальне законодавство про кіберзлочинність із міжнародним, що позитивно вплине на стан протидії та боротьби з кіберзлочинністю; якнайшвидше імплементувати положення Конвенції про кіберзлочинність у частині призначення органу, який би цілодобово приймав заяви та повідомлення про кіберзлочини та надавав негайну допомогу для розслідування або переслідування щодо цих кримінальних правопорушень; налагодити взаємодію вітчизняних правоохоронних органів із правоохоронними органами інших країн, що є особливо актуальним, зважаючи на транскордонний характер кіберзлочинів і поширення організованої кіберзлочинності; вдосконалити обмін інформацією правоохоронних органів між собою й із суб'єктами банківської системи, адже більшість кіберзлочинів учиняються саме в банківській сфері.

Таким чином, ураховуючи негативні наслідки від кіберзлочинності та світові тенденції, важливим сьогодні залишається подальше вдосконалення основних напрямів боротьби з нею. На наш погляд, це значно підвищить ефективність і результативність боротьби з указаними злочинами, а також сприятиме захищеності інформаційної безпеки, особливо в умовах розвитку інформаційного суспільства і цифрової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В Україні десятки компаній та установ атакував комп'ютерний вірус. URL: <https://hromadske.ua/posts/ukrposhtu-ukrenerho-ta-banku-atakuvav-podibnyi-dovannacry-virus>.

2. Марков В.В. До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 107–113.

3. Захист державних інформаційних ресурсів України 30.12.2020 – 05.01.2021. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/operativna-informaciya-derzhspeczv-yazkushodo-zakhistu-derzhavnikh-informaciinikh-resursiv-zaperiod-z-30-grudnya-2020-po-05-sichnya-2021-roku>

4. Хлапонін Ю.І., Кондакова С.В., Шабала Є.Є., Юрчук Л.П., Демячук П.С. Аналіз стану кібербезпеки в провідних країнах світу. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2019. Вип. 4. Т. 4. С. 6–13.

5. Пушак Я.Я., Марченко О.М. Проблемні аспекти запобігання та протидії кіберзлочинності в Україні. *Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 квітня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 173–176.

6. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. Київ: К.І.С., 2015. 216 с.

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 12.01.2021).

8. Rush H., Smith C., Kraemer-Mbula, E., Tang, P. Crime online: cybercrime and illegal innovation. London, UK: NESTA, 2009. URL: https://cris.brighton.ac.uk/ws/portalfiles/portal/206133/Crime_Online.pdf.

9. Кравцова М.О., Литвинов О.М. Запобігання кіберзлочинності в Україні. Харків: Панов, 2016. 210 с.

10. Нікулеско Д. Кібербезпека: вразливі моменти. *Юридична газета online*. 2019. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbezpeka-vrazlivivmomenti.html>

11. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 118–128.

12. Скулиш Є.Д. Посилення відповідальності в контексті підвищення ефективності боротьби із кіберзлочинністю. *Правова інформатика*. 2013. № 4 (40). С. 90–97.

13. Таволжанський О.В. Особливості забезпечення кібербезпеки у сучасному світі: огляд суб'єктів запобігання кіберзлочинності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2018. № 6 (18). С. 154–163.

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2506> (дата звернення 12.01.2021).

15. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо розмежування підслідності злочинів, вчинених у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, державних інформаційних ресурсів і об'єктів критичної інформаційної інфраструктури від 19 квітня 2018 р. № 8304. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63907

16. Evdokimov K. N. Comparative legal analysis of the legislation of Russia and foreign countries, regulating the criminal liability for committing computer crimes. *Science and Society*. 2016. № 3. V. 1. Pp. 104–121.

Чернадчук Т.О. ДО ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Статтю присвячено розкриттю сутності кіберзлочинності, яка становить загрозу інформаційній безпеці України, з подальшим визначенням оптимальних шляхів боротьби з цим негативним явищем. Актуальність описаної в статті проблеми зумовлена особливостями кіберзлочинів і поширенням транскордонної організованої злочинності. У статті обґрунтована потреба у забезпеченні інформаційної безпеки, що зумовлено відповідними факторами. Узагальнено міжнародні та національні акти, що становлять правову основу боротьби з кіберзлочинами. Розкрито поняття «кіберзлочинність» на законодавчому та доктринальному рівнях, види кіберзлочинів, їх характерні особливості на противагу традиційним злочинам, а також чинники поширення кіберзлочинності та організованої кіберзлочинності. Зроблено акцент на потребі в посиленні боротьби з кіберзлочинністю шляхом посилення кримінальної відповідальності та обґрунтовано доцільність посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини. Проаналізовано спроби українського законодавця посилити кримінальну відповідальність за вказані злочини. Зауважено, що посилення кримінальної відповідальності за кіберзлочини є світовою тенденцією, про що свідчить досвід окремих країн.

Звернено увагу на те, що найбільше від кіберзлочинності потерпає фінансовий сектор економіки держави, особливо банківська сфера. Саме крадіжка інформації під час проведення фінансових операцій через інтернет-мережу є найпоширенішим злочином з використанням інформаційних технологій. Незважаючи на низку заходів, вжитих в Україні з метою протидії актуальним загрозам від кіберзлочинів у згаданій сфері, як-от створення в структурі Національного банку України Центру кіберзахисту НБУ, питання протидії кіберзлочинності залишається актуальним. Зазначено, що, окрім посилення кримінальної відповідальності, для комплексної боротьби з кіберзлочинністю потрібно вжити й інших заходів, зокрема й гармонізувати вітчизняне кримінальне законодавство про кіберзлочинність із міжнародним, імплементувати окремі положення Конвенції про кіберзлочинність, налагодити взаємодію вітчизняних правоохоронних органів із правоохоронними органами інших країн, удосконалити обмін інформацією правоохоронних органів між собою та суб'єктами банківської системи.

Ключові слова: інформаційна безпека, кіберзлочини, кіберзлочинність, кримінальна відповідальність, організована злочинність, цифрова держава.

Chernadchuk T.O. AS FOR THE QUESTION OF FIGHTING WITH CYBERCRIME IN THE SPHERE OF COUNTERACTION OF THE STATE INFORMATIVE SECURITY THREAT IN THE DIGITAL TRANSFORMATION CONDITIONS.

The article deals with the disclosure of the essence of cybercrime, which poses a threat to the information security of Ukraine, with further determination of the optimal ways of combating this negative phenomenon. The urgency of the problem described in the article is caused by the peculiarities of cybercrime and the spread of cross-border organized crime. The article substantiates the need for information security, which is due to the relevant factors. Generalized are the international and national acts that make up the legal basis for combating cybercrime. The concept of “cybercrime” at the legislative and doctrinal levels, types of cybercrime, their characteristic features as opposed to traditional crimes, as well as the factors of spread of cybercrime and organized cybercrime are revealed. Emphasis is placed on the need to strengthen the fight against cybercrime by enhancing criminal responsibility and substantiate the feasibility of enhancing criminal liability for cybercrime. Attempts by the Ukrainian legislator to strengthen criminal liability for these crimes are analyzed. It is noted that increasing criminal liability for cybercrime is a worldwide trend, as evidenced by the experience of individual countries. Attention is drawn to the fact that the financial sector of the state’s economy and especially the banking sector suffer the most from cybercrime. Theft of information during financial transactions via the Internet is the most common crime in the world using information technology. Despite a number of measures taken in Ukraine to counter the current threats of cybercrime in this area, such as the establishment of the National Bank of Ukraine Center for Cyber Defense of the NBU, the issue of combating cybercrime remains relevant. It is noted that in addition to strengthening criminal responsibility, for the integrated fight against cybercrime it is necessary to take other measures, in particular to harmonize domestic criminal legislation on cybercrime with international law, to implement certain provisions of the Convention on cybercrime, to establish interaction of national authorities with domestic law enforcement agencies among themselves and with the subjects of the banking system.

Key words: information security, computer crime, cybercrime, criminal responsibility, organized crime, digital state.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бугера С.І.,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу з вивчення проблем захисту національних інтересів
в економічній сфері та протидії корупції**Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України*

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.10>ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сучасний підхід світового співтовариства до запобігання та протидії злочинності базується на налагодженні партнерських зв'язків державних органів із громадськими та неурядовими організаціями, науковими колами, окремими громадянами. При цьому теорія і практика запобігання злочинності показує, що в системі суб'єктів протидії злочинності особливе місце відводиться саме громадськості. Це пов'язано з тим, що окремі громадяни та їх об'єднання провадять свою діяльність щодо перешкоджання злочинності некаральними засобами, які потребують набагато менше витрат із боку держави та суспільства [1, с. 4, 55].

Взаємодія поліції з громадськістю – це орієнтований на суспільство підхід, згідно з яким ефективна охорона порядку залежить від допомоги і підтримки населення, життя і спокій якого охороняється. Основними орієнтирами в процесі взаємодії підрозділів Національної поліції з громадськістю є такі: повага і захист прав людини; прозорість і відкритість діяльності та відносин у межах організацій та поза ними; очевидне прагнення завжди надавати найефективніші послуги з охорони правопорядку; надання повноважень усім працівникам на ухвалення відповідних рішень, адже особа, яка є максимально наближеною до місця виникнення проблеми (працівник поліції, котрий взаємодіє з населенням), може більше знати про проблему, а надання ширших повноважень на одержання інформації, врегулювання проблеми та прийняття рішення збільшує шанси усунути наявні проблеми; бажання дізнатися та збагнути думки населення і вжити відповідних заходів, зважаючи на пріоритети охорони правопорядку [2, с. 44].

Дослідженню різних аспектів указаної проблеми приділяли увагу такі науковці, як О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головін, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, О.Г. Кальман, М.Г. Колодяжний, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, О.М. Литвинов, В.І. Шакур, О.Ю. Шостко та ін.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду взаємодії поліції та громадськості щодо запобігання злочинності, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення напрямів реалізації цієї взаємодії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що в усьому світі набуває поширення така форма взаємодії правоохоронців із населенням та місцевою владою, як “Community Policing” (поліцейська діяльність, орієнтована на громаду). Оскільки все яснішими стають суперечності між тим, що роблять правоохоронці, та тим, що вони (згідно із суспільною думкою) повинні робити. Завдяки побудові партнерських відносин громадськість не тільки може долучитися до забезпечення правопорядку, а й отримує дієвий механізм того, як указати правоохоронцям на актуальні проблеми місцевого населення. При цьому поліція може ефективно та якісно виконувати покладені на неї функції, дослухаючись до громади. “Community Policing” – це принцип роботи поліції, побудований на постійній комунікації, коли поліція та громада усвідомлює спільну відповідальність за безпеку. Окрім цього, поліція реагує на місцеві потреби й вимоги, які визначає сама громада. Проблеми на місцях вирішуються індивідуально, шляхи їх вирішення узгоджуються з населенням та органами влади. Співпраця поліції та громади першочергово зосереджується на попередженні та уникненні правопорушень.

Механізм “Community Policing” акцентує увагу в роботі поліції на тих аспектах, які важливі саме в повсякденному житті людей, і посилює почуття безпеки безпосередньо за місцем їх проживання. Саме це розбудовує взаємодовіру між населенням і поліцією, заохочує людей до участі в житті громади, робить діяльність поліції більш видимою, а громаду – соціально відповідальною [3].

Питання підвищення рівня комунікації поліції та громадськості щодо запобігання злочинності розглядалось на 13-му Конгресі ООН із запобігання злочинності й кримінального правосуддя (м. Доха, 12–19 квітня 2015 року). Так, у п. 10 Декларації Конгресу вказується на важливість підвищення рівня протидії злочинності шляхом посилення взаємодії поліції та громадськості, розвитку наявних практик щодо партнерства та підтримки ініціатив громад та окремих громадян у забезпеченні запобігання злочинності, а також активізації державно-приватного партнерства з цього питання [4]. Учасники конгресу також указали на важливість участі громадськості не тільки в розробленні стратегій щодо запобігання злочинності, а й у моніторингу ефективності їх виконання. Також активізація співпраці поліції та громадськості є важливою умовою для забезпечення безпекового середовища безпосередньо в місцях проживання громадян.

Зарубіжний досвід протидії злочинності вказує на той факт, що США входять до когорти країн, у яких стратегія громадського впливу на злочинність реалізується якнайповніше. Стабілізація стану злочинності, а також скорочення основних її кількісно-якісних показників останніми роками в цій державі дає підстави стверджувати про значну роль у цьому процесі, окрім іншого, саме громадськості [1, с. 55].

Необхідно зазначити, що в США реалізовано декілька програм участі громадськості у запобіганні злочинності. Найбільш ефективними з них є такі: «Зупини злочинця», «Сусідська варта» («Сусідське спостереження»). Для інформування громадськості щодо стану злочинності в США також широко використовується інтернет-картографування кримінологічної інформації.

При цьому програма «Зупини злочинця» (“Crime Stoppers”), крім США, діє в багатьох країнах: Канаді, Австралії, країнах Європи, Латинської Америки, Карибського басейну та ін. У США програма «Зупини злочинця»

діє з 1976 року. Її практична реалізація передбачає встановлення партнерських зв'язків між членами місцевої громади, засобами масової інформації та правоохоронними органами щодо розкриття злочинів та запобігання злочинності. Програмою також передбачається надання громадськістю інформації про вчинені злочини. При цьому встановлюється грошова винагорода для осіб, що надали вказану інформацію [5].

«Сусідська варта» (“Neighborhood watch”) – одна з найдавніших і найвідоміших програм запобігання злочинності в США. Наприкінці 60-х років минулого століття зростання злочинності в США загострило потребу в розробленні нових підходів щодо запобігання злочинності в житлових районах. Національна асоціація шерифів відреагувала на це, створивши в 1972 році Національну програму «Сусідська варта» для допомоги громадянам та правоохоронним органам. Після терактів 11 вересня 2001 року програма була розширена і стала передбачати також співпрацю громадян із поліцією в питаннях реагування на надзвичайні ситуації та запобігання терористичним загрозам [6]. Програма передбачає те, що згуртовані мешканці будинку чи території у співпраці з представниками поліції та іншими органами державної влади й місцевого самоврядування будуть сприяти підвищенню рівня ефективності запобігання злочинності та суспільної безпеки в межах свого району. Крім США, програма функціонує в багатьох країнах світу, серед яких Канада, Австралія, Велика Британія, Нова Зеландія, Естонія тощо [7].

Необхідно зазначити, що в США поширене інтернет-картографування інформації про стан злочинності. При цьому громадяни можуть надавати інформацію про злочини для її відображення на карті в онлайн-режимі. Так, компанія “SpotCrime.com” здійснює картографування кримінологічної інформації про крадіжки, грабежі, незаконне використання зброї, підпали та ін. Дані про злочини надходять із відділів поліції, засобів масової інформації, громадськості. Доступ до карт є безкоштовним і вільним для всіх. У разі реєстрації користувача можливим є отримання безкоштовних сповіщень про злочини на електронну пошту або у вигляді текстових sms-повідомлень. Так, повідомлення електронною поштою містить карту злочинності та інформацію про злочини, що сталися у певному регіоні за визначений проміжок часу. У 2012 році компанія “SpotCrime.com”

створила власну службу подання повідомлень про злочини [8].

В Україні правове регулювання взаємодії поліції з громадськістю здійснюється відповідно до законів України «Про Національну поліцію» [9] та «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [10], Стратегії боротьби з організованою злочинністю [11], а також відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, яка затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 року № 650 [12].

Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їх потреб. Із метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 89 Закону України «Про Національну поліцію» поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Основні засади участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону регулюються правовими нормами Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Так, відповідно до ст. 1 вказаного закону, громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського

порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійних лих та інших надзвичайних обставин. Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України, асоціації громадських формувань тощо.

Метою Стратегії боротьби з організованою злочинністю, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 року № 1126-р, є впровадження у практику моделі формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, що ґрунтується на максимальній об'єктивності, взаємодії та координації дій суб'єктів, зокрема й громадянського суспільства та засобів масової інформації. Одним з основних принципів Стратегії є забезпечення участі в боротьбі з організованою злочинністю інститутів громадянського суспільства, громадян, підвищення рівня поінформованості громадськості про небезпеку організованої злочинності. При цьому передбачається запровадження механізму заохочення громадян, які сприяють боротьбі з організованою злочинністю.

Відповідно до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції з метою впровадження принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства дільничний офіцер поліції організовує роботу за такими напрямками, як протидія злочинності, профілактика правопорушень та охорона публічного порядку за участю населення; співпраця з органами місцевого самоврядування, представниками територіальних громад, населенням, керівниками підприємств, соціальних, навчальних та культурних закладів, закладів захисту дітей із метою реалізації принципу взаємодії з населенням на засадах партнерства, обмін інформацією для подальшого її використання під час виконання службових обов'язків; визначення спільних пріоритетних напрямів роботи та її оцінювання з урахуванням думки і потреб громадськості.

Необхідно зазначити, що в Україні, базуючись на зарубіжному досвіді, були започатковані окремі програми взаємодії населення і поліції щодо запобігання злочинності. Так, у 2017 році у Вінниці презентовано проект «Сусідська варта» як складник моделі “Community Policing” для встановлення взаємодії мешканців будинків із поліцією з метою підвищення безпеки в громадах. «Сусідська варта» базується на формуванні культури поведінки людей у громадах та об’єднаннях співвласників багатоквартирних будинків, піднятті їх правової свідомості, усвідомленні необхідності взаємодопомоги у тісній взаємодії з поліцією. Свідомі громадяни, оперативно повідомляючи правоохоронцям про підозрілі ситуації, вчинені правопорушення, інші актуальні питання, пов’язані з правопорядком, сприяють підвищенню рівня безпеки в місцях їх проживання [13].

Зважаючи на зарубіжну практику, переваги залучення громадськості до профілактики злочинності можна розділити на основні й додаткові. Основними перевагами є такі: скорочення рівня злочинності і правопорушень; підвищення безпеки у відповідних районах міст; зниження страху громадян перед злочинністю; посилення функції обслуговування органів поліції стосовно мешканців територіальних громад; удосконалення партнерських відносин поліції з населенням. Додатковими перевагами такої діяльності вважаються: поглиблення демократизації суспільства; зміна психології мешканців місцевих громад у бік посилення відчуття єдності, терпимості, ввічливості й соціальної відповідальності; підвищення довіри громадян до поліції [14, с. 151–152].

Висновки. Отже, зарубіжний досвід свідчить про суттєвий потенціал взаємодії поліції та громадськості щодо запобігання злочинності. Найбільш перспективними напрямками цієї взаємодії в Україні можуть бути такі програми: «Зупини злочинця», «Сусідська варта», «Інтернет-картографування злочинності» та ін. Для успішної реалізації відповідних запобіжних програм доцільним є вдосконалення правового регулювання цього питання. Тому необхідно погодитись із пропозиціями науковців щодо необхідності ухвалення Закону України «Про участь громадян у запобіганні і протидії злочинності» [15, с. 248–249]. Також є потреба у розробленні та ухваленні окремого нормативно-правового акта щодо розвитку “Community Policing” (з урахуванням практичного зарубіжного досвіду з цього питання).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Колодяжний М.Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2017. 252 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/monogr_kolodyagnii_2017.pdf. (дата звернення 15.01.2021).
2. Майстренко М.М. Імплементация концепції Community Policing: від філософської доктрини до дієвого стратегічного напрямку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. Вип. 2. С. 39–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2017_2_7. (дата звернення 15.01.2021).
3. Community Policing. URL: <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/vzaiemodiia-politsii-ta-hromady/14013-community-policing.html>. (дата звернення 15.01.2021).
4. Draft Doha Declaration on integrating crime prevention and criminal justice into the wider United Nations agenda to address social and economic challenges and to promote the rule of law at the national and international levels, and public participation. URL: https://www.unodc.org/documents/congress//Documentation/ACONF222_L6_e_V1502120.pdf. (дата звернення 15.01.2021).
5. Crime Stoppers USA. URL: <https://www.crimestoppersusa.org>. (дата звернення 15.01.2021).
6. About National Neighborhood Watch. URL: <https://www.nnw.org/>. (дата звернення 15.01.2021).
7. Сусідська варта. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сусідська_варта. (дата звернення 15.01.2021).
8. SpotCrime.com. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/SpotCrime.com>. (дата звернення 15.01.2021).
9. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 15.01.2021).
10. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40, Ст. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> (дата звернення 15.01.2021).
11. Стратегія боротьби з організованою злочинністю : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 15.01.2021).
12. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 року № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text> (дата звернення 15.01.2021).
13. В Україні вперше з’явилася «Сусідська варта». URL: <https://www.ukrainepravo.com/news/ukraine/v-ukraini-vpershe-z-yavilasya-susidska-varta/>. (дата звернення 15.01.2021).
14. Шрамко С.С. Запобігання злочинності за участі громадськості: зарубіжний досвід. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2(11). с. 134–158. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/161213/162276> (дата звернення 15.01.2021).
15. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В.В. Голіни, М.Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/monogr_golina_kolodyag_2017.pdf. (дата звернення 15.01.2021).

Бугера С.І. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У науковій публікації досліджується зарубіжний досвід взаємодії поліції та громадськості щодо запобігання злочинності, а також можливі шляхи вдосконалення цієї взаємодії в Україні.

Актуальність цього дослідження обґрунтовується тим, що у всьому світі набуває поширення така форма взаємодії поліції з громадськістю та місцевою владою, як “Community Policing” – поліцейська діяльність, орієнтована на громаду.

У процесі дослідження розглянуто досвід США щодо взаємодії поліції та громадськості для запобігання злочинності. Установлено, що в цій країні реалізовано декілька запобіжних програм. Найбільш ефективними з них є такі: «Зупини злочинця», «Сусідська варта». Для інформування громадськості щодо стану злочинності в США також широко використовується інтернет-картографування кримінологічної інформації. Програма «Зупини злочинця» передбачає участь громадськості щодо запобігання злочинності шляхом надання інформації про вчинені злочини. При цьому передбачається грошова винагорода для осіб, що надали інформацію про вчинені злочини. Програма «Сусідська варта» як складник моделі взаємодії поліції та громади покликана встановити взаємодію мешканців будинків із поліцією для підвищення безпеки в громадах та запобігання злочинності.

Наголошено, що найбільш перспективними напрямками взаємодії поліції і громадськості щодо запобігання злочинності в Україні можуть бути такі програми: «Зупини злочинця», «Сусідська варта», «Інтернет-картографування злочинності» та ін. Для успішної реалізації відповідних запобіжних програм доцільно вдосконалити правове регулювання цього питання. Так, необхідним є розроблення та ухвалення окремого нормативно-правового акта щодо розвитку “Community Policing” (з урахуванням практичного зарубіжного досвіду з цього питання).

Ключові слова: взаємодія поліції та громадськості, злочинність, запобігання, програми запобігання злочинності, зарубіжний досвід запобігання злочинності.

Bugera S.I. COOPERATION BETWEEN THE POLICE AND THE PUBLIC ON CRIME PREVENTION: FOREIGN EXPERIENCE AND DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The scientific publication examines the foreign experience of police and public cooperation in crime prevention, as well as possible ways to improve this cooperation in Ukraine.

The relevance of this study is justified by the fact that such a form of interaction between the police and the public and local authorities as “Community Policing” is becoming widespread throughout the world. By building partnerships, the public can be involved in crime prevention at the local level, and the police can accordingly perform their functions effectively and efficiently by listening to the community. Community Policing is a principle in policing based on constant communication, where the police and the community are aware of their shared responsibility for security. This is what builds trust between the population and the police, encourages people to participate in the life of the community, makes the police more visible, and the community – socially responsible.

The study examines the US experience in police-public engagement to prevent crime. It has been established that several prevention programs have been implemented in this country. The most effective of them are: “Crime Stoppers”, “Neighborhood watch”. Criminological mapping is also widely used to inform the public about crime in the United States. The Stop the Criminal program provides for public participation in crime prevention by providing information on crimes committed. The practical implementation of the program involves the establishment of partnerships between members of the local community, the media and law enforcement agencies to detect crimes and prevent crime. At the same time, a monetary reward is provided for persons who provided information about the committed crimes. The Neighborhood Guard program, as part of a model of police-community interaction, aims to establish interaction between homeowners and the police to increase community safety and prevent crime. The program of mapping criminological information creates conditions for informing the public about the state of crime in a certain region. At the same time, there is an opportunity for citizens to provide information about crimes for its prompt display on the map online.

It was emphasized that the most promising areas of cooperation between the police and the public to prevent crime in Ukraine may be such programs as: “Crime Stoppers”, “Neighborhood watch”, “Internet crime mapping” and others. For the successful implementation of appropriate prevention programs, it is advisable, first of all, to improve the legal regulation of this issue. In particular, it is necessary to develop and adopt a separate legal act on the development of “Community Policing”, taking into account the practical foreign experience on this issue.

Key words: interaction of police and public, crime, prevention, crime prevention programs, foreign experience in crime prevention.

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Комзюк В.Т.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін*

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УДК 342.56:342.95

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.11>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Правове забезпечення системи судустрою України має надзвичайно вагомим значення для її ефективного функціонування і здійснення правосуддя, забезпечення права осіб на справедливий суд, доступність правосуддя, належний захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб незалежним і справедливим судом, утвореним законом, адже саме сукупністю правових норм конституційного і адміністративного права регулюються основні організаційні й управлінські питання щодо діяльності судів, органів, які забезпечують функціонування системи судустрою, тому дослідження з цієї проблематики з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання завжди є актуальними і потребують постійної уваги науковців.

Наразі є багато питань у правовому регулюванні судустрою, які потребують наукового дослідження, адже в Україні склалась така ситуація, що суди і судді стали абсолютно незалежними від народу, суспільства, рівень довіри до них наближається до нуля, в Україні назріла системна судова криза, діяльність окремих судів і суддів здійснюється на шкоду державі і суспільству, що загрожує національній безпеці України, а реально вплинути на процеси в системі судустрою народ не може. Хоча незалежність судів і суддів є важливою гарантією їх правового статусу, об'єктивного і справедливого судочинства, але в наших реаліях вона вже зведена до абсолюту, в окремих випадках має ознаки узурпації влади судьями, тут панують кругова порука, ігнорування суспільної думки, а судді подеколи вже і не пам'ятають конституційних положень про те, що єдиним джерелом влади в Україні є народ і ніхто не може узурпувати державну владу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань правового регулювання судустрою

присвячували свої праці багато науковців, і ця тема завжди була в центрі уваги дослідників. Серед тих, хто розглядав питання правового регулювання у сфері судустрою, слід назвати Є.В. Авдеєнка, І.В. Арістову, О.М. Бандурку, В.М. Бевзенка, В.Т. Білоуса, А.Л. Борка, В.О. Глушкова, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, В.В. Молдована, Д.М. Притику, С.М. Тимченка, Н.П. Христинченка, Н.С. Юзікову. Є й інші науковці, які досліджували судову систему України, правове регулювання забезпечення судів, питання реформування судової влади в Україні, правовий статус судів і суддів тощо. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених правовому регулюванню судустрою, багато питань розкрито ще не достатньо, до того ж в Україні продовжується судова реформа, постійно ухвалюються нові нормативні акти, рішення Конституційного Суду України, вносяться зміни в чинні акти, які суттєво впливають на правове регулювання і потребують наукового осмислення з метою вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Мета і завдання статті – дослідити і розкрити важливі питання функціонування судів як органів судової влади в умовах дії принципу поділу державної влади, правового регулювання порядку утворення і ліквідації судів, незалежності судів і суддів, призначення і звільнення суддів, які, на нашу думку, є надзвичайно важливими для реформування і розвитку відносин у системі судустрою, забезпечення захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання правового регулювання у сфері судустрою, необхідно визначитись із важливими для нашого дослідження поняттями правового регулювання і судустрою. Науковцями дається велике різноманіття визначень поняття

«правове регулювання». Це питання достатньо досліджене, тому ми не вважаємо за доцільне додатково на ньому зупинятись. Беручи до уваги думки науковців, можна запропонувати власне визначення поняттю «правове регулювання» у сфері судоустрою, під яким ми розуміємо здійснюваний усією системою правових засобів і форм цілеспрямований, результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини у сфері судоустрою з метою їх упорядкування, розвитку й охорони відповідно до потреб забезпечення ефективності здійснення правосуддя, захисту інтересів суспільства і держави. Нормативною основою правового регулювання у сфері судоустрою є Конституція України, закони України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон), «Про Вищу раду правосуддя», «Про Вищий антикорупційний суд», «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про забезпечення права на справедливий суд» та інші, Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», а також укази Президента, якими утворені суди системи судоустрою, та інші нормативні акти. Слід сказати, що наразі функціонує абсолютна більшість судів, які утворені указами Президента, а не законом, як цього вимагає Конституція України і Закон, це є значним недоліком судоустрійного законодавства і правового регулювання та вимагає негайного виправлення, оскільки лише Верховний Суд і Вищий антикорупційний суд утворені законом. Отже, натеper правове регулювання не забезпечує права кожного на захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, **утвореним законом**, як це закріплює стаття 7 Закону [8].

Незважаючи на те, що термін «судоустрій» широко використовується і в літературі, і в правових актах, нормативного його визначення у вигляді дефініції в законодавстві не існує, а науковці трактують це поняття по-різному. Окремі дослідники ототожнюють поняття «судова система» і «судоустрій». М.А. Фоміна, досліджуючи співвідношення понять «судова система» і «судоустрій», зазначає: «Натрапляємо на ототожнення таких понять, як «судоустрій», «система судів», «судова система» та «суди». Вважаємо неприпустимим використання зазначених термінів як синонімів» [12, с. 68]. Ця ж дослідниця вказує, що «на доктринальному рівні існує кілька аспектів розуміння змісту по-

няття «судоустрій»: як сукупності норм, якими визначаються завдання, принципи організації та діяльності, структура і компетенція судів, а також як системи судів» [12, с. 68]. Л.М. Москвич, досліджуючи напрями оптимізації судоустрою України, зазначає, що «судоустрій – це організаційне оформлення (організаційна побудова) судової системи» [4, с. 25]. Враховуючи положення чинного законодавства, ми будемо розглядати систему судоустрою як більш вузьке поняття, ніж «судова система», оскільки, на думку науковців, «судова система України – це сукупність усіх судів держави, заснованих на єдиних засадах організації та діяльності, що здійснюють судову владу відповідно до їх компетенції. Вона охоплює суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції, яким є Конституційний Суд України» [2, с. 65]. Система судоустрою сьогодні визначається Законом і вона не включає в себе Конституційний Суд. Її становлять (згідно зі статтею 17 Закону) «місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди» [8]. Ми під судоустроєм розуміємо визначену нормами законодавства сукупність судів, що функціонують на єдиних засадах, і організацію їх діяльності. Також для цілей нашого дослідження до сфери судоустрою ми зараховуємо такі органи та установи, які забезпечують функціонування системи судоустрою, як органи суддівського врядування (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України), органи суддівського самоврядування і Державна судова адміністрація України, а правове регулювання розглядаємо саме в системі судоустрою, визначеній Законом, а не у всій судовій системі.

Аналізуючи нормативні акти, що є основою правового регулювання у сфері судоустрою, реформування відносин у цій сфері, можна помітити їх особливий акцент на забезпеченні незалежності судів і суддів, ніби це є панацеєю від усіх проблем, що існують тут багато років і тільки поглиблюються та множаться. Але такий акцент і така спрямованість правового регулювання призвели до того, що наші судді стали так званими «богожителлями», адже вони абсолютно відірвані від суспільних проблем, у них все особливе (починаючи від порядку призначення і звільнення, матеріального, соціального і пенсійного забезпечення і завершуючи відповідальністю за свої дії).

Через підконтрольні їм органи судді мають визначальний вплив на своє призначення і звільнення, заробітні плати і пенсії у них в десятки разів більші, ніж середні в державі, а притягнути до відповідальності їх дуже проблематично, оскільки і тут вплив суддів вирішальний, а, як кажуть у народі, ворон ворону око не виклює (а якщо когось і вдається притягнути, то вони через суди, де працюють їхні ж колеги, успішно це скасовують). Однак, як слушно зауважує С.М. Тимченко, «незалежність і недоторканність судді є не особистими привілеями, а способом захисту публічних інтересів...» [11, с. 75]. Як можна зрозуміти, така винятковість правового статусу суддів спрямована на забезпечення їх високої професійності, доброчесності, усунення проявів корупції, реалізацію принципів об'єктивності, справедливості, законності, верховенства права тощо під час здійснення правосуддя. Проте, на жаль, аналізуючи й оцінюючи реальний стан відносин у сфері судоустрою і рівень правосуддя, на думку спадає вислів мудреця про те, що дорога до пекла вистелена благими намірами. Як констатує Н.П. Христинченко, досліджуючи стан справ у судовій системі, «взаємне прикриття в українській судовій системі – це ще одна проблема, яка гальмує реформу... На жаль, поборники старої судової системи стоятимуть до останнього, щоб відбілювати дії своїх колег і зберігати свої посади» [13, с. 107].

На нашу думку, найбільшим недоліком правового регулювання у сфері судоустрою є те, що воно не забезпечило чіткого функціонування механізму взаємного стримування і противаг між різними гілками влади, призвело до фактичного усунення народу як єдиного джерела влади в Україні від можливості впливу, реального контролю над основними процесами у сфері судоустрою, дало можливість суддям узурпувати судову владу. Згідно зі статтею 6 Конституції України «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», а відповідно до статті 5 Конституції «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування... Ніхто не може узурпувати державну владу» [3].

Конституція України не закріплює того, хто здійснює судову владу, однак стаття 1 Закону встановлює, що «судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми

судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур» [8]. Уже в цьому положенні Закону, на нашу думку, закладені певні підвалини автономізації судової влади в Україні, оскільки тут не закріплено право народу на її здійснення як єдиного джерела влади. Ми вважаємо, що до ч. 1 статті 1 Закону потрібно внести зміни і викласти її у такій редакції: «Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом, на основі і з дотриманням положень статті 5 Конституції України».

Слід сказати, що принцип здійснення державної влади на засадах її поділу на три гілки влади є важливим принципом усіх демократичних правових держав і спрямований на унеможливлення узурпації влади будь-яким суб'єктом, але такий поділ не слід розуміти буквально, як це робиться в нашій державі, зокрема й щодо судової гілки влади, тому що державна влада, щоб бути сильною, має бути єдиною. Як зазначають науковці, «державна влада <...> – явище цілісне. Вона інтегрує всі прояви політичної волі народу – єдиного джерела (суверена) влади в державі» [1, с. 50]. Ці ж автори вказують, що «поділяється не сама влада, а структурно-функціональний механізм її здійснення» [1, с. 50]. Подібної думки дотримується З.С. Кравцова, яка пише: «У сучасному конституційному праві принцип поділу влади розглядається не як антитеза єдності державної влади, а як віддзеркалення свого роду функціонального розподілу повноважень між державними інститутами і їх взаємин, як певна функціонально-компетентнісна спеціалізація, яка виключає ослаблення влади і сепаратизм» [4, с. 210].

Для реалізації принципу поділу державної влади надзвичайно важливою є ефективна дія механізму взаємного стримування і противаг, на що вказують науковці. Так, Л.М. Силенко вважає, що «практична реалізація розподілу державної влади є першочерговим завданням для України, шляхом виконання якого є запровадження системи стримувань і противаг» [9, с. 2]. Якщо проаналізувати законодавство, що регулює діяльність судів, які здійснюють судову владу, особливо організаційні, кадрові, управлінські відносини у сфері судоустрою, то стає очевидним, що механізм взаємного стримування і противаг тут майже не працює, а виконавча гілка влади взагалі не має впливу на судову. І це при

тому, що саме ця гілка влади має управлінську спрямованість, а Міністерство юстиції України забезпечує формування і реалізацію державної правової політики в Україні. Кабінет Міністрів України формується Верховною Радою України, яка є основним представницьким органом народу України і безпосередньо ним обирається, а тому й Кабмін опосередковано є виразником волі народу і повинен впливати на важливі процеси в системі судоустрою України в межах системи взаємного стримування і противаг. Але ще на початковому етапі реформування системи судоустрою в правовому регулюванні були закладені помилкові засади такого реформування, які порушували вимогу дотримання принципу взаємного стримування і противаг і створювали підвалини автономізації судової влади, абсолютної, а не відносної незалежності судів і суддів. Так, у травні 2015 року Президентом України була схвалена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, де визначались мета, завдання цієї Стратегії, напрями та етапи реформування, засоби і результати тощо і де констатувалось, що сьогодні система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, а серед основних чинників такої ситуації називалось, окрім інших, «збереження факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема й наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності суддів» [7]. Відповідно, передбачались і заходи для усунення такої залежності. Ось так на нормативному рівні Президентом України започатковано ігнорування основоположного для реалізації принципу поділу влади забезпечення дії принципу взаємного стримування і противаг, що і призвело до абсолютної незалежності судів і суддів, проявів узурпації суддями державної влади і неможливості впливу на них із боку народу. Якщо ж проаналізувати конституційні положення щодо незалежності судів і суддів, то такий гіпертрофований підхід не має конституційного закріплення. Згідно зі статтею 129 Конституції України «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права» [3], а щодо незалежності судів, то Конституція не містить таких положень. З іншого боку, ч. 1 статті 6 Закону визначає, що, «здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу» [8]. Як бачимо, Конституцією закріплена вимога щодо незалежності суддів, а Законом – судів *під час здійснення пра-*

восуддя. Але в подальшому в судоустрійному законодавстві, спрямованому на реформування відносин у системі судоустрою, відбулось так зване «безрозмірне» трактування поняття незалежності судів і суддів і поширення його на всі відносини і процеси за участі судів і суддів, зокрема й організаційні, кадрові, управлінські, а не лише під час здійснення правосуддя (без дотримання основоположного принципу взаємного стримування і противаг). Тут слід визначитись із трактуванням поняття «правосуддя», оскільки нормативного визначення немає, а науковці по-різному його презентують. На думку В.О. Глушкова, «правосуддя – це особливий вид державної діяльності, що здійснюється судом шляхом розгляду та вирішення судових справ в особливій, установленій законом процесуальній формі з метою забезпечення гарантованих Конституцією та законами прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави» [2, с. 41]. Інші науковці вважають, що «правосуддя – це державна діяльність, яку проводить суд шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [10, с. 70]. С.М. Тимченко зазначає, що «правосуддя можна визначити як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства...» [11, с. 25]. Словник термінів із теорії держави і права визначає поняття правосуддя як «деятельность государственных органов – судов по рассмотрению и разрешению в судебных заседаниях в установленном законом порядке гражданских и уголовных дел» [6, с. 121]. Як бачимо, хоча визначення поняття правосуддя різне, але сутність однакова: це розгляд судами і вирішення у судових засіданнях судових справ, що здійснюється в особливій, установленій законом процесуальній формі, і саме в таких відносинах (згідно з Конституцією і Законом) судді і суди є незалежними, а не у всіх відносинах у сфері судоустрою.

На нашу думку, нині (в умовах судової кризи) необхідно кардинально змінювати правове регулювання у сфері судоустрою, що потребує внесення істотних змін і в Конституцію України, і в судоустрійне законодавство, щоб забезпечити ефективну дію системи взаємного стримування і противаг у системі судоустрою і, як наслідок, єдність державної влади і статус народу України як єдиного джерела (суверена) дер-

жавної влади, його визначальний вплив на всі процеси в системі судоустрою і неможливість узурпації влади суддями. Враховуючи обмеженість нашого дослідження вимогами щодо обсягу статті, ми не можемо в її межах розглянути всі важливі питання щодо таких змін, тому це має бути предметом окремого дослідження, а тут ми хочемо розглянути питання призначення і звільнення суддів.

Відповідно до статті 128 Конституції України «призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом», а стаття 126 установлює, що «суддя обіймає посаду безстроково» [3]. Згідно зі статтею 80 Закону «призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя, без перевірки додержання встановлених цим Законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів. Будь-які звернення щодо кандидата на посаду судді не перешкоджають його призначенню на посаду. Викладені в таких зверненнях факти можуть бути підставою для порушення Президентом України перед компетентними органами питання про проведення в установленому законом порядку перевірки цих фактів. Президент України видає указ про призначення судді не пізніше тридцяти днів із дня отримання відповідного подання Вищої ради правосуддя» [8].

Отже, виходячи з цих нормативних положень, очевидно, що вирішальна роль у призначенні суддів належить Вищій раді правосуддя (далі – ВРП), саме вона визначає особу, яка буде призначена суддею, а Президента Закон зобов'язує видати указ про призначення без проведення будь-яких перевірок, навіть за наявності звернень різних осіб, тобто Президент лише легітимізує дії Вищої ради правосуддя. Ми вважаємо такий порядок призначення суддів недопустимим, адже Президент України як глава держави, гарант додержання Конституції України, який обирається всенародно (на відміну від ВРП), повинен сам ухвалити рішення про призначення на посаду судді, а за наявності якихось сумнівів і підстав він мусить призначити необхідні перевірки, відхиляти подання ВРП і зобов'язувати її повторно розглядати справи щодо кандидатів на посаду судді.

Щодо порядку призначення на посаду судді, то ми також вважаємо значним недоліком правового регулювання те, що (згідно із за-

конодавством) судді одразу призначаються безстроково, на відміну від того, як це було до внесення змін у Конституцію і до Закону, коли суддя вперше призначався на посаду Президентом України на 5 років, а безстроково призначався Верховною Радою України, якщо за цих 5 років він зарекомендував себе доброчесним, високопрофесійним, здатним здійснювати правосуддя на високому рівні. Таке призначення вперше на 5 років було своєрідним випробувальним строком, запобіжником безстрокового призначення недостойних, аморальних, недоброчесних осіб, і такий порядок є абсолютно виправданим і логічним, але, як убачається, суддями через своїх лобістів такий порядок було скасовано. Тому ми вважаємо, що необхідно внести зміни до Конституції України і Закону щодо порядку призначення суддів на посади, де передбачити, що на посаду судді особа вперше призначається за поданням ВРП Президентом України строком на 3 роки. Якщо ж він себе за цей час зарекомендує високопрофесійним, доброчесним, справедливим суддею, то рекомендується для подальшого безстрокового призначення шляхом унесення подання ВРП Верховній Раді України, яка і повинна призначати безстроково суддів як основний представницький орган народу, що ним формується і здійснює від його імені законодавчу владу. При цьому слід передбачити ефективний порядок перевірки кандидатів на посаду судді безстроково Верховною Радою, їх заслуховування на засіданні відповідного комітету і винесення цих кандидатур на голосування в сесійній залі Верховною Радою України (за відсутності зауважень).

Сьогодні лунає багато пропозицій щодо виборності суддів народом шляхом прямого голосування, але ми не підтримуємо таку позицію, враховуючи низький рівень правової освіченості, правової свідомості і культури більшості громадян.

Що стосується звільнення суддів з посади, то тут народ взагалі майже не має впливу, оскільки їх звільняє ВРП – орган, де правовим регулюванням забезпечено домінування суддів, тому вони вирішують питання звільнення суддів із посад, що ми вважаємо недопустимим. На нашу думку, звільняти суддів із посади повинен орган, який їх призначив, тобто або Президент після першого 3-річного строку, або Верховна Рада, коли йдеться про суддів, призначених безстроково, адже ці органи є представниками народу і ним обираються. А що стосується Ви-

щої ради правосуддя, то цей орган необхідно докорінно реформувати, оскільки це має бути орган не суддівського врядування, а забезпечення правосуддя, а також домінувати там повинні представники народу, формувати його мають всенародно обраний Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, представники органів місцевого самоврядування, які безпосередньо здійснюють народовладдя, та адвокати, а не судді і прокурори.

Висновки. Встановлено, що нормативною основою правового регулювання у сфері судустрою є Конституція України, закони і підзаконні акти, які регулюють питання утворення, реорганізації і ліквідації судів, організації їх діяльності, правового статусу суддів, забезпечення права на справедливий суд, довіри до судової влади тощо. Констатовано, що наразі функціонує абсолютна більшість судів, які утворені указами Президента, а не законом, як цього вимагає Конституція України і Закон, що є значним недоліком законодавства, правового регулювання і вимагає негайного виправлення.

Найбільшим недоліком правового регулювання у сфері судустрою, на нашу думку, є те, що воно не забезпечило чіткого функціонування механізму взаємного стримування і протизваг між різними гілками влади, призвело до фактичного усунення народу як єдиного джерела влади в Україні від можливості впливу, реального контролю над основними процесами у сфері судустрою, дало можливість суддям узурпувати судову владу, автономізувати цей невід'ємний складник єдиної державної влади. Очевидно, що для вдосконалення правового регулювання у сфері судустрою необхідно вносити зміни і в Конституцію України, і в закони, які регулюють такі відносини, а також необхідно реформувати Конституційний Суд України, що потребує додаткових наукових досліджень задля вироблення необхідних пропозицій, адже в межах однієї статті це зробити об'єктивно не є можливим.

Комзюк В.Т. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

У статті розглядаються важливі питання правового регулювання у сфері судустрою. Досліджено важливі питання функціонування судів як органів судової влади в умовах дії принципу поділу державної влади, правового регулювання порядку утворення і ліквідації судів, незалежності судів і суддів, призначення і звільнення суддів, які є надзвичайно важливими для реформування і розвитку відносин у системі судустрою. Встановлено, що наразі функціонує абсолютна більшість судів, які утворені указами Президента, а не законом, як цього вимагає Конституція України і Закон, що є значним недоліком судустрою законодавства і правового регулювання та вимагає негайного виправлення, оскільки лише Верховний Суд і Вищий антикорупційний суд утворені законом. Зазначається, що найбільшим недоліком правового регулювання у сфері судустрою є те, що воно не забезпечило чіткого функціонування механізму

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. Колегія: В.Б. Аверьянов (голова). Київ, 2004. 584 с.
2. Глушков В.О., Кузьмін С.А., Михайленко В.В. Судові та правоохоронні органи України : навч. посібник. Київ, 2015. 376 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80> (дата звернення – 20.01.2021).
4. Кравцова З.С. Підходи до розуміння і конституційно-правового закріплення принципу поділу державної влади. *Європейські перспективи*. 2019. № 4. С. 205–211.
5. Москвич Л.М. Напрями оптимізації судустрою України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 24–28.
6. Панов Н.И. (рук. авт. кол.). Словарь терминов по теории государства и права : учебное пособие. Харьков, 1997. 180 с.
7. Про Стратегію реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 / *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення – 21.01.2021).
8. Про судустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення – 21.01.2021).
9. Силенко Л.М. Конституційні основи системи стримувань і протизваг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 21 с.
10. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України. Підручник. О.С. Захарова, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін.; відп. ред. В. Маляренко. 3-є вид., перероб. і доп. Київ, 2007. 352 с.
11. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України. Навчальний посібник. Київ 2004. 304 с.
12. Фоміна М.А. До питання розмежування понять «судова система» та «судустрій». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 67–69.
13. Христинченко Н.П. Деякі особливості нової судової системи в забезпеченні правосуддя в державі. *Форум права*. 2018. № 1. С. 105–109. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID

взаємного стримування і противаг між різними гілками влади, призвело до фактичного усунення народу як єдиного джерела влади в Україні від можливості впливу, реального контролю над основними процесами у сфері судоустрою, дало можливість суддям узурпувати судову владу. Констатовано, що суди і судді, які здійснюють судову владу в Україні, стали абсолютно незалежними, що загрожує єдності державної влади, національній безпеці, а така незалежність Конституцією України не передбачена, адже Конституцією закріплена вимога щодо незалежності суддів, а Законом – судів під час здійснення правосуддя, а не у всіх організаційних, управлінських, кадрових відносинах за участю судів і суддів, бо поняття правосуддя не охоплює таких відносин. Зроблено висновок про те, що порядок призначення суддів на посади і звільнення їх із посад не забезпечує реального впливу народу як єдиного джерела влади на ці процеси, тому пропонується внести зміни до відповідних нормативних актів. Визнається, що для подолання кризи, яка склалась у сфері судоустрою, довіри до судової влади необхідно вносити кардинальні зміни до Конституції України, законів, які регулюють відносини в цій сфері, змінювати порядок формування Вищої ради правосуддя, яка має бути органом забезпечення правосуддя, а не органом суддівського врядування, а також указується на неможливість змін у зазначених питаннях без докорінного реформування Конституційного Суду України.

Ключові слова: правове регулювання, судоустрій, система судоустрою, судова влада, незалежність судів і суддів, система взаємного стримування і противаг.

Komziuk V.T. CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF JUDICIARY OF UKRAINE

This article discusses important issues of legal regulation in the field of justice. Important issues of functioning of courts as judicial bodies in the conditions of separation of state power, legal regulation of the order of formation and liquidation of courts, independence of courts and judges, appointment and dismissal of judges, which are extremely important for reforming and developing relations in the judiciary. It is established that the absolute majority of courts that function today, are formed by decrees of the President of Ukraine, and not by law, as required by the Constitution of Ukraine and the Law, it is a major imperfection of legislation and legal regulation and requires immediate correction, as only the Supreme Court and High Anti-Corruption Court are formed by law. It is noted that the biggest imperfection of legal regulation in the field of justice is that it did not ensure a clear functioning of the mechanism of mutual checks and balances between different branches of government, led to the de facto removal of the people as the only source of power in Ukraine from the possibility of influence, real control over the main processes in the judiciary, and allowed judges to actually usurp the judiciary. It is stated that courts and judges executing judicial power in Ukraine have become virtually completely independent, autonomous, which threatens the unity of state power, national security, and such independence is not provided by the Constitution of Ukraine, the Constitution enshrines the requirement of independence of judges, and the Law of Courts, in the administration of justice, and not in all organizational, administrative, personnel relations with the participation of courts and judges, because the concept of justice does not cover such relations. It is concluded that the procedure for appointing and dismissing judges does not ensure the real influence of the people as the sole source of power on these processes and it is proposed to amend the relevant regulations. We believe that for the first time a judge should be appointed by the President of Ukraine on the proposal of the High Council of Justice for 3 years, and if he proves to be honest, highly professional, able to administer justice at a high level, he should be appointed indefinitely by the Verkhovna Rada of Ukraine. We do not support the position of electing judges by popular vote, although many such proposals are being made today, including by scholars, but given the low level of legal education, legal awareness and culture of the vast majority of citizens, we do not support it. It is recognized that in order to overcome the crisis in the judiciary, trust in the judiciary, it is necessary to make radical changes to the Constitution of Ukraine, laws governing relations in this area, change the procedure for forming the High Council of Justice, which should be a justice body, not a body of judicial governance, and also points to the impossibility of changes in these issues without a radical reform of the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: legal regulation; judicial system; court system; judiciary; independence of courts and judges; system of mutual checks and balances.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Купіна Л.Ф.,

*кандидат юридичних наук, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

УДК 349.2

DOI https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.12

ДОКТРИНАЛЬНИЙ НАПРЯМ КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Триваюче оновлення чинного національного законодавства України в цілому, і зокрема, трудово-правового законодавства, свідчить про переосмислення підходів до розуміння змісту та напрямів забезпечення ефективності дії норм права. Попри здійснені заходи щодо удосконалення механізму забезпечення реалізації прав та свобод, що полягають у проведенні реформ системи судоустрою України, адміністративної реформи, проблема ефективності здійснення трудових прав людини є вкрай важливою та актуальною для сучасного суспільства.

Ступінь наукової розробки проблеми. За часи незалежності України були предметом наукових праць вчених-теоретиків М.А. Аркеляна, С.В. Бобровнік, В.В. Головченко, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, О.М. Мельник, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, А.В. Старостюк, В.Ф. Сіренко, Н.М. Пархоменко, Я.М. Шевченко та інших вчених. В межах галузевих наук питання ефективності норм права вивчалось у працях С.А. Скриля, І. О. Рощиної, В.І. Дяченко, С.В. Вишновецької, В.С. Венедиктова, Н.Д. Гетьманцевої, М.І. Іншина, О.Т. Панасюка, О.І. Процевського, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини та ін.. У сучасний період розвитку науки трудового права дослідженнями окремих питань реалізації норм трудового права є предметом наукових розробок таких вчених, як С.Я. Вавженчук, С.В. Венедіков, М.М. Грекової, Я.А. Малихіної, О.С. Реус, Я.В. Сімутіної, О.В. Тищенко, М.М. Шумило тощо. Водночас питання концептуальних засад забезпечення ефективності норм трудового права України нині не були предметом комплексного наукового дослідження. Враховуючи викладене, безспірною видається не тільки актуальність, але й доцільність і своєчасність проведення наукового дослідження за обраним напрямком.

Метою роботи є визначення концептуальних засад забезпечення ефективності норм трудового права України.

Виклад основного матеріалу. Основою доктринального напрямку реалізації Концепції забезпечення ефективності норм трудового права є визначений Конституцією України «людиноцентристський підхід», що визначається як основа реформування не лише публічно-управлінських відносин, а і приватноправових відносин, в тому числі відносин, що виникають, змінюються та припиняються у сфері реалізації права на працю, права на пенсійне та соціальне забезпечення тощо.

Саме «людиноцентристський» підхід має бути визначений як базис для системного перегляду нормативного регулювання трудових відносин, бути пріоритетом у кодифікації трудового законодавства України. Посадові особи органів державної влади, органів муніципальної влади, роботодавці мають усвідомлювати покладену на них відповідальність із створення умов на забезпечення права особи на гідну працю та гідну її оплату.

Отже, визначення доктринального напрямку реалізації права на гідну працю, забезпечення ефективності трудового права безпосередньо встановлюється конституційними нормами прямої дії, що встановлюють, що людина є найвищою соціальною цінністю в Україні.

В основу реалізації Концепції забезпечення ефективності норм трудового права має бути покладено розуміння праці як діяльності, здатної надати матеріальне забезпечення для життєдіяльності людини, задовольняти її духовні, культурні, освітні потреби. Праця визначається не лише як діяльність, а і як здатність та здібність людини.

Однак перегляд концепції трудових відносин має забезпечувати не лише права працівників, а і права роботодавців, держави і су-

спільства в цілому, відтак необхідним є, щоб не лише створювались умови для досягнення балансу публічного та приватного інтересу суспільному виробництві.

Отже, здатність до праці, має стати основою для розробки та систематизації трудового законодавства, створення умов для її реалізації має відповідати моральним засадам суспільства, створювати умови для суспільного розвитку, економічного зростання держави. Попри очевидну матеріальну заінтересованість особи у реалізації нею права на працю як складової забезпечення її життєдіяльності, що виявляється у її належній гідній оплаті, однак при цьому не можна не погодитися із тим, що праця здатна створити умови для духовного зростання людини: саме такі відчуття пов'язується із працею лікаря, який рятує людські життя, волонтерською працею, спрямованою на полегшення страждань та болю. Часто задоволення духовних, культурних потреб від праці, від трудової діяльності є більше у особи, ніж рівень матеріальної винагороди, що вона отримує.

Отже, в основу трудо-правових відносин передусім має бути покладено створення умов для стимулювання особистого природного інтересу працівника у результатах його трудової діяльності – це повинні бути не лише матеріально-правові засоби заохочення, а і особисті, виховні засоби заохочення. Одним із напрямів забезпечення ефективності трудо-правового регулювання відносин має бути передусім створення нормативного базису для концептуального перегляду визначення механізму оплати праці, зокрема, у частині поступового переходу від «окладної» оплати праці у бік застосування рейтингового оцінювання результатів діяльності працівників підприємства, заохочення та стимулювання працівників до виконання покладених на них завдань на належному рівні.

Таким чином, норми трудового права мають створювати моральні та матеріальні стимули для зростання ефективності трудової діяльності працівника, що врешті-решт є гарантією не лише впровадження кількісних характеристик, а і її якісних критеріїв.

Соціальною місією діяльності роботодавців є не лише задоволення власних майнових інтересів, а і реалізація покладеного на нього соціального обов'язку, розуміння якого полягає у створенні для інших робочих місць для інших членів суспільства. Як зазначає О.С. Процевський відзначає, що метою трудового регулювання суспільних відносин є створен-

ня умов не лише для виникнення підстав для укладення трудового договору (контракту), а і створення змістовної їх структури, здатної забезпечити захист прав і свобод людини. Вчений наголошує, що місією держави у трудовому регулюванні суспільних відносин є такий рівень нормативного визначення змісту взаємодії між роботодавцем та працівником, що відзначається реалізацією принципів рівності прав працівників, свободи праці, гідної оплати праці, створення умов для відновлення здоров'я особи, відпочинку та духовно-культурного, освітнянського становлення [1, с. 215]. Надання можливості особі реалізовувати право на працю по суті і є виконанням Роботодавцем покладеного на нього соціального обов'язку, тоді як працівник, належним чином виконуючи визначену для нього трудову функцію задовольняє публічний інтерес в тому числі і створенні умов для економічного зростання країни, вирішенні соціальних потреб незахищених верств населення. Важливим є забезпечення такого рівня правосвідомості як працівників, так і роботодавців, який буде здатним задовольнити не лише особисті потреби, і вирішити потреби надходження до відповідних цільових фондів соціального та пенсійного забезпечення.

Статтею 8 Конституції України визначено, що «власність зобов'язує». І тут мова йде не лише про вимогу утримувати належне особі майно у частині сплати обов'язкових загальнонаціональних та місцевих зборів та податків, а і у частині, що використання об'єктів, що перебувають у власності особи, зокрема, особи, що займається підприємницькою діяльністю, створюючи відповідні робочі місця у виробничій сфері, у сфері надання послуг, виконання робіт, не повинна завдавати шкоди екологічним інтересам суспільства, не повинна протирічити його моральним засадам функціонування та взаємодії його членів.

Відтак проектом Трудового кодексу України має бути закріплено таке розуміння трудових правовідносин, як суспільних відносин, змістом яких є обов'язок працівника належним чином виконувати покладено на нього трудову функцію, та право працівника вимагати належного рівня оплати результатів такої діяльності, створення умов для її матеріально-технічного, організаційного забезпечення, що складає зміст обов'язків роботодавців, а правом останніх є право вимоги належності здійснення трудових обов'язків, адресованої працівникові.

Такий авторський підхід корелюється із позицією представників управлінської національ-

ної еліти, зокрема, В. Іванкевич наголошує, що проєктом Трудового кодексу України мають бути нормативно визначені відносини між роботодавцем та працівником у частині забезпечення соціального захисту останнього, навіть за умови виконання трудової функції на підставі договору, що має ознаки цивільно-правового регулювання [2].

Науково-теоретичне підґрунтя для реформування трудового права визнається як складова Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. [3], в межах якої варто виокремити такі напрями наукових розробок. Так, необхідним є відокремлення таких напрямів наукових досліджень, як «Удосконалення цивільного, цивільно-процесуального, сімейного та трудового законодавства у світлі євроінтеграційних процесів», «Методологічне забезпечення єдності судової практики у процесі застосуванні цивільного, сімейного та трудового законодавства», що визначають напрями вдосконалення чинного та перспективного законодавства України з питань реалізації права особи на працю, права особи на пенсійне, соціальне забезпечення тощо. В межах реалізації зазначених стратегічних напрямів здійснення наукових досліджень було виконано такі докторські дисертації. Зокрема, здійснене І.О. Лях дисертаційне дослідження на тему «Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві» (2020 р.) дозволило обґрунтувати висновок щодо вжиття заходів із оптимізації механізму захисту трудових прав. Так, авторкою визначено, що мета діяльності медіатора у трудовому спорі характеризує той кінцевий результат, до якого він має прагнути у своїй роботі, що обумовлює стратегію діяльності медіатора і є одним із ключових компонентів, що відображає суспільну місію, яку виконує медіатор як учасник трудових спорів і відповідних правовідносин, тобто мета свідчить про приналежність, призначення медіатора як здійснювача певних функцій, носія відповідних прав та обов'язків; крім того вченою визначається особливе значення медіатора у врегулюванні трудових спорів, діяльність якого має спрямовуватись на виконання таких функцій, як організаційна; координаційна; мотиваційна; аналітична; правовиховна; профілактична [4, с. 22-23].

Необхідно звернути увагу на здійснене дослідження Н.М. Обушенко, присвячене проблематиці вирішення проблем здійснення систе-

матизації трудового законодавства України [5]. Доцільно наголосити, що вченою обґрунтовується необхідність зосередження уваги правотворця на здійсненні кодифікації підзаконних нормативно-правових актів у сфері реалізації особою права на праці, що дозволяє вирішити задачі їх узагальнення за юридичною силою та за предметом правового регулювання суспільних відносин [5, с. 28-30, 325-327].

У дисертації О.В. Епель увагу зосереджено на визначенні напрямів удосконалення захисту конституційних соціально-трудова прав людини, зокрема, вченою визначено необхідність удосконалення механізму взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина, яка обумовлена рядом аспектів: по-перше, потребою у пришвидшенні взаємодії держави із громадськими організаціями, що здійснюють захист конституційних соціальних прав людини і громадянина; по-друге, тим, що громадські організації можуть викликати у громадян більше довіри, аніж держава; по-третє, невідповідністю реальним станом захисту державою соціальних прав громадян потребам населення; по-четверте, наявністю дисбалансу між заохоченням різних напрямів громадського контролю щодо захисту соціальних прав; по-друге, потреба у створенні спеціального порядку розгляду судових справ із соціального захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, обумовлена ускладненням доступу до правосуддя, так як відсутність вказівок на можливість захисту певного соціального права у самому профільному законодавстві може означати непоінформованість осіб, які потребують такого захисту, і, як наслідок, неможливість його реалізації; 3) відсутність чіткої стратегії фінансування заходів із захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина, яка полягає у тому, що бюджетний розподіл коштів відповідає лише плану на певний рік, не враховує стратегічні цілі, і це в результаті призводить до того, що захист соціальних прав здійснюється за залишковим принципом [6, с. 33-34, 330-335].

Науково-практична цінність дисертації Л.П. Амелічевої полягає в обґрунтуванні тези щодо необхідності екологізації виробництва як складової забезпечення права особи на гідну працю. Крім того авторкою порушуються надзвичайно важливі та актуальні питання захисту права на гідну працю в умовах цифратизації світової економіки [7, с. 303-330, с. 362-372].

В межах реалізації Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр здійснена А.В. Скоробагатьком дисертаційна робота на тему «Єдність та диференціація регулювання пенсійного забезпечення» [8], де визначено доцільність створення в сучасних умовах державної страхової професійної пенсійної системи, яка повинна координуватися з загальною державною пенсійною системою відносно видів і умов призначення пенсій, що дозволяє вирішити такі науково-практичні завдання розвитку науки трудового права та правозастосування у сфері реалізації права на працю, як: 1) забезпечення осіб, які працюють у шкідливих умовах праці, пенсіями до досягнення загальностановленого пенсійного віку; 2) переведення пенсій на накопичувальні принципи їх формування; 3) зниження навантаження на бюджет Пенсійного фонду України шляхом утворення додаткових джерел для 412 фінансування таких пенсій; 4) оздоровлення умов праці й скорочення робочих місць зі шкідливими умовами праці [8, с. 411-412].

Висновок. Отже, в межах проголошеної Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. [3] здійснено ряд дисертаційних робіт докторського рівня, при цьому питання досягнення ефективності норм трудового права, досягнення цілей та завдання дії законодавчих актів. Таким чином, одним із пріоритетних

напрямів здійснення дисертаційних досліджень у сфері трудового регулювання суспільних відносин є удосконалення ефективності правотворення, так і вирішення праксеологічних проблем правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Процевський О.С. Якою має бути правова ідеологія Трудового кодексу України XXI століття? *Право України*. 2016. №3. С. 213-221.
2. Коментар заступника Міністра соціальної політики — керівника апарату В. Іванкевича до проекту Трудового кодексу України (реєстр. № 1658, доопрацьований), прийнятого у першому читанні 5 листопада 2015 р. Верховною Радою України. URL.: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?jsessionid=88A957AD29C4F36C9AA1F1B3D360AD3D.app1?art_id=183297&cat_id=164623
3. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. URL.: <http://www.apnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>
4. Лях І.О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. Х.: ХНУВС, 2020. 396 с.
5. Обушенко Н.М. Теорія та практика систематизації трудового законодавства: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. Х.: ХНУВС, 2020. 412 с.
6. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. К., 2020. 438 с.
7. Амелічева Л.П. Парадигма правового регулювання гідної праці в сучасних умовах розвитку трудового законодавства: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. К., 2020. 487 с.
8. Скоробагатько А.В. Єдність та диференціація регулювання пенсійного забезпечення: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. К., 2020. 479 с.

Купіна Л.Ф. ДОКТРИНАЛЬНИЙ НАПРЯМ КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Анотація. Метою роботи є визначення доктринальних засад забезпечення ефективності норм трудового права України. Обґрунтовано, що Концепція забезпечення ефективності норм трудового права має бути базисом для розробки та подальшої реалізації Національної стратегії забезпечення права особи на гідну працю в Україні на 2021–2031 рр. як певної взаємопов'язаної системи цілей, заходів, умов та інструментів здійснення публічного управління, що в межах визначеної компетенції суб'єктів владних повноважень має вирішити задачу відповідностей мети, завдань та результатів правозастосування у відповідній сфері суспільних відносин. Визначено, що ефективність норм трудового права України пов'язується передусім із подоланням декларативності дії актів чинного законодавства, які попри їх відповідність європейським та міжнародним стандартам, не здатно на належному рівні забезпечити реалізацію права особи на працю, права особи на соціальне та пенсійне забезпечення. Обґрунтовано доцільність розробки та прийняття Концепції забезпечення ефективності норм трудового права, яка має бути базисом для визначення положень Національної стратегії забезпечення права особи на гідну працю в Україні на 2021–2031 рр.. Виходячи із встановлених науково-теоретичних результатів даного дослідження та його практичного значення обґрунтовано висновок про зміст структури Концепції забезпечення ефективності норм трудового права, що має складатися із двох розділів, де: першим розділом мають бути закріплено загальні положення її реалізації, визначено сутність основних регульованих понять, обґрунтована мета, завдання прийняття Концепції, охарактеризовано проблеми, вирішення яких пов'язується із її запровадження до національного правового простору; другим розділом мають бути визначені напрями реалізації Концепції забезпечення ефективності норм трудового права, серед яких відокремлено доктринальний, нормативно-правовий, освітнянський та організаційний.

Ключові слова: доктрина трудового права України, мета ефективності норм трудового права, трудові відносини, соціальна ефективність, юридична ефективність.

Kupina L.F. DOCTRINAL DIRECTION OF THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS

The purpose of the work is to determine the conceptual basis for ensuring the effectiveness of labor law in Ukraine. It is substantiated that the Concept of ensuring the effectiveness of labor law should be the basis for the development and further implementation of the National Strategy for the Right to Decent Work in Ukraine for 2021-2031 as a certain interconnected system of goals, measures, conditions and tools for public administration, that within the defined competence of the subjects of power must solve the problem of compliance with the purpose, objectives and results of law enforcement in the relevant field of public relations. It is determined that the effectiveness of labor law of Ukraine is associated primarily with overcoming the declarative effect of current legislation, which, despite their compliance with European and international standards, is not able to adequately ensure the realization of the right to work, social and pension benefits. The expediency of development and adoption of the Concept of ensuring the effectiveness of labor law, which should be the basis for determining the provisions of the National Strategy for the Right to Decent Work in Ukraine for 2021-2031. Based on the established scientific and theoretical results of this study and its practical significance conclusion on the content of the structure of the Concept to ensure the effectiveness of labor law, which should consist of two sections, where: the first section should set out the general provisions of its implementation, define the essence of basic regulated concepts, substantiate the purpose, objectives of the Concept. is related to its introduction into the national legal space; The second section should identify areas for implementation of the Concept of ensuring the effectiveness of labor law, among which are separated doctrinal, regulatory, educational and organizational.

Key words: doctrine of labor law of Ukraine, purpose of efficiency of norms of labor law, labor legal relations, social efficiency, legal efficiency.

Демчишин Д.А.,
викладач кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4172-1272>

УДК 343.343.3

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.13>

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Актуальність. В українській кримінально-правовій системі хуліганство є одним з найскладніших для кваліфікації та правозастосування видом кримінального правопорушення. Це пов'язано із тим, що складом цього правопорушення передбачено низку оціночних понять, а на рівні судового тлумачення не вироблено єдиного підходу до їх розуміння. Тому, аналіз елементів складу цього кримінального правопорушення сьогодні є вкрай актуальним. Окрему групу таких елементів утворюють суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, до яких відносяться суб'єкт та суб'єктивна сторона. Ці ознаки є вкрай важливими через те, що кваліфікація хуліганства відбувається саме з урахуванням їх специфіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам кримінально-правової характеристики хуліганства присвячені праці таких вчених, як В.В. Артюхова, М.І. Бажанов, М. О. Бердяєв, Н. Г. Иванов, О.А. Івахненко, М.Й. Коржанський, П. І. Люблинський, П. П. Михайленко, А.А. Музика, М. Л. Наклович, В. В. Налуцишин, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, В. М. Трубников, В.В. Шаблістий, С. С. Яценко та інших.

Метою статті є встановлення суб'єктивних ознак хуліганства та визначення перспектив подальшого розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу У теорії та практиці кримінального права є усталеною концепція, що суб'єкт кримінального правопорушення як елемент його складу характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, що досягла віку кримінальної відповідальності [3, с. 153]. Відповідно до ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність (*загальний суб'єкт* – Д.Д.). Спеціальним суб'єктом

кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Суб'єкт хуліганства є загальним та не містить особливих кримінально-правових ознак, крім однієї – віку. Тому розглянемо більш детально питання віку настання кримінальної відповідальності за хуліганство.

За загальним правилом кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності за хуліганство підлягають особи, які вчинили його з 14-ти річного віку.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладено такі критерії: 1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність відповідних злочинів; 2) значна поширеність цих злочинів серед підлітків; 3) тяжкість шкоди в результаті їх вчинення [17, с. 86]. У науці кримінального права точаться постійні дискусії з приводу віку настання кримінальної відповідальності. Лунають пропозиції ухвалення норми, за якою кримінальна відповідальність може бути запроваджена починаючи з 11-річного віку, за умов, якщо неповнолітні злочинці у зазначеному віці можуть усвідомлювати суспільну небезпеку деяких видів злочинів зазначених у даному переліку [6, с. 96]. Деякі вчені вважають, що за хуліганствію слід встановити мінімальну вікову межу з 13 років. Вони пояснюють це тим, що найбільша кількість вперше вчинених правопорушень припадає на підлітків у віці 10–12 років і що юристи, психологи, педагоги та інші вчені стверджують, що, досягши 12–13-річного віку, підліток здатний реально, свідомо і виважено оцінювати свою поведінку, може вибрати та прогнозувати її варіанти і на-

слідки [15, с. 31-32]. З такого підходу вік злочинності буде знижуватись, а підлітки піддаватимуться ранній стигматизації.

За твердженням В.В. Налуцишина, «при вчиненні хуліганства винні особи посягають на ті самі блага, якими володіють і самі (здоров'я, честь, гідність, майно), а тому є очевидним, що вже з 14-річного віку вони в змозі оцінити свою поведінку (вчинок) та наслідки, що наступили» [11, с. 379]. Вчений вважає мінімальний (14 років) вік кримінальної відповідальності за всі різновиди хуліганських дій правильним і науково обґрунтованим [11, с. 380]. Так, безумовно, вчений має рацію коли стверджує, що вони посягають на те, що мають самі. Однак, чи розуміють 14-ти річні особи, що вони володіють цими благами? Тим паче, законодавець аксіомою визнав те, що вони розуміють зміст та складові категорії «громадський порядок».

В.В.Шаблістим та О.А.Галемінім, як вони самі зазначають, «фактично вперше запропоновано підвищити вік кримінальної відповідальності за просте некваліфіковане хуліганство до 16 років» [17, с. 91]. Мотивують вчені таку пропозицію тим, що зараз «відсутня одна з трьох підстав існування зниженого віку – поширеність вчинення хуліганства серед осіб цього віку не в останню чергу через «занурення» їх в он-лайн комп'ютерні ігри, на що звертали уваги інші вчені. Більш того, існує і імовірність складності усвідомлення факту саме грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства» [17, с. 91].

Ми погоджуємось з такою пропозицією, але з інших причин. По-перше, відсутність поширеності притягнення осіб з 14 до 16 років до кримінальної відповідальності може свідчити не про те, що діти не вчиняють хуліганство через «занурення в комп'ютерні ігри», а про те, що (як приклад) нормативний припис ст. 296 КК України має значний запобіжний потенціал та належним чином «працює», про те, що зараз надійно функціонує механізм запобігання хуліганству тощо. По-друге, і найголовніше, суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 296 КК України, зараз є кримінальним проступком.

Хуліганство поряд з основним складом крадіжки (ч. 1 ст. 185 КК України) є двома кримінальними проступками, за які кримінальна відповідальність наступає з 14 років. Саме з урахуванням суспільної небезпечності цих злочинів та цінності дитинства в українському суспільстві ми пропонуємо підняти вік настан-

ня кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 296 КК України, до 16 років.

Перейдемо до аналізу суб'єктивної сторони хуліганства. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині аксіоматичним є твердження про те, що суб'єктивна сторона хуліганства характеризується прямим умислом (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання), а також обов'язковою ознакою – мотивом явної неповаги до суспільства. Треба зазначити, що «особа, яка вчиняє хуліганство, в повному обсязі усвідомлює не лише свої дії, а й спосіб (способи) вчинюваних злочинних дій та характерні особливості злочинних наслідків» [10, с. 304].

Як зазначає Верховний Суд у своїй Постанові від 3 липня 2019 р. № 288/1158/16-к; № 13-28кс19 домінування у свідомості винного такого внутрішнього спонукання і відсутність особистого мотиву посягання на потерпілого є головним критерієм відмежування хуліганства як злочину проти громадського порядку та моральності від злочинів проти особи [16]. Згідно з чинною конструкцією складу злочину, передбаченого ст. 296 КК, хуліганський мотив загалом є основною ознакою, за якою злочин, передбачений ст. 296 КК, слід відмежовувати від суміжних злочинів [5, с. 709].

Однак, явна неповага до суспільства є складним оціночним поняттям, що вимагає комплексного підходу до розуміння його сутності. Як зазначає В.В. Кузнецов, неповага до суспільства – це прагнення продемонструвати свою зневагу до існуючих у суспільстві правил і норм поведінки, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі. Вказана неповага має бути явною, тобто очевидною, безсумнівною як для хулігана, так і для очевидців його дій [1, с. 662].

Вчений стверджує, що у кримінально-правовій науці хуліганський мотив визначають як прагнення до самовираження, самовиразу особи, людини низької культури, невихованої, з нестримним і вкрай розбещеним егоїзмом; це спосіб самовиразу хама, варвара, дикуна. Спонуки вчинити такі дії можуть бути різні. Поєднує їх те, що вони, здебільшого, позбавлені будь-якої необхідності, нерідко постають із бажанням особи показати свою ніби вищість (винятковість), чи з розгнущеного самолюбства, пов'язаного з неповагою до особи, людської гідності,

байдужим ставленням до законів і правил поведінки [1, с. 662].

Більш узагальнено, хуліганський мотив – це вияв явної неповаги до суспільства, демонстрація зневаги до загальнолюдських норм і правил співжиття, намагання утвердитися в очах оточуючих завдяки приниженню інших осіб чи їх почуттів [8]. І.М. Даньшин слушно наголошував: для хуліганських мотивів характерними ознаками є наглядність і очевидність їх проявів, вони «кричать», «б'ють в очі» [4].

Особливість мотиву хуліганства полягає у причинній зумовленості. Спонуки вчинити такі дії можуть бути різні. Поєднує їх те, що вони, здебільшого, позбавлені будь-якої необхідності, нерідко постають із бажання особи показати свою ніби вищість (винятковість), чи з розгнужаного самолюбства, пов'язаного з неповагою до особи, людської гідності, байдужим ставленням до законів і правил поведінки. Верховний Суд України у Постанові від 4 жовтня 2012 року № 5-17к12 акцентував увагу на роз'ясненні, наданому в постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство», згідно з яким суди мають відрізняти хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально караних дій. Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Як хуліганство зазначені дії кваліфікують лише у тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [9].

При цьому в літературі звернуто увагу й на те, що таку властивість хуліганських діянь, як явна неповага до суспільства, неможливо однозначно віднести чи до об'єктивної, чи до суб'єктивної сторони злочину [7, с. 153-154]. З твердженням В.І. Борисова, грубе порушення громадського порядку і явна неповага до суспільства – це дві обов'язкові складові хуліганства, що різнять його від інших правопорушень. Явна неповага відбиває не тільки суб'єктивну (мотив), а й об'єктивну сторону – форму пове-

дінки. Дія у своєму зовнішньому прояві повинна бути зухвалою – хуліган не просто порушує громадський порядок, а порушує його в навмисно зухвалій формі. Особа свідомо обирає зухвалу форму поведінки, бажаючи саме таким чином виявити свою зневагу до встановленого правопорядку, до оточуючих [2, с. 356-357].

Поглиблюючи зазначений постулат О. Івахненко зазначає, що така обставина, як явна неповага до суспільства, має не тільки суб'єктивне значення, а й реальний об'єктивний вираз. При цьому суттєвою ознакою цього об'єктивного виразу виступає безпричинність вчинення злочину, або незначний привід, що є очевидним як для самого винного, так і для оточуючих... цей мотив об'єктивно виявляє себе у зв'язку з очевидною безпричинністю, безглуздістю, безпідставною жорстокістю вчиненого злочину [7, с. 156]. В.В. Налуцишин взагалі категорію явної неповаги до суспільства розглядає за допомогою поняття «публічність». Вчинення хуліганських дій характеризується не певним місцем соціального значення, а сукупністю об'єктивних та суб'єктивних знак, які надають цьому злочину ознаку публічності [10, с. 303].

Для підтвердження свого висновку вчений наводить коментарі О.Ф. Бантишева, В.К. Грищука, В.С. Картавцева, М.І. Мельника [13, с. 277]. Однак, використання зазначених коментарів навряд чи є доречним та виправданим, оскільки вони стосувались коментування складу умисного вбивства, вчиненого з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України).

Окремі вчені йдуть далі при характеристиці суб'єктивної сторони хуліганства, стверджуючи, що у цього суспільно небезпечного діяння є спеціальна мета. Так В.В. Налуцишин, стверджує, що «мета хуліганства - цинічно, брутально порушити громадський порядок, а тим самим завдати шкоду публічному інтересу, під яким ми розуміємо громадський спокій» [10, с. 304]. Навряд чи таке твердження є важливим для характеристики суб'єктивної сторони хуліганства, оскільки мета не є конструктивною особливістю складу цього злочину. Однак, безумовно, вона матиме значення під час визначення заходів кримінально-правового реагування на злочин (обрання міри кримінальної відповідальності).

Слід наголосити, що хуліганство вчиняється виключно з прямим умислом. Відрізняє хуліганство від інших злочинів його мотив, що зветься «хуліганський мотив» та за своїм змістом відповідає змісту поняття «мотив явної неповаги до суспільства». Саме ця ознака використовується

під час конструювання кваліфікованих складів інших суміжних злочинів. Вона, як зазначають вчені, може охоплювати (а з нашої точки зору – системно характеризувати) й об’єктивні ознаки хуліганства, перебувати з ними у тісній взаємодії. Хуліганський мотив характеризує не тільки спонукання злочинця, але й системно вирізняє його від інших осіб, що вчинюють кримінальні правопорушення. Саме цей мотив свідчить про антигромадську, антисоціальну спрямованість правопорушника. Тому, ми погоджуємось з розробниками нового КК України у тому, що хуліганський мотив може наскрізною кваліфікуючою ознакою будь-якого кримінального правопорушення. Однак, така позиція, безумовно, знімає з порядку денного питання доцільності існування окремого складу кримінального правопорушення під назвою «хуліганство».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азаров Д.С., Гришук В.К., Савченко А.В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
2. Борисов В.І. Лекція за темою: «Кримінальна відповідальність за хуліганство (стаття 296 КК України)». *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2020, № 1(13). С. 351-371.
3. Борисов В.І., В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
4. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. Юр. лит., 1973. 200 с.
5. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
6. Засць Я.Б. До проблеми встановлення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні неповнолітніми особами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 92-97.
7. Івахненко О. Об’єктивна сторона хуліганських діянь. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 151-160.
8. Кримінальний кодекс України (проект) URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>.
9. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.01.2013 № 223-192/0/4-13 «Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13#Text>
10. Налуцишин В.В. Визначення ознак об’єктивної сторони хуліганства. *Право і суспільство*. 2013. №6-2. С. 302-306.
11. Налуцишин В.В. Характеристика суб’єкта хуліганства: наукові та практичні питання. *Університетські наукові записки*. 2013. №4. С. 373-383.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., переробл. і допов.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-те вид., переробл. і допов. / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Юрид. думка, 2009. 1236 с.
14. Павлов В. Г. Суб’єкт преступления и уголовная ответственность. СПб. : Лань; Фонд «Университет», 2000. 192 с.
15. Плашовецький О.А. Кримінально-правова диференціація віку. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінальновиконавче право. Львів. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». 200 с.
16. Постанова Верховного Суду від 3 липня 2019 р. № 288/1158/16-к; № 13-28кц193. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/c009102?an=50>
17. Шаблистий В. В., Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов’язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов’язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія; за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпропр. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

Демчишин Д.А. СУБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Автором статті зазначено, що суб’єкт хуліганства є загальним та не містить особливих кримінально-правових ознак, крім однієї – віку. Автором запропоновано підвищити вік настання кримінальної відповідальності до 16 років з низки причин. Серед них головними є такі: відсутність поширеності притягнення осіб з 14 до 16 років до кримінальної відповідальності за вчинення хуліганства; суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 296 КК України, зараз є кримінальним проступком. Квінтесенція цих причин - цінність дитинства в українському суспільстві та низький рівень суспільної небезпечності хуліганства.

Доводиться, що хуліганство вчиняється виключно з прямим умислом. Відрізняє хуліганство від інших злочинів його мотив, що зветься «хуліганський мотив» та за своїм змістом відповідає змісту поняття «мотив явної неповаги до суспільства». Саме ця ознака використовується під час конструювання кваліфікованих складів інших суміжних злочинів. Вона може системно характеризувати й об’єктивні ознаки хуліганства, перебувати з ними у тісній взаємодії. Хуліганський мотив характеризує не тільки спонукання злочинця, але й системно вирізняє його від інших осіб, що вчинюють кримінальні правопорушення. Саме цей мотив свідчить про антигромадську, антисоціальну спрямованість правопорушника. Тому, автором висловлено солідарну

позицію з розробниками нового КК України у тому, що хуліганський мотив є наскрізною кваліфікуючою ознакою будь-якого кримінального правопорушення. Така позиція, безумовно, знімає з порядку денного питання доцільності існування окремого складу кримінального правопорушення під назвою «хуліганство».

Ключові слова: хуліганство, суб'єкт, суб'єктивна сторона, вік, осудність, вина, мотив, мета.

Demchyshyn D.A. SUBJECTIVE SIGNS OF HOOLIGANISM UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The author of the article indicates that the subject of hooliganism is general and does not contain any special criminal law signs, except for one – age. The author proposes to increase the age of onset of criminal responsibility to 16 years for a number of reasons. Among them, the main ones are: the lack of prevalence of bringing persons from 14 to 16 years old to criminal liability for committing hooliganism; a socially dangerous act under Part 1 of Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine is now a criminal offense. The quintessence of these reasons is the value of childhood in Ukrainian society and the low level of public danger of hooliganism.

It is proved that hooliganism is committed exclusively with direct intent. What distinguishes hooliganism from other crimes is its motive, called «hooligan motive» and in its content corresponds to the content of the concept «motive of obvious disrespect for society». It is this feature that is used in the construction of qualified corpus delicti of other related crimes. She can systematically characterize the objective signs of hooliganism, be in close cooperation with them. The hooligan motive characterizes not only the motives of the offender, but also systematically distinguishes him from other persons who commit criminal offenses. It is this motive that testifies to the antisocial, antisocial orientation of the offender. Therefore, the author expressed a solidarity position with the developers of the new Criminal Code of Ukraine that a hooligan motive is a cross-cutting qualifying sign of any criminal offense. This position, of course, removes from the agenda the question of the expediency of the existence of a separate corpus delicti called «hooliganism».

Key words: hooliganism, subject, subjective side, age, sanity, guilt, motive, goal.

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.14>

АЛГОРИТМИ М'ЯКОГО ПРАВА ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Не визиває сумніву твердження, що правопорядок являє собою одну з центральних категорій юриспруденції, дослідження якої завжди мало як теоретичне так і практичне значення. Однак, в сучасних умовах, коли наукова картина світу стрімко змінюється, можливо спостерігати перехід від класичної науки до науки постмодерну, що неминуче виводить на нові уявлення про право, правові явища тощо. Так, динамічні та ґрунтовні трансформації, котрі здійснюються у всіх сферах суспільного життя (через глобалізацію, інформативну революцію тощо), в тому числі і масштабні зрушення у правовому бутті (криза нормативних регулятивних моделей правового впорядкування суспільної життєдіяльності), вимагають нового осмислення природи правопорядку, його образу у сучасному суспільстві, і нових явищ, чинників, що безпосередньо впливають на нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суті та змісту поняття правопорядку, а саме в контексті розгляду сучасної держави, присвячені роботи ряду вітчизняних вчених, зокрема Н.М. Оніщенко, Ю. Крисяк, Н.В. Панаріна, А.Ф. Крижановського, Ю.Н. Оборотова, Т.Г. Андрусяка та інших.

Постановка завдання. Дослідити роль м'якого права в контексті його впливу на розвиток правопорядку сучасної держави шляхом аналізу юридичної композиції та розкриттю особливостей конструювання юридичних алгоритмів м'якого права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підкреслюючи вагоме значення дослідження феномену правопорядку, А.Ф. Крижановський відмічає, що "одним із головних векторів новітнього осмислення природи сучасного правопорядку вітчизняні дослідники бачать у його методологічному піднесенні на рівень зіставлення з основними категоріями, які характеризують цивілізоване буття людини – свободу, справедливість, рівність, право, мораль" [1, с. 86].

У свою чергу, зростаюча неспроможність формалізованих нормативів реагувати на швидкі зміни у соціальному житті і взагалі людському існуванні породжує розвиток ідеї тісного взаємозв'язку та взаємовпливу правової свідомості та правопорядку, що розробляється зокрема Т.Г. Андрусяком, який обґрунтовує свою позицію ідеями Б. Кістяківського. Так, на думку вченого, центральною, стрижневою ідеєю правопорядку стає людина, індивід, особистість, а не закон. Як зазначає Б. Кістяківський, правопорядок, який існує в житті, не є тотожним правопорядкові, вираженому у правових нормах. Проявом низького рівня правосвідомості є тенденція до детальної регламентації і регулювання всіх суспільних відносин статтями писаного закону, притаманна поліцейській державі, і яка є визначальною ознакою такої держави на протилежність державі правовій. Іншими словами: зростання кількості законів не сприяє зміцненню правопорядку [2, с.16-17].

До антропоцентризму звертається й І.Л. Честнов, який справедливо зазначає, що в сучасних умовах "суб'єкт права повинен трактуватися не просто як суб'єкт правовідносин, а набагато ширше – як центр правової системи, її творець і постійний діяч. Саме суб'єкт права формує і відтворює своїми діями правову реальність" [3, с.55].

З позицій антропоцентризму не можна розглядати будь-які аспекти буття права, виключаючи з цього процесу його суб'єкта як центральну ланку правової системи, як основну рушійну силу права, включаючи процеси правотворчості та правозастосування. У той же час загальна усталена теорія правопорядку нерідко залишає осторонь суб'єкт права, не враховує його в своїх конструкціях, роблячи головний упор на норми і ефективність механізмів їх реалізації. Правосвідомість як невід'ємна якість суб'єктів права детермінує особливості реалізації ними правових норм, в кінцевому підсумку проявляючись як в психічному образі права, так і в масовій поведінці у виконанні правових приписів.

Звідси випливає, що стан правопорядку залежить від безлічі факторів, які лежать поза сферою права. Масова поведінка людей, яка в кінцевому підсумку і становить правопорядок, отримує ментальне, психічне, біологічне вимірювання.

У цьому контексті можна погодитися з позицією тих учених, які ставлять під сумнів традиційний для юриспруденції погляд на правопорядок як на результат чіткої і неухильної реалізації юридичних норм. Подібне розуміння правопорядку характерно тільки для його ідеальної моделі, яка сильно відрізняється від реального стану правопорядку в конкретному соціумі.

Як підкреслює З. В. Ромовська, держава є монополістом у сфері продуктування законів та інших нормативних правових актів загальної дії. Але не є ним у сфері творення права, у тому числі цивільного [4, с.12]. Правопорядок досягається за умови реалізації не тільки правових норм, що містяться в законах та підзаконних нормативно-правових актах, а й тих, що становлять зміст правових звичаїв, правових прецедентів, міжнародно-правових та інших видів нормативних договорів, що зумовлює необхідність перегляду традиційних уявлень про нормативну основу законності [5, с.14].

Сучасне розуміння правопорядку держави, що не зводиться до встановленого правом порядку суспільних відносин, результату суто дії права, ускладнює суть та зміст цього феномену, створює простір та розширює коло чинників, що мають вплив на його формування та розвиток.

В. В. Борисов визнає очевидним, що і поведінка людей за межами права спричиняє певний вплив на правозначущі дії та бездіяльність суб'єктів права, бо моральні, традиційні чи релігійні норми певним чином «зберігають» свою дієвість і у правовій сфері. Правопорядок - категорія юридична, але далеко не все у ньому є юридичним. Тут поєднуються юридичні і неюридичні моменти. Так, ніхто не буде спростовувати регламентуючого характеру деяких звичок людей, звичаїв, буденностей, норм демократії (які не отримали правового оформлення), моралі, норм партійного керівництва, які визначають його форми і методи, без чого правопорядок є немислимим. Але це неправова регламентація, тобто не правовий момент у правопорядкові [6, с.88-89].

Якщо представляється можливим вплив неюридичних чинників на формування правопорядку держави, з розвитком останньої представляється необхідним і визнання та дослі-

дження впливу інструментів, що відповідають сучасним реаліям, зокрема м'якого права.

Так, м'яко-правова концепція починає все активніше використовуватися при характеристиці чисельних внутрішньодержавних актів, які формально не вписуються в систему традиційних джерел права.

До м'якого права відносять акти суб'єктів правотворчості, які не мають юридичної сили (частіше за все тому що, будучи прийнятими поза рамками формальних правотворчих процедур або з інших причин, вони не розглядаються в якості юридично обов'язкових), але, тим не менше, впливають на поведінку інших осіб; такий вплив проявляється або в тому, що інші сприймають ці акти як надійний вираз політичних суджень або намірів, які, на якомусь більш пізньому етапі можуть втілитися і в формально обов'язкові права і враховуватися в примусових діях правозастосовувачів, або в тому, що такі акти роз'яснюють розуміння державними органами фактів навколишньої дійсності. Індивіди, уряди, держави, і інші суб'єкти використовують м'яке право для того, щоб встановити зобов'язання і впливати на поведінку там, де чисто правові механізми розглядаються як небажані [7, с.577].

Австралійський вчений Грек Вікс відносить до м'якого права, що застосовується владними суб'єктами, кодекси практики, керівництва, інструктивні вказівки, циркуляри, політичні акти, короткі програми розвитку, звичаї практики, податкові пільги, кодекси поведінки, етичні кодекси і конвенції [8, с.3].

Цікаву групу м'яко-правових інструментів складають акти локального саморегулювання, які приймаються організованими (найчастіше – за родом професійної діяльності) спільнотами, спілками, асоціаціями; вони регламентують організаційні і функціональні питання, основи статусу членів спільноти тощо.

Науковці і практики, які досліджують правопорядок епохи постмодерну, звертають увагу на розширення правових джерел, зростаюче значення м'яко-правових інструментів у формуванні правопорядку сучасної держави. О.М. Пасєнюк робить висновок, що неповнота, неясність, суперечливість чи відсутність законодавства, яке регулює спірні відносини, має усуватися, перш за все, нормами, створеними юридичною практикою, а не законодавчими змінами [9, с.9]. А В.Г. Перепелюк наголошує, що у постмодернізмі правостановлююче значення визнається, перш за все, за діяльністю приватних осіб, яка дозволяє їм самокоординувати та сморегулювати

взаємовідносини між собою. При цьому підкреслюється, що не договірна практика, яка здійснюється на основі позитивного права, породжує норми нового типу (конвенції), а, навпаки, спонтанно породжувані “конвенції” постійно змінюють реальну договірну практику [10, с. 35].

Наступним питанням яке має бути визначено задля досягнення мети нашого дослідження є визначення поняття сучасної держави.

П. М. Рабінович вказує, що “держава, у сучасному розумінні, це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним, насамперед, в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами” [11, с. 35].

Визначення Петра Мойсейовича тяжіє до більш традиційного підходу до розуміння держави.

В свою чергу, представники одеської правової школи цілком слушно зазначають, що “поняття “сучасна держава” використовується в двох значеннях: по-перше, сучасними називають нині існуючі держави, і, по-друге, сучасною вважається така держава, яка відповідає певним цінностям і нормативам” [12, с. 257].

У нашому дослідженні ми цілком поділяємо зазначену позицію і вважаємо, що відповідним чином легалізована та легітимована державна влада, яка орієнтована, перш за все, на створення належних умов щодо втілення у життя та захисту прав і свобод людини, відображає дух і сутність сучасної держави.

З цього приводу слід погодитися із Н.М. Крестовською, яка обґрунтовує, що “риси сучасної держави не тільки зафіксовані в системі нормативних вимог, але й виражені в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава - це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі” [12, с. 257].

Не менше значення мають питання наступності та традицій які забезпечують прогнозований розвиток образу держави.

Зокрема, Ю. М. Оборотов, вказував, що «сьогодні можна констатувати становлення і поширення в реальному бутті держави, політиці держави нових “образів” держави. Слід зазначити, що різноманіття існуючих в умовах нашого часу держав з розходженням моделей державних ор-

ганів, методів і процедур їх діяльності сприяє пошукові оптимальних форм держави, найбільш ефективних варіантів її функціонування. У цьому напрямі одержує свою визначеність і все частіше використовується “образ сучасної держави», за допомогою якого систематизуються вже довгі роки використовувані ідеали демократичної, правової і соціальної держави. В образі сучасної держави помітне прагнення підкреслити відповідність існуючої держави визначеним критеріям, прийнятим сьогодні світовим співтовариством, якими виступають так звані загальнолюдські цінності” [13, с. 5].

Підсумовуючи, під сучасною державою слід розуміти - організацію легальної та легітимної політичної влади домінуючої частини населення на певній території основною метою якої є створення належних умов щодо втілення у життя та захисту прав і свобод людини та ефективного забезпечення комфортного співіснування індивідів у соціумі.

Наступним компонентом нашої статті є дослідження того, які саме юридичні алгоритми використовуються під час створення актів м'якого права та яка їх роль у формуванні правопорядку сучасної держави.

Д. Г. Манько зазначає, що “юридичний алгоритм - це закріплена у правовому акті юридична конструкція зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується: хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій, або обсяг позбавлень чи наділень певними цінностями такої особи. Юридичний алгоритм має свою власну структуру, яка складається з персоніфікації, моделі поведінки та змістовного зв'язку між ними. Важливою ознакою є нерозривна пов'язаність елементів структури юридичного алгоритму, що утворюють логічну, послідовну цілісність, в якій сформульовано порядок діянь” [14, с. 109-110].

Проводячи класифікацію юридичних алгоритмів, Д. Г. Манько виділяє наступні: “1. За характером правового регулювання: а) загальні юридичні алгоритми - положення які містяться в законах; б) спеціальні юридичні алгоритми - положення, які містяться у правозастосовних або правореалізаційних актах. 2. За формою правової активності суб'єктів права: а) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії; б) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки юридично-значущій бездіяльності. 3. Залежно від типу правових норм: а) юридичні алгоритми, які виражені в матеріальних правових нормах; б) юридичні алгоритми, які ви-

ражені в процедурно-процесуальних правових нормах. 4. За процедурно-процесуальними особливостями прояву в соціальній діяльності: а) процесуальні юридичні алгоритми; б) юридичні алгоритми пов'язаних із процесом процедур; в) юридичні алгоритми самостійних правових процедур. 5. За формою вираження: а) письмові юридичні алгоритми; б) усні юридичні алгоритми; в) конклюдентні юридичні алгоритми. 6. За особливістю забезпечення виконання та формою припису: а) алгоритми жорсткого права; б) алгоритми м'якого права" [14, с. 124-127].

У якості акту м'якого права ми пропонуємо розглянути Декларацію щодо навколишнього середовища і розвитку, яка була прийнята Конференцією ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 році (надалі - Декларація).

Спираючись на наведену Д. Г. Манько класифікацію, можливо встановити, що викладення основних положень Декларації здійснювалося із використанням різноманітних видів юридичних алгоритмів, зокрема: юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії; юридичні алгоритми самостійних правових процедур; письмові юридичні алгоритми; юридичні алгоритми м'якого права.

Для встановлення обсягу і характеру впливу актів м'якого права на правопорядок сучасної держави, слід дослідити яким чином розкриваються ознаки їх юридичних алгоритмів: закріпленість у типовому правовому акті (м'якого або жорсткого права), юридична конструкція, зобов'язуюче волевиявлення, персоніфікація, модель поведінки, юридично значущі наслідки.

Так, використані в Декларації юридичні алгоритми володіють всіма вищенаведеними ознаками.

Декларацію укладено у формі типового акту м'якого права - рішення міжнародної організації. Текст Декларації є формальним вираженням її юридичної конструкції та характеризується чіткою, зрозумілою і доступною мовою, оформлений у офіційно-діловому стилі, є послідовним та інформаційно повним. Декларація має всі необхідні реквізити (назва, дата прийняття, орган прийняття тощо).

Зобов'язуюче волевиявлення юридичних алгоритмів Декларації діє здебільшого через імперативні та рекомендаційні приписи задля встановлення нового, справедливого глобального партнерства в сфері охорони та розвитку навколишнього середовища.

Згідно положень Декларації головними персоніфікаційними елементами є "всі держави"

та "всі народи", глобальне співробітництво яких є запорукою досягнення мети Декларації. У якості другорядних персоніфікаційних елементів можливо виділити: ключові сектори суспільства, зацікавлені громадяни, кожна людина, які несуть особисту відповідальність за охорону та розвиток навколишнього середовища.

Моделі поведінки виражено у рекомендаційній та імперативній формі.

Наприклад, принцип 5 Декларації закріплює: "Всі держави і всі народи співпрацюють у вирішенні найважливішої задачі викорінення бідності - необхідної умови сталого розвитку - з метою зменшення розривів в рівнях життя і більш ефективного задоволення потреб більшості населення світу." [15].

У наведеному прикладі у якості персоніфікованих елементів визначені всі держави та всі народи; і закріплена певна модель поведінки в імперативній формі: співпрацюють у вирішенні найважливішої задачі викорінення бідності тощо.

Слід зазначити, що багато принципів Декларації стали в подальшому нормами жорсткого права в силу їх затвердження договірною або звичаєво-правовою практикою держав та прийняття відповідних національних законів.

Висновки. Відтак, неможливо не погодитись, що найбільш значущі та затребувані суспільством відносини підлягають правовому регулюванню. Та не викликає жодного сумніву, що соціальне регулювання може відбутися тільки за умови чіткого визначення, хто та в якому порядку повинен виконати певні дії або утриматися від їх виконання. Так, регулятивна функція права реалізовується зокрема через його формалізацію у відповідних правових актах жорсткого та м'якого права завдяки використанню відповідних юридичних алгоритмів, створюючи юридично значущі наслідки та безпосередньо впливаючи на формування та розвиток правопорядку сучасних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крижанівський А.Ф. Сучасний правопорядок: доктринальне і прикладне бачення у вітчизняній юриспруденції. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Т. 7. С. 83-93.
2. Андрусак Т.Г. Правопорядок і правосвідомість: питання взаємозв'язку та взаємовпливу. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри*: тези міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 16-18.
3. Честнов, И.Л. Человеческое измерение правовой реальности: на пути к формированию персонифи-

тристской теории права. *Актуальные проблемы права в современной России*: сб. науч. ст. Москва, 2009. Вып. 10. С. 46–61.

4. Ромовська З.В. Українське цивільне право: загальна частина. Академічний курс: підручник. Київ, 2005. 650 с.

5. Панаріна Н.В. Право як нормативна основа формування правопорядку : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 202 с.

6. Борисов В. В. Правовой порядок развитого социализма. Саратов, 1977. 408 с.

7. Gersen J. E., Posner E. A. Soft Law: Lessons from Congressional Practice. *Stanford law review*. 2008. Vol. 61. № 3. P. 573-627.

8. Weeks G. The Use and Enforcement of Soft Law by Australian Public Authorities. *Federal Law Review, Forthcoming*. 2014. Vol. 42. № 1. URL: <http://ssrn.com/abstract=2432773> (дата звернення: 03.04.2021).

9. Пасенюк О.М. Правова теорія постмодерну як методологічний підхід до реформування вітчизняного судівництва. *Сучасний правопорядок: національний,*

інтегративний та міжнародний виміри: тези міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 7-9.

10. Перепелюк В.Г. Деякі питання розвитку адміністративного права у світлі правової теорії постмодернізму. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри*: тези міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2008. С. 35-36.

11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ, 2001. 176 с.

12. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монограф. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса, 2012. 492 с.

13. Оборотов Ю. Н. Образы государств в глобализующемся мире. *Закон и жизнь*. 2004. № 8. С. 4-8.

14. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса, 2019. 320 с.

15. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (дата звернення: 03.04.2021).

Головач Г.О. АЛГОРИТМИ М'ЯКОГО ПРАВА ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуті сучасні погляди науковців на традиційну для юриспруденції категорію правопорядку та проаналізована роль м'якого права в контексті його впливу на розвиток правопорядку сучасної держави шляхом встановлення юридичної композиції та розкриттю особливостей конструювання юридичних алгоритмів м'якого права на прикладі Декларації щодо навколишнього середовища і розвитку 1992 року.

Зростаюча неспроможність формалізованих нормативів реагувати на швидкісні зміни у соціальному житті і взагалі людському існуванні породжує необхідність перегляду сталих поглядів на фундаментальні явища, зокрема правопорядок. Встановлено, що стан правопорядку залежить від безлічі факторів, які лежать поза сферою права. Так, досліджено вплив інструментів, що відповідають сучасним реаліям, зокрема м'якого права. Наведено приклади актів м'якого права, що мають безпосереднє відношення до встановлення правопорядку сучасної держави.

Окрема увага була приділена дослідженню сутнісних характеристик сучасної держави. Зазначено, що під сучасною державою слід розуміти - організацію легальної та легітимної політичної влади домінуючої частини населення на певній території основною метою якої є створення належних умов щодо втілення у життя та захисту прав і свобод людини та ефективного забезпечення комфортного співіснування індивідів у соціумі.

Досліджено ознаки юридичних алгоритмів типового акту м'якого права - рішення міжнародної організації, зокрема: закріпленість у типовому правовому акті (м'якого або жорсткого права), юридична конструкція, зобов'язуюче волевиявлення, персоніфікація, модель поведінки, юридично значущі наслідки.

Встановлено, що викладення основних положень Декларації здійснювалося із використанням різноманітних видів юридичних алгоритмів, зокрема: юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії; юридичні алгоритми самостійних правових процедур; письмові юридичні алгоритми; юридичні алгоритми м'якого права.

Ключові слова: правопорядок, правосвідомість, м'яке право, акти м'якого права, сучасна держава, юридичний алгоритм.

Holovach H.O. SOFT LAW ALGORITHMS AND THEIR ROLE IN THE MODERN STATE'S LEGAL ORDER FORMATION

The article examines the modern scientists' view on the traditional for jurisprudence category of legal order and analyzes the role of soft law in the context of its impact on the development of legal order in the modern state by establishing the legal composition and disclosing features of soft law legal algorithms constructing on the example of the 1992 Declaration on Environment and Development.

The growing inability of formalized norms to respond to rapid changes in social life and human existence in general creates the need to reconsider sustainable views on fundamental phenomena, in particular the legal order. It is established that the legal order depends on many factors that lie outside the scope of law. Thus, the influence of instruments that correspond to modern realities, in particular soft law, has been studied. Examples of acts of soft law that are directly related to the establishment of the legal order in the modern state are given.

Particular attention was paid to the study of the essential characteristics of the modern state. It is noted that the modern state should be understood as the organization of legal and legitimate political power of the dominant

part of the population in a certain territory, the main purpose of which is to create appropriate conditions for the implementation and protection of human rights and freedoms.

The features of legal algorithms of a typical act of soft law - the decision of an international organization are studied, in particular: fixation in a standard legal act (soft or hard law), legal construction, binding will, personification, model of behavior, legally significant consequences.

It is established that the presentation of the main provisions of the Declaration was carried out using various types of legal algorithms, in particular: legal algorithms that are implemented through action; legal algorithms of independent legal procedures; written legal algorithms; soft law legal algorithms.

Key words: legal order, legal awareness, soft law, acts of soft law, modern state, legal algorithm.

УДК342.9:347.77

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.15>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Актуальність теми дослідження. Цілями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, у сфері інтелектуальної власності є спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін, а також досягнення належного та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності [1]. Сучасний цивілізаційний розвиток характеризується посиленням значення результатів інтелектуальної діяльності в економічній, політичній та соціальній сферах суспільства, що передбачає удосконалення охорони та захисту інтелектуального продукту. Поняття охорони особистих немайнових та майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності є більш широким за змістом, а захист – є складовою охорони прав і застосовується у випадках поновлення порушених прав та усунення перешкод в процесі реалізації прав у галузі інтелектуальної власності, що було встановлено в попередніх дослідженнях [2, с. 131].

Чинне законодавство передбачає захист прав суб'єктів права інтелектуальної власності в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. В контексті представленої проблематики збільшення кількості адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності передбачає вдосконалення інституту адміністративної відповідальності. Окреслене набуває якісно нового значення у світлі пошуку найбільш ефективних шляхів, механізму у вирішенні завдань і проблем, що стоять перед адміністративною наукою. Стосовно означеної тематики, встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення є важливим для правильної кваліфікації правопорушення і подальшого розгляду його уповноваженими органами. Вивчення особистості правопоруш-

ника, форми його вини, мотиву і мети діяння, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, підстав для звільнення від адміністративної відповідальності створює умови для прийняття справедливого рішення за результатами справи. Це актуалізує важливість та практичну доцільність теоретико-практичних досліджень вказаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти адміністративного правопорушення відображено в працях таких учених-адміністративістів, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, С. Братусь, А. Васильєв, В. Гаращук, І. Голосніченко, Є. Додін, Г. Забарний, Р. Калюжний, Л. Коваль, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Є. Кубко, О. Кузьменко, Є. Курінний, Д. Лук'янець, О. Миколенко, Н. Нижник, О. Остапенко, В. Петков, П. Рабінович, В. Сіренко, В. Стефанік, С. Стеценко, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа, О. Якуба та ін.

Значний внесок у дослідження сфери права інтелектуальної власності загалом та стосовно адміністративного правопорушення в означеній галузі зробили такі правники, як: Г. Андрощук, С. Бондаренко, Ю. Бошицький, О. Бутнік-Сіверський, Е. Гаврилов, В. Дозорцев, В. Дроб'язко, Р. Еннан, В. Жаров, І. Запорожець, А. Кодинець, Л. Комзюк, А. Майданевич, Н. Мироненко, Л. Новоселова, О. Орлюк, О. Підпригора, О. Світличний, О. Святоцький, О. Харитонова, О. Харитонов, Г. Черевко, О. Чомахашвілі, А. Чукаєва, О. Штефан, Є. Юркова та інші. Однак наявність значної кількості праць із цієї тематики не зменшує ступінь актуальності дослідження встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення у сфері реалізації права інтелектуальної власності в умовах гармонізації українського та європейського законодавства в означеному сегменті в контексті євроінтеграційних засад.

Метою статті є визначення актуальних питань встановлення суб'єкта і суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення у сфері права інтелектуальної власності та можливих шляхів їх вирішення

Результати дослідження. Для реалізації окресленої мети у теоретико-практичному аспекті є сенс звернутися до наукових досліджень, чинного законодавства та результатів правозастосовної практики. Так, відповідно до ч. 1 ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [3]. Щодо складу адміністративного правопорушення, то чинний кодифікований адміністративно-правовий акт використовує вказане поняття лише в обставинах, які виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення (проступок) (п. 1 ст. 247 КУпАП), не надаючи його визначення. Науковці надають різні визначення зазначеного правового явища, будемо вважати, що склад адміністративного правопорушення – це сукупність встановлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як адміністративне правопорушення (проступок) [4, с. 173].

Виходячи із аналізу норм чинного законодавства стосовно заданої проблематики адміністративним правопорушенням у сфері реалізації права інтелектуальної власності є протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння, яке посягає на врегульовані адміністративно-правовими нормами відносини у сфері власності, сільського господарства та у галузі здійснення підприємницької діяльності щодо об'єктів права інтелектуальної власності і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Систему адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності складають склади проступків, передбачених ст. ст. 51-2, 107-1, 156-3 (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності), 164-3, 164-6, 164-7, 164-9, 164-13, 164-17, 164-18 КУпАП.

Чинне адміністративне законодавство не надає визначення і не вживає термін «суб'єкт адміністративного правопорушення». КУпАП використовує термін «особа», що дає можливість припустити, що суб'єктом правопорушення може бути як «фізична», так і «юридична особа». В той же час, більш детальний аналіз

положень КУпАП надає можливість визнати, що суб'єктом адміністративного проступку є фізична особа, з врахуванням ознак, наданих в кодифікованому адміністративно-правовому акті: ст. 12 КУпАП встановлює вік порушника, з якого настає відповідальність (шістнадцять років); ст. 20 КУпАП передбачає необхідну умову притягнення до адміністративної відповідальності – осудність особи; ст. 33 КУпАП зазначає про врахування особи порушника при накладенні стягнення; ст. 268 КУпАП визнає право виступати рідною мовою в разі вчинення проступку. З цього приводу А. Комзюк та Є. Липій зауважують, що КУпАП «діє вже понад тридцять років, зберігаючи багато радянських підходів до регулювання адміністративної відповідальності. Один із них – це визнання суб'єктом цієї відповідальності лише фізичних осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства» [5, с. 35]. За умов радянського планового господарства, на думку І. Зуба, ідея встановлення відповідальності службових осіб підприємств, установ і організацій в разі невиконання ними своїх службових обов'язків, а не юридичних осіб, була виправданою, оскільки замість перекладання грошей із однієї «майже» державної кишені в іншу була введена конкретна відповідальність винних посадових осіб [6, с. 9]. Відтак, КУпАП закріпив відповідальність лише фізичних осіб.

Серед науковців питання визнання суб'єктом адміністративної відповідальності юридичних осіб залишається дискусійним [7, с. 65]. Основний аргумент противників визнання юридичної особи суб'єктом адміністративного правопорушення – це неможливість встановлення вини юридичної особи як необхідного елементу складу адміністративного проступку, визнання мети застосування відповідальності до юридичної особи та її юридичних наслідків. Представники науки адміністративного права пояснюють таку ситуацію і пропонують різноманітні шляхи вдосконалення законодавства. Так, Є. Додін зауважує, що перехід до ринкової економіки посилив статус суб'єктів господарювання як фізичних осіб-підприємців, так і юридичних осіб. Такі суттєві зміни в житті країни, на погляд правника, повинні були стимулювати внесення змін до адміністративного законодавства, в першу чергу, до загальної частини КУпАП, а потім, в залежності від них, і до особливої та процесуальної. Але такого рішучого кроку зроблено не було і тоді, під тиском об'єктивної необхідності приведення законодавства про адміністративну

відповідальність до вимог дійсності, для забезпечення загальнодержавних інтересів, оминаючи норми загальної частини кодексу, була прийнята значна група нормативних актів, які докорінно змінили ряд закладених в КУпАП положень про підстави адміністративної відповідальності та визнали суб'єктами адміністративних проступків юридичних осіб. Така тенденція знайшла своє відображення в подальшому в багатьох законах [8, с. 15]. Аргументована позиція науковця заслуговує на увагу і підтримку.

Однак, слід вказати на зміни в підході до визначення суб'єктів адміністративної відповідальності в КУпАП. Так, наприклад, ст. 27 КУпАП передбачає можливість накладання штрафу на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КУпАП та іншими законами України. Також ч. 1 ст. 14-2 КУпАП містить положення про те, що адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху несе відповідальна особа – фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб. Тобто, поступово відбувається фрагментарне, в окремих положеннях кодифікованого адміністративно-правового акту визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративної відповідальності. Узагальнюючи, зазначаємо, що ми приєднуємося до думок вчених, які визнають законодавчо закріплене існування інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб та підтримують визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративних правопорушень.

Розглянемо питання про суб'єктів складу адміністративних правопорушень у сфері реалізації права інтелектуальної власності. Відповідно до загальноприйнятої класифікації, за якої суб'єктів поділяють на два види – загальний та спеціальний [9, с. 21–22; 10, с. 232; 11, с. 87; 12, с. 179], загальним суб'єктом складу адміністративних правопорушень у сфері реалізації права інтелектуальної власності, згідно з чинним КУпАП, є фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення правопорушення шістнадцятирічного віку. Наприклад, згідно зі ст. 51-2 КУпАП у випадках незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікро-

схеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або іншого умисного порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охоплюється законом, суб'єктом складу правопорушення є фізична особа, яка досягла на момент вчинення правопорушення шістнадцятирічного віку, осудна.

Спеціальний суб'єкт складу правопорушення, зазначають науковці, характеризується спеціальними ознаками, наявність яких дає можливість притягнути порушника до адміністративної відповідальності. Спеціальні ознаки суб'єкта поділяють на групи за певними критеріями, наприклад, відповідно до особливостей трудової діяльності (посадові особи, підприємці); за наявністю протиправної поведінки в минулому (особа раніше притягувалася до адміністративної відповідальності); інші особливості суб'єкта (представник власника, хворий) [13, с. 286, 345]. Як правило, спеціальний суб'єкт визначається безпосередньо в положеннях нормативно-правового акту. Так, у сфері права інтелектуальної власності спеціальними суб'єктами складу правопорушень є фізичні особи, які вчинили ті самі дії повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення за правопорушення, а також суб'єкти господарської діяльності (фізичні особи-підприємці та юридичні особи).

Визнання суб'єктом складу адміністративного правопорушення суб'єктів підприємницької діяльності передбачає диспозиція ч. 1 ст. 164-3 КУпАП – «незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємця, самовільне використання його імені тягне за собою накладення штрафу від тридцяти до сорока чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини чи без такої». Відповідно до ст. 42 ГК України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Суб'єктами господарювання, згідно з ч. 2 ст. 55 ГК України, є: господарські організації – юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, та громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську

діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [14]. Відтак, суб'єкти господарської діяльності є суб'єктами складу правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164-3 КУпАП.

Ще одним прикладом визнання суб'єктів підприємницької діяльності суб'єктами складу адміністративного правопорушення у сфері права інтелектуальної власності є положення ст. 164-6 КУпАП. Відповідно до ч. 1 ст. 164-6 КУпАП демонстрування фільмів або розповсюдження фільмів шляхом продажу чи передачі в прокат фільмокопій без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією фільмокопій, а також грошей, отриманих від їх демонстрування, продажу або передачі в прокат. Опрацювання Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1315, вказує на те, що прокатне посвідчення видається Держкіно юридичній або фізичній особі, яка відповідно до законодавства є суб'єктом підприємницької діяльності (п.3 Положення) [15]. Отже, суб'єкти підприємницької діяльності можуть бути визнані суб'єктами складу адміністративного правопорушення в разі порушення положень ст. ст. 51-2, 107-1, 156-3 (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності), 164-3, 164-6, 164-7, 164-9, 164-13, 164-17 КУпАП.

Крім суб'єкту до суб'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення входить суб'єктивна сторона. В адміністративно-правовій науці дослідженню суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення приділяється значна увага. Правники-адміністративісти визначають її по-різному, а саме: 1) «внутрішня сторона проступку, психічний стан суб'єкта проступку, що характеризує його волю, яка виявляється в протиправній дії, його ставленні до дії, яку він вчинив» [16, с. 435]; 2) «психічне відношення особи до вчиненого нею протиправного діяння і включає в себе три елементи (вину, мотив, ціль), де вина виступає обов'язковим елементом складу адміністративного правопорушення» [17, с. 74]; психічне ставлення суб'єкта до вчиненого антигромадського діяння [18, с. 283]. Загалом, кожен науковець звертає увагу на психічне ставлення особи, яка вчинила протиправне діяння, до скоєного та його наслідків. Однак чинний КУпАП

не містить поняття суб'єктивної сторони складу правопорушення. Отже, пропонуємо включити до проекту Кодексу України про адміністративні проступки положення про склад проступку і визначення кожної структурної ознаки складу, в тому числі суб'єкту і суб'єктивної сторони.

Суб'єктивна сторона, в свою чергу, має основні та факультативні ознаки. Висновки теоретиків адміністративного права базуються на визнанні вини «конституїтивною (атрибутивною) ознакою суб'єктивної сторони» [16, с. 435] адміністративного правопорушення, вбачаючи в ній психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного суспільно шкідливого діяння та його наслідків. В практичній діяльності одним із важливих завдань в процесі аналізу суб'єктивної сторони складу правопорушення є встановлення вини. Як зауважує В. Колпаков, ст.9 КУпАП визнає адміністративний проступок діянням винним, тому «відсутність у діянні вини означає відсутність у ньому суб'єктивної сторони і складу правопорушення взагалі» [19, с. 270].

Законодавство про адміністративну відповідальність, не надаючи визначення вини, вказує на умисні і необережні правопорушення. Варто зауважити, що Д. Лук'янець, дослідивши концептуальні засади та проблеми право-реалізації інституту адміністративної відповідальності, запропонував розширити існуючий перелік форм вини для адміністративних правопорушень за рахунок введення таких її форм, як намір та необачність [20, с. 6]. У дослідженні будемо опиратися на положення, передбачені чинним адміністративно-деліктним законодавством. Відповідно до ст. 10 КУпАП умисел має місце тоді, коли особа, яка вчинила діяння, усвідомлювала протиправний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Щодо сфери інтелектуальної власності, то протиправні діяння, передбачені ст. ст. 51-2, 107-1, 156-3 (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності), 164-3, 164-6, 164-7, 164-9, 164-13, 164-17 КУпАП, можуть бути вчинені лише умисно. Умисел може бути прямим, коли особа, яка вчинила діяння, усвідомлювала його протиправний характер, передбачала і бажала настання шкідливих наслідків, а також непрямий, коли особа усвідомлює характер діяння, передбачає шкідливі наслідки і не бажає, але свідомо допускає їх настання. В цій ситуації, як свідчить аналіз складів адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, вони

є формальними і в них не передбачено таку ознаку як настання шкідливих наслідків, а відповідальність настає за сам факт вчинення діяння. Умисел у формальних складах полягає в усвідомленні особою протиправності діянь і бажанні їх вчинити. Серед складів адміністративних правопорушень у сфері права інтелектуальної власності лише ст. 51-2 КУпАП передбачає умисел як ознаку складу проступку – «незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом». Всі інші статті 107-1, 156-3 (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності), 164-3, 164-6, 164-7, 164-9, 164-13, 164-17 КУпАП безпосередньо не використовують поняття умисел, хоча аналіз диспозицій вказує, що це маєтись на увазі. Наприклад, про прямий умисел порушення законодавства про племінну справу у тваринництві свідчать наступні діяння: 1) оформлення сертифікатів племінних (генетичних) ресурсів без урахування даних офіційного обліку продуктивності тварин, офіційної оцінки за типом, результатів генетичної експертизи походження та аномалій тварин, 2) внесення до документів з племінного обліку недостовірних даних, 3) недодержання встановлених технологічних та ветеринарно-санітарних вимог і правил щодо отримання, зберігання та використання племінних (генетичних) ресурсів (ч. 1 ст. 107-1 КУпАП). В даній ситуації правопорушник усвідомлює протиправність своїх діянь і бажає їх вчинити. Також ст. 164-6 КУпАП передбачає відповідальність за демонстрування фільмів або розповсюдження фільмів шляхом продажу чи передачі в прокат фільмокопій без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів. Вчинення зазначених діянь відбувається лише в результаті умисних дій особи, в даній ситуації суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб.

Якщо стосовно вини як основної ознаки суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення позиції правників однакові, то щодо факультативних ознак різняться. Ряд

науковців визнають факультативними ознаками суб'єктивної сторони складів адміністративних правопорушень мотив і мету [12, с. 175], інші стверджують про необхідність встановлення мети правопорушення та відсутність мотиву як кваліфікуючої ознаки проступку в чинному адміністративно-деліктному законодавстві [18, с. 363], є правники, які не акцентують увагу на факультативних ознаках [21, с. 221]. У контексті заявленої проблематики цікавим є твердження В. Колпакова про те, що важливе місце у психіці винної особи посідають настрої, емоції, спонукання та переживання, які не є ознаками суб'єктивної сторони складу правопорушення, однак в окремих випадках мають юридичне значення [19, с. 274].

Факультативними ознаками адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності є мотив і мета. Мета є бажаним результатом (наслідком), заради якого особа вчиняє протиправне винне суспільно шкідливе діяння. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу порушення, коли це передбачено в диспозиції нормативно-правової норми. Ряд статей КУпАП, які передбачають адміністративну відповідальність за правопорушення у галузі інтелектуальної власності, містять норму про мету діяння, зокрема, отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця (ч. 3 ст. 164-3), розповсюдження фільмів шляхом виготовлення фільмокопій без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів з метою їх демонстрування, продажу, передачі в прокат (ч. 3 ст. 164-6). Інші адміністративно-правові норми КУпАП, які регулюють правовідносини у сфері інтелектуальної власності, прямо не передбачають ознаку мети, але все одно вона є у складах таких правопорушень, як порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності (ст. 51-2), порушення законодавства про племінну справу у тваринництві (ст. 107-1), порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності) (ст. 156-3), недобросовісна конкуренція (ст. 164-3), демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів (ст. 164-6), порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів (ст. 164-7), незаконне

розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних (ст. 164-9), порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорту обладнання чи сировини для їх виробництва (ст. 164-13), порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет (ст. 164-17), наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет (ст. 164-18). Вважати, що всі зазначені правопорушення не передбачають мети, було б неправильно. Слід констатувати – всі правопорушення у сфері інтелектуальної власності є умисними і передбачають наявність мети, хоча склади лише окремих правопорушень визначають її як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони.

Під мотивом розуміється усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яким вона керувалася при вчиненні проступку [12, с. 175]. А. Колот зауважує, що мотив породжує певні дії людини. «Мотив знаходиться «всередині» людини, має «персональний» характер», він «не тільки спонукає людину до дії, а й визначає, що треба зробити і як саме здійснюватиметься ця дія» [22, с. 34]. Саме наявність мотиву сприяє вчиненню особою неправомірного діяння. У диспозиціях статей КУпАП, які передбачають відповідальність за порушення у галузі інтелектуальної власності, не вказано мотиви протиправних діянь, відтак вони можуть бути різними. П. Макушев та А. Хрідочкін підтримують думку дослідників про те, що «порушення права інтелектуальної власності може вчинитися з різних, але обов'язкового корисливих мотивів: отримання прибутку, призначення на посаду тощо» [23, с. 180]. Справді, корисливі мотиви, на нашу думку, переважають у діяннях правопорушників у галузі інтелектуальної власності.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення у сфері інтелектуальної власності актуальними питаннями науки адміністративного права. Вдосконалення вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність за порушення у сфері інтелектуальної власності є об'єктивною тенденцією у намічених відповідно до низки стратегічних документів напрямках реформування інститутів як адміністративної відповідальності, так і права інтелектуальної влас-

ності. Адміністративно-деліктне законодавство потребує оновлення і осучаснення відповідно до нових концептуальних засад адміністративного права як фундаментальної галузі українського публічного права. Новелами нового кодифікованого закону в межах означеної проблематики має стати розмежування і встановлення сутності адміністративного правопорушення та адміністративного проступку, визначення складу адміністративного правопорушення та його ознак, визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративної відповідальності, виокремлення в окрему главу КУпАП адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27 червня 2014 р, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
2. Капітаненко Н.П. Адміністративно-правовий захист авторських прав: стан законодавства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. с. 129 – 134.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: введений в дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 122.
4. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт.кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.
5. Комзюк А.Т., Липій Є.А. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: деякі проблеми правового регулювання. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 34-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_2_8.
6. Зуб И. О правовой природе финансовых санкций. *Государство и право*. 1997. № 3. с. 7 – 10.
7. Капітаненко Н.П. Актуальні питання адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення в гральному бізнесі. *Підприємництво, господарство та право*. 2010. № 12. С. 64–67.
8. Додин Е.В. Место и роль административного права в регулировании общественных отношений в Украине. Матеріали III Національної науково-теоретичної конференції «Українське адміністративне право: стан і перспективи реформування». *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 19*. Одеса., Юридична література, 2003. С. 12 – 17.
9. Адміністративна відповідальність в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. доц. А.Т. Комзюка. 2-е вид., перероб. і доп. Х.: Ун-т внутр. справ, 2000. 99 с.
10. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник / С.Г. Стеценко. К. : Атіка, 2007. 624 с.

11. Адміністративне право України : навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломосьць, Г.Ю. Гулевської. К. : Істина, 2007. 216 с.

12. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р.А. Каложний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. 2-ге вид. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 655 с.

14. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.

15. Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-98-%D0%BF#Text>

16. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. /ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К. : Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.

17. Миколенко О.І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / О.І. Миколенко. Х. : Одиссей, 2010. 368 с.

18. Курс адміністративного права України: підруч./ В.К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В.Д. Сущенко [та ін.]. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.

19. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

20. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юридич. наук : Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : 2007. 43 с.

21. Адміністративне право України: Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2003. 896 с.

22. Колот А. М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навч. посібник. К. : КНЕУ, 1998. 224 с.

23. Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Проблеми визначення суб'єктивних ознак складів адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. *Право і суспільство*. 2020. №4. с. 175-182, с.180.

Капітаненко Н.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджено та розкрито питання встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення за порушення законодавства у сфері інтелектуальної власності на основі аналізу чинного законодавства України й практики його реалізації, наукових досягнень юридичної науки.

Встановлено, що визначення суб'єкта та суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення є важливим для правильної кваліфікації правопорушення і подальшого розгляду його уповноваженими органами. Вивчення особистості правопорушника, форми його вини, мотиву і мети діяння, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, підстав для звільнення від адміністративної відповідальності створює умови для прийняття справедливого рішення за результатами справи.

Визначено, що суб'єктами складу адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності є фізичні та юридичні особи. Виявлено, що склади адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності формальні, вони не містять положень про шкідливі наслідки, відповідальність суб'єкта настає за сам факт вчинення діяння.

З'ясовано, що крім суб'єкту до суб'єктивних ознак складу адміністративного правопорушення входить суб'єктивна сторона, яка має основні та факультативні ознаки. Основною ознакою суб'єктивної сторони складу адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності є вина, яка характеризує психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного суспільно шкідливого діяння та його наслідків у формі умислу чи необережності. Щодо сфери інтелектуальної власності, то протиправні діяння, передбачені чинним законодавством, можуть бути вчинені лише умисно. Встановлено, що факультативними ознаками адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності є мотив і мета. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу правопорушення, коли це передбачено в диспозиції правової норми. Зазначено, що у діяннях правопорушників у галузі інтелектуальної власності переважають корисливі мотиви. Визначено, що вдосконалення вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність за порушення у сфері інтелектуальної власності є об'єктивною тенденцією у намічених відповідно до низки стратегічних документів напрямках реформування інститутів як адміністративної відповідальності, так і права інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, склад правопорушення, суб'єкт, суб'єктивна сторона, право інтелектуальної власності.

Kapitanenko N.P. TOPICAL ISSUES OF DETERMINATION A SUBJECT AND A SUBJECTIVE SIDE OF THE BODY OF ADMINISTRATIVE OFFENSE IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT

The article examines and reveals the issues of determination a subject and subjective side of the body of the administrative offense for violation of legislation in the field of intellectual property based on the analysis of current legislation of Ukraine and the practice of its implementation, scientific achievements of legal science.

It is established that the determination of the subject and the subjective side of the body of administrative offense is important for the correct classification of the offense and its further consideration by the authorized bodies. The study of the personality of the offender, the form of his/her guilt, the motive and purpose of the act, the existence of mitigating and aggravating circumstances, the grounds for release from administrative liability creates the conditions for a fair decision on the outcome of the case.

It is determined that the subjects of the body of administrative offense in the field of intellectual property are individuals and legal entities. It was found that the body of administrative offense in the field of intellectual property is formal, it does not contain provisions on harmful consequences, the responsibility of the subject arises for the very fact of the act.

It was found that in addition to the subject, the subjective features of the body of administrative offense include the subjective side, which has the main and optional features. The main feature of the subjective side of the body of administrative offenses in the field of intellectual property is guilt, which characterizes the mental attitude of a person to the committed illegal socially harmful act and its consequences in the form of intent or negligence. With regard to the sphere of intellectual property, illegal acts provided by the current legislation can be committed only intentionally. It is established that the optional features of administrative offenses in the field of intellectual property are motive and purpose. The purpose is a mandatory feature of the subjective side of the body of offense, when it is provided in the disposition of the rule of law. It is noted that the actions of offenders in the field of intellectual property are dominated by selfish motives. It is determined that the improvement of Ukrainian legislation on administrative liability for infringements in the field of intellectual property is an objective trend in the areas of reforming the institutions of both administrative liability and intellectual property right outlined in accordance with a number of strategic documents.

Key words: administrative offense, body of offense, subject, subjective side, intellectual property right.

УДК 376:371.26

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.16>

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ МАРШРУТ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Сучасний період політики модернізації вітчизняної освіти розпочато у 2014 р., коли новий погляд на якісний рівень і суспільну роль освіти зумовили Революція гідності, підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. На початку цього періоду на засадах Болонського процесу із створення Європейського простору вищої освіти прийнято інноваційний Закон України «Про вищу освіту» [2], а у 2015 р. у контексті формування Європейського дослідницького простору – прогресивний Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [4]. У 2015-2016 рр. було внесено на розгляд Парламенту і опрацьовано проект Закону України «Про освіту», а згодом у 2017 році його прийнято [4]. Також підготовлено інші акти освітнього законодавства, що продовжили системне осучаснення законодавчої бази національної освіти [7, с. 5].

Сучасна освіта є показником інтелектуального, духовного, культурного, а також соціально економічного розвитку суспільства. Загострення уваги держави до соціальних проблем, зокрема інклюзії, відображає систему нових підходів до осіб, які мають особливі освітні потреби. Впровадження інклюзивної освіти в Україні є відображенням об'єктивних вимог щодо забезпечення права на якісну освіту громадянам з особливими потребами. Оскільки їхня соціальна ізоляція негативно впливає на усі сфери їхнього життя, та є перепорою для реалізації особистих здібностей та талантів. Тому проблема інклюзії є актуальною, адже щороку зростає кількість осіб, які потребують отримання спеціальної освіти і послуг в умовах інклюзивного середовища [5, с. 54].

У світлі означених проблем у сфері освіти та інклюзивної освіти зокрема, цікавими виявилися питання про індивідуальний освітній маршрут і шляхи подолання труднощів реалізації інклюзії в закладах дошкільної освіти.

У центрі інклюзивної освітньої парадигми лежить принцип відкритої невизначеної осо-

бистості, яка сприймає зовнішні умови свого життєустрою не як низку бар'єрів, а як низку можливостей. За таких умов людина починає усвідомлювати себе абсолютним суб'єктом свого життя, а світ – як відкрити систему, зорієнтовану на її специфічні потреби. Моделлю особистості в новій парадигмі інклюзивної освіти має стати інноваційна людина. Вона розглядає навколишній світ не як сталу гармонійну структуру, до якої потрібно пристосовуватися, а як сферу пізнавальної та практичної невизначеності, яку потрібно редукувати як послідовність різноманітних труднощів, котрі необхідно подолати». Цей принцип відповідає синергетичній концепції будь-яких систем, за якої «слабкий» елемент підсистеми є атрактором її включення до метасистем, а також зоною потенційних змін, які долають дефект і виводять підсистему (людину) на вищий рівень [1]. Проте, якщо розглядати основні вимоги Болонської системи освіти, що прийнята в європейській системі, то доволі слабкою ланкою є забезпечення індивідуальної траєкторії навчання кожної дитини [6, с. 101-107].

У цьому сенсі розробка і впровадження в освітню практику Індивідуального освітнього маршруту (далі – ІОМ) для дітей починаючи від дошкільного середовища та закінчуючи вузівською підготовкою буде сприяти цілковитому розкриттю людської особистості, реалізації всіх здібностей і талантів, забезпечення загального блага в суспільстві.

ІОМ є спеціально розробленою для дитячої особистості покроковою програмою, націленою на досягнення життєвих цілей дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю. Всі діти потребують допомоги дорослих в аспектах соціалізації і навчання.

Багато фахівців різних сфер, таких як медицина і педагогіка – оцінюють інтелектуальний рівень і фізичний розвиток малюка і відразу визначають наявність відхилень, якщо такі є [9, р. 27]. Часом цей діагноз можуть поставити при народ-

женні, якщо він очевидний, або в міру дорослішання дітей – при наявності відхилень від норми в інтелектуальному розвитку. Спеціальна комісія запропонує оформити статус дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю, що використовується саме для визначення методик і системи освіти таких дітей.

ІОМ враховує такі особливості дитини як хвороба і/або особливість, вплив оточуючих чинників і сім'ї на розвиток дитини, можливі цілі, контактність і соціальність, наявність генетичних захворювань, психічний стан, прагнення до навчання і рівень розвитку дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю.

Педагоги розписують кожен крок дитини за певний період часу. Навчальні завдання ведуть до підвищення рівня інтелекту, розвивається увага і вміння дружити, спілкуватися і будувати відносини зі своїми однолітками. Якщо головною метою проектування ІОМ є підбір особистої системи розвитку, то до основних завдань входить: розробка особистої програми розвитку, підготовка дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю до впровадження в соціальне середовище, позбавлення залежності від сімейного оточення і створення навчального плану у відповідності з проблемами здоров'я. При цьому, для батьків такий процес не повинен стати якимось тягарем, їх ніхто не змушує використовувати ІОМ. Але якщо вони хочуть, щоб їхня дитина стала повноправним членом суспільства, то їм потрібно взяти на озброєння цей корисний для інструмент.

Складання ІОМ розвитку починають із вивчення історії хвороби та згоди батьків, що їх дитина буде вчитися за цією програмою. Він використовується для максимально ефективного навчання дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю, бо створюється разом з лікарем-психологом, сімейним лікарем і батьками [8, с. 118].

Також важливо знати і не плутати ІОМ з індивідуальною освітньою програмою, що несе рекомендаційний характер, і, на відміну від індивідуального навчального плану, затвердженого на законодавчому рівні. Такі програми та плани активно розробляються для максимальної індивідуалізації процесу розвитку дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю, щоб діти краще сприймали навколишній світ.

Етапами розробки ІОМ розвитку стають спільні дії педагога, психолога і лікаря, які ви-

значають рівень розумового розвитку, вплив захворювання на освітній процес, розраховують мету і методики їх досягнення, визначають час на їх оволодіння, розробляють план і визначають спосіб оцінки досягнутих результатів.

ІОМ враховує розумові та фізичні здібності дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю, кількість дітей в сім'ї, взаємини з батьками та інші чинники впливу на психічний стан особливої дитини.

Маршрут дошкільника зазвичай має дві основні цілі – вступ в групу дитячого садка і підготовка до інклюзивної освіти в закладі загальної середньої освіти. Для цього фахівцями ведеться розробка комплексу заходів щодо підвищення розумових, комунікативних та соціальних навичок [10].

Реалізацією ІОМ займається спеціальна служба із команди управління дошкільного закладу освіти: вихователь, педагог, батьки та ін. Спільна робота щодо дотримання розкладу занять, складності завдань і прогулянок з відвідуванням громадських місць.

Що стосується труднощів при реалізації інклюзії в закладі дошкільної освіти, то їх, на нашу думку, варто розподілити за такими групами:

1. Інформаційні труднощі (недостатнє інформування населення, і, особливо, батьків дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю, з боку медиків, педагогів, психологів та інших учасників освітнього процесу).

2. Кадрові проблеми (абсолютно недостатнє забезпечення з боку органів державної влади вузькими спеціалістами в сфері дефектології, логопедії, психології, відсутність методистів і спеціальних педагогів з інклюзії, тьюторів, фахівців із спеціалізованої техніки, недосконалість системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та підготовки кадрів для людей з інвалідністю тощо).

3. Матеріально-технічні труднощі (брак спеціальної техніки, обладнаних кімнат, навчальних засобів при проведенні занять по корекційній, у тому числі індивідуальній виховній роботі).

4. Методичні труднощі (брак методичної літератури, спеціальних програм розвитку для роботи з людьми, що мають означені проблеми).

5. Нормативно-правові труднощі (неточність понятійного апарату, відсутність належного законодавства про освіту дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю, відсутність положення про права та обов'язки таких дітей та їх батьків тощо).

6. Організаційні труднощі (немає єдиної системи раннього втручання в процес дошкільного розвитку дітей в разі виявлення відхилень, відсутність допомоги педагогів в процесі проведення корекції, немає тісного взаємозв'язку дошкільного навчального закладу з психологами, педагогами та іншими фахівцями, відсутність всебічної, повної і об'єктивної діагностики при вивченні процесу розвитку психіки дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю).

7. Психолого-педагогічні проблеми (недостатня готовність кадрів дошкільних закладів освіти, батьків та інших дітей до прийняття дитини з інвалідністю, бар'єри в психологічних ситуаціях, які пов'язані з думкою членів суспільства, різні стереотипи, проблеми при соціально-психологічній дитячій адаптації, коли діти з інвалідністю знаходяться в загальній групі тощо).

8. Труднощі при організації розвиваючого середовища з предметами в просторі (недостатня адаптація архітектурних умов середовища дошкільного закладу освіти, неякісне обладнання кабінетів лікувальної фізкультури, сенсорної допомоги, дефектологічних, логопедичних і корекційних занять з боку психологів, проведення культурних і дозвільних заходів, несповна розвинені форми діяльності (ігри, інсценування, спорт, рольові заняття тощо).

9. Фінансові труднощі (відсутність належного фінансування для залучення кваліфікованих кадрів і додаткового стимулювання, низька оплата праці фахівців тощо).

Таким чином, упровадження інклюзивної практики в систему освіти потребує вирішення цілого комплексу питань як організаційного, так і методичного та фінансового характеру. І саме ІОМ для дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю гарантує доступність освіти для таких дітей. Він повинен бути організаційно, методично, технічно і технологічно пристосованим до їх спеціальних потреб, що, відповідно, забезпечує їм умови для освоєння в подальшому професійних освітніх програм, охорону здоров'я, адаптацію, яка створює умови доступності інформаційного та соціокультурного простору освітньої організації. Це середовище повністю або частково компенсує обмеження

життєдіяльності дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю в отриманні освіти, дозволяючи їм в майбутньому виступати на ринку праці на рівних конкурентних засадах з іншими фахівцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу : дис. ... док. пед. наук 13.00.01. Київ, 2015. 467 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/Davidenko_17.11.2015_diser.pdf
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
3. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
4. Закон України «Про освіту» 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Козуля В. Дефініційний аналіз поняття «інклюзії». *Особистість студента та соціокультурне середовище університету в суспільному контексті*. Збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. 18 травня 2020 р., м. Київ. – Київ, 2020. С. 54-56.
6. Краснощок І. П. Індивідуальна освітня траєкторія студента: теоретичні аспекти організації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр.; ред. кол.: А. В. Сущенко та ін. Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 60, т. 1. С. 101-107.
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
8. Теория и практика инклюзивного образования в вузе: отечественный и зарубежный опыт : монография / Ю. В. Глузман. Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2019. 244 с.
9. Luchaninov D., Bazhenov R., Pronin A.A., Gorbunova T.N., Altukhova I.A., Sabirova V.K. The use of students' indirect educational activity in the context of their information competence development. *ERP. International Congresses on Education*. 2019. 27 с.
10. Sabirova V., Abdymomunova B., Boriskina K., Davidov I., Dzhanibekov T., Kybyraev A., Mamazakirov R., Matkarimov N., Tatenov M., Turdiev T., Tatenova M. Supply Chain Financing for Supporting the Children with Special Needs: Problem-Solving Strategies. *International Journal of Supply Chain Management (IJSCM)*. Vol 7, No 4 (2018). London, 2018. С. 370-376.

Лис О.Г. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ МАРШРУТ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті досліджено розвиток дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю на основі індивідуального освітнього процесу в умовах Болонської системи освіти. Наголошено, що у центрі інклюзивної освітньої парадигми лежить принцип відкритої невизначеної особистості, яка сприймає зовнішні умови свого життєустрою не як низку бар'єрів, а як низку можливостей. За таких умов людина починає усвідомлювати себе абсолютним суб'єктом свого життя, а світ – як відкриту систему, зорієнтовану на її специфічні

потреби. Моделлю особистості в новій парадигмі інклюзивної освіти має стати інноваційна людина. Вона розглядає навколишній світ не як сталу гармонійну структуру, до якої потрібно пристосовуватися, а як сферу пізнавальної та практичної невизначеності, яку потрібно редукувати як послідовність різноманітних труднощів, котрі необхідно подолати». Зазначено, що етапами розробки ІОМ розвитку стають спільні дії педагога, психолога і лікаря, які визначають рівень розумового розвитку, вплив захворювання на освітній процес, розраховують мету і методики їх досягнення, визначають час на їх оволодіння, розробляють план і визначають спосіб оцінки досягнутих результатів. ІОМ враховує розумові та фізичні здібності дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю, кількість дітей в сім'ї, взаємини з батьками та інші чинники впливу на психічний стан особливої дитини. Маршрут дошкільника зазвичай має дві основні цілі – вступ в групу дитячого садка і підготовка до інклюзивної освіти в закладі загальної середньої освіти. Для цього фахівцями ведеться розробка комплексу заходів щодо підвищення розумових, комунікативних та соціальних навичок. Зроблено висновок, що упровадження інклюзивної практики в систему освіти потребує вирішення цілого комплексу питань як організаційного, так і методичного та фінансового характеру. І саме ІОМ для дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю гарантує доступність освіти для таких дітей. Він повинен бути організаційно, методично, технічно і технологічно пристосованим до їх спеціальних потреб, що, відповідно, забезпечує їм умови для освоєння в подальшому професійних освітніх програм, охорону здоров'я, адаптацію, яка створює умови доступності інформаційного та соціокультурного простору освітньої організації. Це середовище повністю або частково компенсує обмеження життєдіяльності дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю в отриманні освіти, дозволяючи їм в майбутньому виступати на ринку праці на рівних конкурентних засадах з іншими фахівцями.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна практика, управління, дитина з особливими освітніми потребами, дитина з інвалідністю, заклад дошкільної освіти, індивідуальний освітній маршрут.

Lys O.H. INDIVIDUAL EDUCATIONAL ROUTE FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AND CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS

The article examines the development of children with special educational needs and children with disabilities based on the individual educational route in the Bologna process. It is stressed that the principle of an open, undecided personality who perceives the external conditions of his life not as a series of barriers but as a series of opportunities is at the center of an inclusive educational paradigm. Under such conditions, a person begins to realize himself as the absolute subject of his life and the world as an open system focused on his specific needs. An innovative man must become a personality model of a new paradigm of inclusive education. A person considers the outside world not as a sustainable harmonious structure, one has to adjust to, but as a sphere of cognitive and practical uncertainty, which must be reduced as a set of various difficulties that must be overcome. It is established that IER development stages include joint actions of a teacher, psychologist and physician who determine the level of mental development, the impact of the disease on the educational process, fix the purpose and methods of achieving them, specify the time to master them, develop a plan and outline the ways of assessing the results achieved. IER takes into account the mental and physical capabilities of a child with special educational needs and a child with a disability, the number of children in the family, relationships with parents and other factors influencing the mental state of a special child. A child's route usually has two main objectives: joining a kindergarten group and preparing for inclusive education in a general secondary education institution. Therefore, specialists are developing a complex of actions to improve intellectual, soft and social skills. The author concludes that the implementation of inclusive education in the educational system requires solving a range of issues of organizational, methodological and financial nature. Thus, IER of children with special educational needs and children with disabilities guarantees the accessibility of education for such children. It must be adjusted to their special needs organizationally, methodically, technically and technologically that creates conditions for further mastering professional educational programs, health care, adaptation, which establishes accessibility of the information and socio-cultural environment of the educational organization. This environment fully or partially compensates the physical dysfunction of a child with special educational needs and a child with a disability for obtaining an education by permitting them to become an actor of the labor market on equal competitive terms with other specialists.

Key words: inclusion, inclusive practice, management, child with special educational needs, child with disability, preschool education institutions, individual educational route.

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.1.17>

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність проблем регулювання шлюбно-сімейних відносин і гострота питань, пов'язаних з ними, особливо помітні в нашій країні в умовах значних показників у депопуляції населення, а також, зростання кількості шлюбнорозлучних процесів, збільшення числа позашлюбних дітей та дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування.

У свою чергу, законотворча і правореалізаційна діяльність в даній соціально-юридичній сфері неможлива без достатньої ідейно-теоретичної бази, що включає аналіз досвіду, накопиченого як вітчизняною політико-правовою думкою, так і зарубіжним науковим надбанням та досвідом. Звісно ж, що осмислення генезису проблеми правового регулювання шлюбно-сімейних відносин і її ретроспективний аналіз дозволять не тільки виробити діючий механізм вирішення проблеми правового регулювання відносин у сфері сім'ї та шлюбу в сучасних умовах, а й застережуть від здійснення можливих помилок, які мали місце в історичному минулому.

Стан дослідження. Проблематика пов'язана із дослідженням правових засад шлюбно-сімейних відносин привертала увагу багатьох вітчизняних науковців, зокрема такими вченими як: Кудін С. В., П. П. Музиченко, Н. М. Онищенко, В. І. Озель, В. В. Россіхін, В. О. Румянцева, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький, Н. Є. Толкачова, І. Б. Усенко, А. С. Чайковський, А. Є. Шевченко. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, дослідження та комплексний аналіз інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності.

Виклад основного матеріалу. Проголошення права приватної власності, включення нових об'єктів права власності громадян, а також скасування обмежень щодо складу та кількості майна, розширення рамок договірної ініціативи

фізичних і юридичних осіб – це ті передумови, які спричинили виникнення абсолютно нових видів правовідносин в суспільно-державному житті. Відтак, особливого значення набуває дослідження правових проблем, в тому числі цивільних і сімейних, які з урахуванням проведеного історико-правового та теоретико-правового дослідження, в сучасних умовах становлення науки є досить дискусійними і вимагають подальшої розробки і широкого обговорення. Звичайно, не всі наші судження безперечні, але сама їх постановка є важливим аспектом на шляху до обговорення цих проблем.

Згідно з чинним законодавством тільки реєстрація в державних органах реєстрації актів цивільного стану породжує шлюб. Разом з тим життя показує, що релігійні обряди не є одиничними фактами, а являють собою досить поширене явище. У зв'язку з цим в юридичній науці робляться спроби дати цим явищам правову оцінку. Так, окремі науковці пропонують піти по шляху визнання правової сили за церковними шлюбами поряд з зареєстрованим в державних органах реєстрації актів цивільного стану і надати молодятам право вибору однієї з форм соціального визнання шлюбу. Звісно ж, що такий порядок реєстрації шлюбу може викликати труднощі при вивченні динаміки укладання шлюбів, адже не буде єдиного обліку укладення шлюбу в державних органах реєстрації актів цивільного стану. Більш того, вінчання в церкві виключає державний контроль за дотриманням умов укладення шлюбу, що може спричинити зростання кількості шлюбів. Для цих цілей слід, на думку окремих дослідників потрібно, по-перше, зберегти діючий порядок укладення шлюбу лише в спеціально-уповноважених органах та установах, по-друге, допустити релігійний шлюб (вінчання в церкві), що є підставою для подальшого спрощеного порядку запису шлюбу. Підставою для внесення запису про реєстрацію шлюбу в останньому випадку повинно бути церковне свідоцтво про вінчання і спільна заява осіб, які повінчалися, присутність обох подруж-

зя при цьому не обов'язково, оскільки свобода волевиявлення на вступ в шлюб вже була проявлена під час вінчання [1, с. 65].

Шлюбне правовідношення – це різновид сімейного правового відношення, а тому, обговорюючи питання про правову природу взаємної згоди осіб, що вступають у шлюб, на наш погляд, варто погодитися з тим, що взаємна згода осіб, що вступають у шлюб, є цивільно-правовим договором і що тільки на його основі виникає шлюбне правовідношення.

Взаємна згода осіб, що вступають у шлюб, спрямоване на створення сім'ї, а не на виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин. Права і обов'язки осіб, що вступають у шлюб, виникають не на підставі їх угоди, а на підставі імперативних норм закону. Більш того, угода між особами, що вступають в шлюб, передує укладенню шлюбу та є одним із елементів юридичного складу, необхідного для укладення шлюбу. Тому постає очевидним, що не угода осіб, які вступають у шлюб, породжує шлюбне правовідношення, а державна реєстрація шлюбу, що має конститутивне значення.

Відкидаючи договірну природу шлюбу, деякі дослідники доводять, що реєстрація шлюбу не є; елементом його фактичного складу [2, с. 19]. На нашу думку, без реєстрації шлюбу немає й самого шлюбу, так як його реєстрація відповідає, як державним і громадським інтересам, так і інтересам подружжя та дітей. У юридичній літературі неодноразово пропонувалися визначення шлюбу. Звісно ж, що не можна обмежувати завдання визначення поняття шлюбу потребами наукової теорії. Думаємо, що серйозних перешкод до включення визначення шлюбу в законі немає, а посилання на те, що шлюб – категорія не правова, не можна вважати досить переконливим аргументом.

Нами відстоюється ідея заборони шлюбів між близькими родичами. Це продиктовано медико-біологічними і морально-етичними міркуваннями, пов'язаними з турботою про здорове потомство подружжя, оскільки в зв'язку з накопиченням патологічних генів вважається, що ризик народження дітей з важкими захворюваннями в результаті подібних шлюбів вельми значний, адже як вказують дослідники, такі шлюби призводять нерідко до більш високого, ніж зазвичай, відсотку спадкових захворювань, вад розвитку потомства – затримки розумового розвитку, дефектів мовлення, загибелі плоду, дитячої смертності, народження дітей з каліцтвами і різного роду аномаліями тощо.

Заборона шлюбу між близькими родичами продиктована також і природною відразою цивілізованого сучасного суспільства до кровозмішення. Люди, які складають одну сім'ю, живуть і перебувають, в близьких родинних відносинах, не повинні допускати навіть думки про можливість статевої близькості один з одним. Такий зв'язок привів б до повної дезорганізації сімейних відносин, до підризу сім'ї, як виховного осередку. Можливо, варто в законодавчому порядку заборонити шлюби між такими близькими родичами, якими є двоюрідні брати і сестри, дядьки і племінниці, як це передбачено законодавством ряду країн (Болгарія, Угорщина, Югославія та ін.), де забороняються шлюби між близькими родичами до четвертого ступеня споріднення.

Перешкодою до укладення шлюбу слід вважати і близьку позашлюбну спорідненість таких же ступенів. Так, якщо син чи дочка, народжені поза шлюбом різними матерями, мають одного і того ж батька, нехай навіть батьківство не встановлено, їх близька спорідненість не дає можливості укласти шлюб, як в інтересах моралі, так і у зв'язку з турботою держави про здоров'я їх дітей [3, с. 70].

Держава і суспільство зацікавлені в тому, щоб дитина з народження жила і виховувалася в сприятливих умовах, в повній сім'ї. Фізичне і моральне здоров'я дитини значною мірою зумовлюється станом матері, особливо в перший рік його життя [4, с. 28]. Тому, аби забезпечити охорону відповідних суспільних відносин законодавство забороняє чоловікові порушувати справу про розірвання шлюбу під час її вагітності і протягом року після народження дитини. Дане правило обумовлено не обмеженням прав чоловіка, а захистом інтересів новонароджених дітей і їх матері, оскільки будь-які переживання, стреси і інші психологічні чинники, які супроводжують процедуру розірвання шлюбу, можуть відбитися на здоров'ї майбутньої або новонародженої дитини і її матері [5, с. 6]. Зазначене правило відтворює норму раніше діючого законодавства, що забороняла чоловікові без згоди дружини порушувати справу про розірвання шлюбу в суді, причому в зазначених обставин обмежується тільки право чоловіка [6, с. 120]. Дружина ж у цих випадках повністю зберігає своє право на порушення справи про розірвання шлюбу в будь-який час [7, с. 6].

Поняття майна носить збірний характер і включає в себе не тільки речі і речові права, а й вимоги зобов'язального характеру, які ви-

никають в період спільного життя подружжя на базі спільної власності. У складі майна подружжя можуть бути, як права вимоги (право вимоги повернення боргу, право на отримання дивідендів, страхової винагороди), так і обов'язки по виконанню боргу (непогашена позика на будівництво будинку, борг за придбане в кредит майно, інший борг). Взяті в борг гроші за умови, що чоловік-позичальник діяв в інтересах сім'ї, стають загальним спільним майном подружжя, у зв'язку з чим, виникає відповідальність обох членів подружжя за повернення цього боргу. У зв'язку з цим навряд чи правильна позиція О. С. Іоффе, М. В. Антокольського, які стверджують, що в спільну власність подружжя включаються тільки майнові права, але ніяк не зобов'язання [8, с. 26].

У зв'язку з переходом до ринкової економіки в цивільному законодавстві в країнах, що входили до складу колишнього СРСР, істотно розширено підстави набуття спільної власності. Якщо раніше джерелом матеріальних благ в сім'ї була переважно праця її членів, а точніше, винагорода, що одержується за роботу на виробництві, а майно подружжя складалося виключно з предметів споживчого призначення, то в даний час чималу роль в накопиченні майна став грати капітал, що знайшло відображення в нормах закону. Відтак, Цивільний та Сімейний кодекси України не носять вичерпного характеру майна подружжя, тому у їх спільній власності може бути будь-яке майно, що не вилучене з цивільного обороту.

У зв'язку з переходом до ринкової економіки змінилося ставлення й до власності громадян. Відмінною особливістю названих об'єктів власності є можливість їх використання для отримання прибутку і вилучення інших якостей та цінностей. До індивідуальної власності подружжя належать речі індивідуального користування, які можуть бути і придбані під час шлюбу за рахунок спільних коштів подружжя, відтак на законодавчому рівні встановлено й орієнтовний їх перелік. У разі спору між подружжям з цього питання він вирішується судом з урахуванням конкретних обставин справи і доходів сім'ї.

Серед безоплатних угод в якості підстав виникнення індивідуальної власності одного з подружжя в першу чергу слід назвати безкоштовну приватизацію житлових приміщень, яка набула великого поширення в 90-х рр. ХХ ст. До розподілу майна подружжя належить приватизована на ім'я одного з подружжя квартира, якщо в мо-

мент приватизації інший чоловік в цій квартирі не проживав. Якщо ж житлове приміщення було приватизовано спільно проживаючим подружжям, то володіння, користування і розпорядження цією нерухомістю здійснюється за загальними правилами про спільну власність подружжя. Однак, якщо на момент приватизації житла в ньому проживали, крім подружжя, інші особи, наприклад, неповнолітні діти, правом власності на це житлове приміщення в рівній мірі будуть володіти всі проживаючі в ньому особи на момент приватизації. В такому випадку правове регулювання майнових відносин повинно здійснюватися нормами цивільного законодавства про спільну часткову власність [9, с. 12].

Всі без винятку пострадянські республіки включили до законодавства самотійний договір – шлюбний договір. Це не новела законодавства, а «добре забуте старе». Історія шлюбного договору налічує не одне тисячоліття. Найбільш древнім його зразком вважається «Кету-ба»), якому більше двох тисяч років. Це перший з виявлених договорів, що містять положення про умови поділу майна подружжя на випадок розлучення. Примітно, що в ньому міститься важливий принцип сімейних відносин, за яким чоловік зобов'язується протягом всього часу, поки існує шлюб, забезпечувати дружину їжею, місцем для проживання, одягом, виконанням своїх подружніх обов'язків, медичним обслуговуванням. На цьому документі ґрунтується позов жінки до чоловіка про аліменти і забезпеченні житлом у разі виникнення суперечок між подружжям.

Шлюбний договір повинен містити умови, що відносяться тільки до подружжя, а не створюють права та обов'язки для третіх осіб. Тому представляється спірною висловлена в літературі думка про те, що в шлюбний договір допустимо включати умови про надання членам сім'ї в користування житлову площу, що належить на праві власності одному з подружжя, зобов'язань по наданню матеріальної допомоги батькам другого з подружжя. Шлюбний договір, укладений до вступу в шлюб, можна розглядати, як договір з відкладальною дією. Якщо подружжя, проживши багато років без реєстрації шлюбу, вирішило укласти шлюбний договір, то для вступу його в силу їм необхідно спочатку зареєструвати шлюб в установленому порядку. Залежно від того, ким – особами, котрі збираються одружитися, або подружжям – укладається шлюбний договір, визначається момент набрання цим договором законної сили.

На думку окремих теоретиків, укладення шлюбного контракту через представника при наявності належно оформленого доручення, що містить основні умови шлюбного договору, цілком допустимо, що впливає з майнового характеру угоди [10, с. 21]. Хоча, з таким висновком навряд чи можна погодитись, оскільки не допускається вчинення через представника угоди, яка за своїм характером може бути здійснена тільки особисто, адже саме до таких відноситься і шлюбний договір, тому підписання його представниками сторін неможливо.

З поняттям сім'ї ми зустрічаємося в багатьох галузях права – сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін. Однак, в законодавстві не дано чітке визначення цього поняття. Законодавець не зміг дати визначення поняттю сім'ї, обмежившись лише тим, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Протягом, як правило, досить тривалого спільного життя, подружжя вступає між собою в сімейні стосунки, які характеризуються безліччю зв'язків і відносин, багато з яких, навіть не врегульовані нормами права, а знаходяться під впливом моральних уявлень і норм моралі. Тому поза сферою впливу сімейного законодавства залишається досить велика сфера відносин між членами сім'ї, які, виходячи з їх сутності, неможливо регламентувати законом. Сімейне законодавство виділяє із загальної маси відносин, що існують в сім'ї, тільки ті, які підлягають правовому впливу в силу їх сутності та особливого значення, зокрема до них відносяться майнові та особисті немайнові відносини між подружжям. Сукупність врегульованих правом цих відносин утворює шлюбне правовідношення.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що у юридичній літературі щодо вирішення питання визначення поняття сім'ї існує дві протилежні позиції. Прихильники першої з них вважають, що в законодавстві слід дати визначення сім'ї, але оскільки різні галузі права регулюють різні за змістом відносини з участю членів сім'ї, виникають труднощі у виробленні

універсального поняття сім'ї, прийняттого для всіх галузей права. На думку прихильників цієї позиції, потрібно виробити і закріпити в законі визначення сім'ї для кожної правової галузі, суб'єктами якої є члени сім'ї. Існує протилежна думка, згідно з яким немає необхідності на законодавчому рівні давати визначення сім'ї, яка обґрунтовується тим, що надзвичайно різноманітні критерії, які характеризують сім'ю. До того ж автори цієї думки правильно вважають, що сім'я, як така, суб'єктом права не є, суб'єктами є конкретні члени сім'ї, більш того, сім'я – це явище не правове, а соціальне. У чинному законодавстві відсутнє універсальне поняття не тільки сім'ї в цілому, але і члена сім'ї. І це цілком зрозуміло, оскільки для кожної галузі права (сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін.) властивий свій круг членів сім'ї. Більш того, в межах даної галузі права, наприклад, цивільного, коло членів сім'ї іноді визначається по-різному, стосовно різних інститутів (дарування, успадкування тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Муратова С. А. Семейное право. Москва, 2001. 390 с.
2. Орлова Н. В. Правовое регулирование брака в СССР. Москва : Наука, 1971. 127 с.
3. Чиквашвили Ш. Д. Семейное право. Тбилиси, 2004. 156 с.
4. Кабышев О. А. Брак и развод. Москва : Изд-во ПРИОР, 1998. 139 с.
5. Калашников С. В. Сборник духовных и гражданских законов по делам брачнымъ и о законности рождения. Харьков : Типография И. М. Варшанчика, 1899. 197 с.
6. Нечаева А. М. Семейное право. Москва : Юрайт-Издат, 2007. 208 с.
7. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків і дітей: автореф. дис канд. юрид. наук. Харків, 2003. 22 с.
8. Игнатович И. И. Помещичьи крестьяне накануне освобождения. Москва : Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1910. 312 с.
9. Корнеев С. М., Крашенинников П. В. Приватизация жилищного фонда. Москва : Инфра М-Норма, 1996. 247 с.
10. Чефранова Е. А. Имущественные отношения в российской семье. Москва : Юристъ, 1997. 168 с.

Шевченко Д. А. До проблеми трансформації інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу трансформації інституту майнових відносин подружжя в умовах української державності.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що у юридичній літературі щодо вирішення питання визначення поняття сім'ї існує дві протилежні позиції. Прихильники першої з них вважають, що в законодавстві слід дати визначення сім'ї, але оскільки різні галузі права регулюють різні за змістом відносини з участю членів сім'ї, виникають труднощі у виробленні універсального поняття сім'ї,

прийнятного для всіх галузей права. На думку прихильників цієї позиції, потрібно виробити і закріпити в законі визначення сім'ї для кожної правової галузі, суб'єктами якої є члени сім'ї. Існує протилежна думка, згідно з яким немає необхідності на законодавчому рівні давати визначення сім'ї, яка обґрунтовується тим, що надзвичайно різноманітні критерії, які характеризують сім'ю. До того ж автори цієї думки правильно вважають, що сім'я, як така, суб'єктом права не є, суб'єктами є конкретні члени сім'ї, більш того, сім'я – це явище не правове, а соціальне. У чинному законодавстві відсутнє універсальне поняття не тільки сім'ї в цілому, але і члена сім'ї. І це цілком зрозуміло, оскільки для кожної галузі права (сімейному, цивільному, трудовому, адміністративному та ін.) властивий свій круг членів сім'ї. Більш того, в межах даної галузі права, наприклад, цивільного, коло членів сім'ї іноді визначається по-різному, стосовно різних інститутів (дарування, успадкування тощо).

Ключові слова: шлюб, сім'я, шлюбно-сімейні відносини, сімейні правовідносини, подружжя, майнові права подружжя, немайнові права подружжя, майнові відносини подружжя.

Shevchenko D.A. On the problem of transformation of the institute of property relations of spouses in the conditions of Ukrainian statehood

The scientific article is devoted to the research and complex analysis of the transformation of the institution of property relations of spouses in the conditions of Ukrainian statehood.

Taking into account the doctrinal study, it stated that in the legal literature there are two opposite positions on the issue of defining the concept of family. Proponents of the first believe that the law should define the family, but because different branches of law regulate different in content relations with family members, there are difficulties in developing a universal concept of the family, acceptable to all branches of law. According to the supporters of this position, it is necessary to develop and enshrine in law the definition of the family for each legal branch, the subjects of which are family members. There is a contrary view, according to which there is no need at the legislative level to define the family, which is because the criteria that characterize the family are extremely diverse. In addition, the authors of this opinion correctly believe that the family, as such, is not a subject of law, the subjects are specific family members, moreover, the family is not a legal phenomenon, but a social one. In the current legislation, there is no universal concept not only of the family as a whole, but also of the family member. In addition, this is quite understandable, because each branch of law (family, civil, labor, and administrative, etc.) has its own circle of family members. Moreover, within this branch of law, for example, civil law, the circle of family members defined differently in relation to different institutions (gift, inheritance, etc.).

Key words: marriage, family, marital and family relations, family legal relations, spouses, property rights of spouses, non-property rights of spouses, property relations of spouses.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Патлачук В.Н. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ ОРГАНІЧНОГО СТАТУТУ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО 1832 Р.....	3
--	---

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Котвяковський Ю.О., Кулібаба О.О. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СТРОКІВ У ПРОЦЕДУРІ ЗМІНИ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАЛЬНИКА ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СПОЖИВАЧА.....	11
Шестакова С.О. СУДОВІ АКТИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ.....	16

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бойко В.Б. СПІВВІДНОШЕННЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ.....	21
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Краснова Ю.А., Бузунко О.А. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ.....	28
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Замрига А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	33
Селіванова К.В. СКАРГА ДО КОЛЕГІЙ ІЗ РОЗГЛЯДУ СКАРГ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО.....	39
Смокович М.І. АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ДОСТУПНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	48
Чернадчук Т.О. ДО ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗІ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	54

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Бугера С.І. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	60
--	----

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ;
ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Комзюк В.Т. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ.....	65
--	----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Купіна Л.Ф. ДОКТРИНАЛЬНИЙ НАПРЯМ КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	72
Демчишин Д.А. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ.....	77
Головач Г.О. АЛГОРИТМИ М'ЯКОГО ПРАВА ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПРАВОПОРЯДКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	82
Капітаненко Н.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	88
Лис О.Г. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ОСВІТНИЙ МАРШРУТ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....	96
Шевченко Д.А. ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	100

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Patlachuk V.N. BASIC PROVISIONS AND QUANTITATIVE INDICATORS ORGANIC STATUTE OF THE KINGDOM OF POLAND 1832.....	3
---	---

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW

Kotvyakovsky Yu.O., Kulibaba O.O. CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF TERMS IN THE PROCEDURE OF CHANGING THE ELECTRICITY SUPPLIER AT THE INITIATIVE OF THE CONSUMER.....	11
---	----

Shestakova S.O. JUDICIAL ACTS IN THE ASPECTS OF SPEECH CULTURE.....	16
--	----

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Boiko V.B. CORRELATION OF AND DIFFERENCE BETWEEN THE CONCEPTS OF “GUARDING” AND “PROTECTING” THE EMPLOYEES’ LABOUR RIGHTS.....	21
---	----

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Krasnova Yu.A., Buzunko O.A. GUARANTEES OF REALIZATION OF THE RIGHT OF CITIZENS OF UKRAINE TO JUDICIAL PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS.....	28
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Zamryha A.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF ECONOMIC ACTIVITY: EXPERIENCE OF UKRAINE AND EU COUNTRIES IN THE CONDITION OF THE COVID-19 PANDEMIC.....	33
--	----

Selivanova K.V. COMPLAINT TO BOARDS FOR CONSIDERATION OF COMPLAINTS IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION AS AN OUT-OF-COURT METHOD OF PROTECTION OF TENURE.....	39
--	----

Smokovych M.I. ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN ACCESSIBLE AND EFFECTIVE TOOL FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE.....	48
--	----

Chernadchuk T.O. AS FOR THE QUESTION OF FIGHTING WITH CYBERCRIME IN THE SPHERE OF COUNTERACTION OF THE STATE INFORMATIVE SECURITY THREAT IN THE DIGITAL TRANSFORMATION CONDITIONS.....	54
---	----

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Bugera S.I. COOPERATION BETWEEN THE POLICE AND THE PUBLIC ON CRIME PREVENTION: FOREIGN EXPERIENCE AND DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	60
---	----

JUDICATURE AND JUDICIAL PRACTICE; LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY

Komziuk V.T. CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF JUDICIARY OF UKRAINE.....	65
--	----

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Kupina L.F. DOCTRINAL DIRECTION OF THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS OF LABOR LAW OF UKRAINE.....	72
---	----

Demchyshyn D.A. SUBJECTIVE SIGNS OF HOOLIGANISM UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE.....	77
---	----

Holovach H.O. SOFT LAW ALGORITHMS AND THEIR ROLE IN THE MODERN STATE’S LEGAL ORDER FORMATION.....	82
--	----

Kapitanenko N.P. TOPICAL ISSUES OF DETERMINATION A SUBJECT AND A SUBJECTIVE SIDE OF THE BODY OF ADMINISTRATIVE OFFENSE IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT....	88
---	----

Lys O.H. INDIVIDUAL EDUCATIONAL ROUTE FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AND CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS.....	96
--	----

Shevchenko D.A. ON THE PROBLEM OF TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE OF PROPERTY RELATIONS OF SPOUSES IN THE CONDITIONS OF UKRAINIAN STATEHOOD.....	100
---	-----

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2021

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 31.03.2021 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 7,99, ум. друк. арк. 8,60.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0421/124.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua